

Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ)

ပိက

วารสาร

บาลีเถรวาทปริทรรศน์

Pāli-Theravāda Review Journal (PTRJ)

ISSN : 3088-3148 (Online)

วารสาร บาลีเถรวาทปริทรรศน์

PALI-THERAVADA REVIEW JOURNAL (PTRJ)

ISSN : 3088-3148 (Online)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2569

Vol.4 No.1 January - June 2026

วัตถุประสงค์และขอบเขต

วารสารบาลีเถรวาทปริทรรศน์ เป็นวารสารวิชาการที่มุ่งส่งเสริมการศึกษา การวิจัย และการสร้างองค์ความรู้ด้านบาลีศึกษาและพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะงานศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์ สำคัญในสายเถรวาท ภาษาศาสตร์บาลี ปรัชญาพุทธ จริยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาพุทธศาสนา สำหรับพระสงฆ์ นักวิชาการ นักวิจัย และนิสิตนักศึกษา เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ที่มีคุณภาพ มีความถูกต้องตามหลักวิชาการ และยึดหลักจริยธรรมการวิจัยสากล พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการทั้งในประเทศ และต่างประเทศหลากหลายรูปแบบ เช่น บทความวิจัย บทความวิชาการ บทวิจารณ์คัมภีร์ บทแปลพร้อมอรรถาธิบาย และบทความด้านคัมภีร์โบราณที่ผ่านการตรวจสอบและประเมินอย่างเข้มงวด รวมทั้งการประยุกต์หลักธรรมในพระไตรปิฎกเถรวาทในบริบทร่วมสมัย พร้อมทั้งเปิดกว้างต่อการศึกษานานาชาติที่เชื่อมโยงกับสาขาอื่น ๆ เช่น ภาษาศาสตร์ คติชน วัฒนธรรมศึกษา จิตวิทยา การศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

กำหนดการเผยแพร่ ปีละ 2 ฉบับ ๆ ละ 5-6 บทความ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

ประเภทของผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสาร

- 1) บทความวิจัย (Research Article)
- 2) บทความวิชาการ (Academic Article)
- 3) บทความวิจารณ์หนังสือ (Book Review)
- 4) บทแปลบาลีพร้อมอรรถาธิบาย
- 5) บทความอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสาร

การพิจารณาและคัดเลือกบทความ

บทความแต่ละบทความจะได้รับพิจารณาจากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความวารสาร (Peer Review) จำนวนไม่น้อยกว่า 3 ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง และได้รับความเห็นชอบจากกองบรรณาธิการก่อนตีพิมพ์ โดยการพิจารณาบทความจะมีรูปแบบที่ผู้พิจารณาบทความไม่ทราบชื่อหรือข้อมูลของผู้เขียนบทความ และผู้เขียนบทความไม่ทราบชื่อผู้พิจารณาบทความ (Double - Blind Peer Review)

บทความที่ส่งมาตีพิมพ์ในวารสารพุทธศาสนสังคมร่วมสมัย จะต้องไม่เคยตีพิมพ์ หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาของวารสารอื่น ๆ ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่วารสารกำหนด
ทัศนะและความคิดเห็นที่ปรากฏในบทความวารสาร บาลีเถรวาทปริทรรศน์ ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความนั้น และไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร

ที่ปรึกษาากิตติมศักดิ์

พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.	อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระพรหมวัชรธีรจารย์, ศ.ดร.	อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระพรหมวัชรวิมลคุณ, รศ.ดร.	ผู้อำนวยการสถาบันวิปัสสนาธุระ
พลเรือตรี ทองย้อย แสงสินชัย	ราชบัณฑิต
ศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ	ราชบัณฑิต
ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ กามจิตรเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรหมทา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ

บรรณาธิการ:

พระธรรมวชิราจารย์ รศ.ดร. ประธานมูลนิธิมหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

หัวหน้ากองบรรณาธิการ:

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ. ดร. มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ:

พระราชวินัยวชิรเมธี, ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาเสฏฐฐิติ วชิรญาณ, ป.ธ.9, ดร.	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
พระมหาทรงชัย วิชัยเกียรติ, ป.ธ. 9, ดร.	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
พระมหาวิริยวิทย์ ตันติปาโล, ป.ธ. 9, ดร.	วัดพระหมวงศาราม กรุงเทพมหานคร
พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาวิโรจน์ คุตตวิโร, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
รองศาสตราจารย์ ดร.มานพ นักการเรือน	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.สมบุญ จารุณะ	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.ณัด ไชยพันธ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ

พระราชวินัยวชิรเมธี, ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ, ป.ธ. 9, ดร.	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
พระมหาทรงชัย วิชัยเกร์, ป.ธ. 9, ดร.	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
พระมหาวิริยชัย ตันติปาโล, ป.ธ. 9, ดร.	วัดพรหมวงศาราม กรุงเทพมหานคร
พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาวิโรจน์ คุตติวิโร, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนต์, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระสมุห์นพดล อุตถยุตโต, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ ดร.วิเชฐ งามจิตรเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศาสตราจารย์ ดร.จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักษ์สัจย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
รองศาสตราจารย์ ดร.มานพ นักการเรือน	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร. อำพล บุคตาสาร	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
รองศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภษร	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร. ธวัช หอมทวนลม	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชาญณรงค์ บุญหนุน	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขาติเมธี หงษา	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบุญ วัฒนะ	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ เกษศิลป์	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กฤติยา ถ้ำทอง	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
ดร.ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
ดร.สมบุญ จารุณะ	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
ดร.ณัฐ ไชยพันธ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การประเมินคุณภาพบทความ

- 1) บทความทุกบทความ ต้องผ่านการตรวจและประเมินจากกองบรรณาธิการ
- 2) บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างน้อย 3 ท่าน แบบปกปิดรายชื่อ (Double Blinded)

- 3) บทความภาษาอังกฤษ ได้รับการตรวจจากผู้ทรงคุณวุฒิชาวต่างประเทศ (Native Speaker) 1 ท่าน
- 4) บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายในและภายนอก
- 5) บทความจากผู้เขียนภายใน ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
- 6) บทความต้องไม่เคยลงตีพิมพ์ในวารสารอื่นหรือกำลังอยู่ในระหว่างการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารอื่น ยกเว้นบทความแปลที่ผู้เขียนและสำนักพิมพ์ยินยอมให้แปลเป็นภาษาไทย
- 7) บทความต้องไม่มีการคัดลอกมาจากผลงานของบุคคลอื่น

ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่

มูลนิธิมหาวิทยาลัยเถรวาทราชวิทยาลัย

ฝ่ายพิสูจน์อักษร

พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ, ป.ธ.9, ดร.
พระมหาวิริยชัย ตันติปาโล, ป.ธ. 9, ดร.
พระมหาทรงชัย วิชยเกรี, ป.ธ. 9, ดร.
ดร.ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ
ดร.สมบูรณ์ จารุณะ

ฝ่ายศิลปกรรมและระบบออนไลน์

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ, ดร.
ดร.ณัด ไชยพันธ์

มหาวิทยาลัยเถรวาทราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฝ่ายออกแบบปกและจัดรูปเล่ม:

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ, ดร.
นายวิชญ์ โยรัมย์

มหาวิทยาลัยเถรวาทราชวิทยาลัย
โรงเรียนวัดพลับพลาย
สำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาประถมศึกษา
กรุงเทพมหานคร

สำนักงาน

มูลนิธิมหาวิทยาลัยเถรวาทราชวิทยาลัย

เลขที่ 121 หมู่ที่ 4 ตำบลรางพิบูล อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม โทร. 0619945451

บทบรรณาธิการ

วารสารบาลีเถรวาทปริทรรศน์ ฉบับนี้จัดพิมพ์ขึ้นภายใต้เจตนารมณ์อันมั่นคงในการเป็นพื้นที่ทางวิชาการเพื่อส่งเสริมการศึกษา การวิจัย และการสร้างสรรค์องค์ความรู้ด้านบาลีศึกษาและพระพุทธศาสนาเถรวาททั้งในมิติของพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์สำคัญในสายเถรวาท ภาษาศาสตร์บาลี ปรัชญาพุทธ จริยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาพุทธศาสนา กองบรรณาธิการมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้นำเสนอผลงานทางวิชาการซึ่งผ่านกระบวนการกลั่นกรองอย่างเข้มงวดจากผู้ทรงคุณวุฒิในรูปแบบ Double-Blind Peer Review มาสู่สายตาของพระสงฆ์ นักวิชาการ นักวิจัย และนิสิตนักศึกษาผู้สนใจใฝ่รู้ในศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในฉบับนี้ วารสารได้รวบรวมบทความวิชาการที่มีความหลากหลายทั้งในเชิงประเด็นและมุมมอง โดยเริ่มต้นด้วยบทความเรื่อง “ทิศทางและแนวโน้มการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทโลกอนาคต” ซึ่งฉายภาพความเปลี่ยนแปลงและความท้าทายของพระพุทธศาสนาเถรวาทในกระแสโลกยุคใหม่ ตามด้วยบทความ “การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม” ที่ชี้ให้เห็นคุณค่าของหลักธรรมในการเยียวยาปัญหาร่วมสมัย

นอกจากนี้ ยังมีบทความ “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎกกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่” ซึ่งนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับสถาบันครอบครัวในสังคมปัจจุบัน บทความ “อภิธานียธรรม 7 กับการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรร่วมสมัย” ที่นำเสนอหลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการบริหารองค์กรยุคใหม่ และปิดท้ายด้วยบทความ “ภพภูมิเชิงกระบวนการทางจิต: วิเคราะห์จากภพสูตร” ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งในมิติของภพภูมิและกระบวนการทางจิตตามหลักพระสูตร บทความทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงความรุ่มรวยและพลวัตของการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในปัจจุบัน ที่มีได้จำกัดอยู่เพียงการตีความคัมภีร์ในเชิงประวัติศาสตร์ แต่ยังขยายผลไปสู่การประยุกต์ใช้ในบริบทของชีวิต สังคม และองค์กรร่วมสมัยอย่างเป็นรูปธรรม

กองบรรณาธิการขอขอบพระคุณคณะผู้ทรงคุณวุฒิผู้ประเมินบทความทุกท่าน ที่ได้สละเวลาอันมีค่าในการตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพบทความ ขอขอบคุณผู้นิพนธ์ทุกท่านที่ได้มอบความไว้วางใจส่งผลงานอันทรงคุณค่ามาเผยแพร่ในวารสารฉบับนี้ ตลอดจนคณะที่ปรึกษา กองบรรณาธิการ และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายที่ได้ร่วมแรงร่วมใจให้วารสารฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ท้ายที่สุดนี้ กองบรรณาธิการหวังเป็นอย่างยิ่งว่า วารสารบาลีเถรวาทปริทรรศน์ฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและบาลีศึกษา ทั้งในแง่ของการต่อยอดองค์ความรู้และการสร้างแรงบันดาลใจให้เกิดงานวิจัยใหม่ ๆ ที่เชื่อมโยงพุทธธรรมเข้ากับบริบทของสังคมร่วมสมัยสืบไป และขอเชิญชวนนักวิชาการ นักวิจัย ตลอดจนผู้สนใจทุกท่าน ร่วมส่งบทความเพื่อร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนวงวิชาการด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นในฉบับต่อ ๆ ไป

กองบรรณาธิการ

วารสารบาลีเถรวาทปริทรรศน์

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ข้อมูลเกี่ยวกับวารสาร	ก
บทบรรณาธิการ	จ
สารบัญ	ฉ
ทิศทางและแนวโน้มการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทโลกอนาคต DIRECTIONS AND TRENDS OF THERAVADA BUDDHIST STUDIES IN THE CONTEXT OF THE FUTURE WORLD พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ (ปาสวน) ¹ Phramaha Setthawut Vajirañño (Pasuan) ¹	1-13
การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม THE APPLICATION OF BUDDHIST PSYCHOLOGY AND THE FOUR NOBLE TRUTHS IN ADDRESSING LIFE AND SOCIAL PROBLEMS ธนศักดิ์ พรทัตพัสาร ¹ Thanasak Pontappasarn ¹	14-27
การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎกกับการแก้ปัญหา ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่ AN ANALYTICAL STUDY OF THE PRINCIPLE OF YONISOMANASIKĀRA IN THE TĪPIṬAKA AND THE RESOLUTION OF MODERN FAMILY CONFLICTS ¹ กฤติยา ถ้ำทอง, ² พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ, ³ อัญญา พูลพัศฐาน ¹ Krittiya Tumtong, ² Phramaha Supawat Thanavuddho, ³ Anchada Pultatthan	28-49
อปปริหานิยธรรม 7 กับการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรร่วมสมัย APARIHANIYADHAMMA 7: THE SEVEN PRINCIPLES OF NON-DECLINE AND THE BUILDING OF GOOD GOVERNANCE IN CONTEMPORARY ORGANIZATIONS ¹ พระครูพิศาลจารุวรรณ, ² พระครูปลัด วินัย อธิปญโญ (น้อยชมภู) ¹ Phrakhruphisancharuwan, ² Phrakhrupalat Winai Theerapanyo (Noi Chomphu),	50-68
ภพภูมิเชิงกระบวนการทางจิต : วิเคราะห์จากภวสูตร PSYCHOLOGICAL REALMS: AN ANALYTICAL STUDY OF BHAVA SUTTA ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ Thanasith Chatsuwan	69-81

ทิศทางและแนวโน้มการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทโลกอนาคต
DIRECTIONS AND TRENDS OF THERAVADA BUDDHIST STUDIES IN THE
CONTEXT OF THE FUTURE WORLD

พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ (ปาสวน)¹
Phramaha Setthawut Vajirañño (Pasuan)¹

¹สถาบันพระไตรปิฎก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

¹Tipitaka Studies Institute (Tripitaka Institute), Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Thailand

Corresponding Author E-mail: setthawut.pas@mcu.ac.th

Received 19 March 2026; Revised 20 March 2026; Accepted 30 June 2026

ทิศทางและแนวโน้มการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทโลกอนาคต

พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาณ (ปาสวน)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สถานภาพปัจจุบันและพยากรณ์ทิศทางในอนาคตของการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท ภายใต้พลวัตความเปลี่ยนแปลงที่พลิกผัน (Disruption) ในศตวรรษที่ 21 ผลการวิเคราะห์พบว่า ระบบการศึกษาพุทธศาสนาในปัจจุบันกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์เชิงซ้อน ทั้งจากความเสื่อมถอยทางประชากรศาสตร์ วิกฤตศรัทธาจากพุทธพาณิชย์ และข้อจำกัดของหลักสูตรจารีตนิยมที่เน้นการท่องจำ ซึ่งไม่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมยุคใหม่ ปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญในอนาคต ได้แก่ ความก้าวหน้าของปัญญาประดิษฐ์ (AI/AGI) แนวคิดลัทธิพหุมนุษย์ (Transhumanism) และวิกฤตสุขภาพจิตมวลชน จะบีบบังคับให้สถาบันสงฆ์ต้องรื้อสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ บทความนี้เสนอแนะการเปลี่ยนผ่านสู่นวัตกรรมทางจิตวิญญาณ ผ่านระบบนิเวศการเรียนรู้โลกเสมือน (Metaverse) การใช้เทคโนโลยีชีวภาพ (Biofeedback) สนับสนุนการปฏิบัติธรรม และการสร้างระบบธนาคารหน่วยกิตทางธรรม (Dhamma Credit Bank) เพื่อบูรณาการเข้ากับระบบการศึกษาของรัฐ โดยมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อยกระดับพุทธธรรมให้เป็นซอฟต์แวร์ทางปัญญา ที่พร้อมให้คำตอบเชิงจริยธรรมแก่มนุษยชาติในยุคหลังมนุษย์ได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนาเถรวาท; ปัญญาประดิษฐ์; นวัตกรรมทางจิตวิญญาณ; ไตรสิกขายุคดิจิทัล

Abstract

This academic article aims to analyze the current status and forecast the future directions of Theravada Buddhist studies amid the disruptive dynamics of the 21st century. The analysis reveals that the contemporary Buddhist education system is confronting compounded crises, stemming from demographic decline, a crisis of faith arising from Buddhist commercialism, and the limitations of traditional, rote-memorization-based curricula that fail to align with the demands of modern society. Key driving factors for the future include advancements in artificial intelligence (AI/AGI), the concept of Transhumanism, and the mass mental health crisis, all of which will compel Buddhist institutions to deconstruct and reconstruct new paradigms. This article proposes a transition toward spiritual innovation through a Metaverse-based learning ecosystem, the application of biofeedback technology to support meditation practice, and the establishment of a Dhamma Credit Bank system to integrate with formal state education systems. The ultimate goal is to elevate Buddhadhamma as an intellectual soft power capable of sustainably providing ethical answers for humanity in the post-human era.

Keywords: Theravada Buddhism; Artificial Intelligence; Spiritual Innovation;
Threefold Training in the Digital Age

บทนำ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีแก่นแท้ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์จากภายในสู่ภายนอก (Inside-out Development) ซึ่งมีจุดยืนที่ท้าทายและสวนทางกับกระแสโลกทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ (Neoliberal Capitalism) อย่างมีนัยสำคัญ ระบบทุนนิยมมักให้คุณค่ากับมนุษย์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์ (Human Capital) ที่ต้องถูกพัฒนาเพื่อป้อนเข้าสู่ตลาดแรงงาน เน้นการแสวงหาความสุขและกำหนดคุณค่าของความสำเร็จจากวัตถุและการบริโภคภายนอก ในทางตรงกันข้าม พระพุทธศาสนานำเสนอกระบวนการพัฒนาจากภายในที่เรียกว่า สิกขา (Sikkha) ซึ่งหมายถึงกระบวนการพัฒนาชีวิตอย่างบูรณาการและยั่งยืนผ่านไตรสิกขา อันเป็นกลไกการยกระดับคุณภาพชีวิตอย่างเป็นระบบและสอดคล้องกัน ในบริบทของโลกยุคใหม่ ไตรสิกขาได้ถูกตีความและขยายพรมแดนความหมายให้ครอบคลุมวิถีชีวิตดิจิทัลอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ได้แก่ 1) อธิศีลสิกขา การจัดระเบียบพฤติกรรมซึ่งปัจจุบันขยายขอบเขตไปสู่จริยธรรมในพื้นที่ดิจิทัล (Digital Ethics) อย่างเต็มรูปแบบ เช่น การงดเว้นจากการประทุษร้ายทางโซเชียล การไม่สร้างและส่งต่อข้อมูลเท็จ การเคารพความเป็นส่วนตัวของข้อมูล และการเสฟสื่ออย่างรับผิดชอบโดยไม่ตกเป็นเครื่องมือของอัลกอริทึมที่มุ่งสร้างความเกลียดชัง 2) อธิจิตตสิกขา การพัฒนาคุณภาพสมรรถภาพของจิตใจให้เข้มแข็ง มีสติสัมปชัญญะเพื่อเป็นสมอเรือยึดเหนี่ยวจิตใจไม่ให้ซัดส่ายไปตามกระแสข้อมูลและสิ่งเร้า ในยุคที่มนุษย์ถูกโจมตีด้วยสงครามแย่งชิงความสนใจ สมายิกกลายเป็นทรัพยากรที่ล้ำค่าที่สุด การมีจิตที่ตั้งมั่นคือการสร้างป้อมปราการป้องกันการถูกควบคุมทางความคิด 3) อธิปัญญาสิกขา การรู้เท่าทันความจริง ขจัดความเห็นผิด และแก้ปัญหาด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์ รวมถึงความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ เพื่อกันกรองสัจจะออกจากข้อมูลลวง (Misinformation) หรืออคติที่ถูกฝังอยู่ในชุดคำสั่งของปัญญาประดิษฐ์ เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายสูงสุดคือความดับทุกข์และอิสรภาพทางใจ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อ.ต.ก. (ไทย) 20/85/311)

เมื่อก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 โลกกำลังเผชิญกับคลื่นแห่งความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผัน แบบก้าวกระโดด เช่น ปัญญาประดิษฐ์ทั่วไป (AGI - Artificial General Intelligence) ที่เริ่มเข้ามาทดแทนทักษะการทำงานและการคิดเชิงตรรกะของมนุษย์, ระบบโครงข่ายอินเทอร์เน็ตแห่งสรรพสิ่ง (IoT), และโลกเสมือนจริง (Metaverse) ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีคิด การรับรู้ความจริง และสร้าง "ความจริงทางเลือก" (Alternative Realities) ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรศาสตร์สู่สังคมสูงวัย สภาพการณ์ที่เต็มไปด้วยความผันผวน ไม่แน่นอน ซับซ้อน และคลุมเครือ หรือ VUCA World ผสมผสานกับแนวคิด BANI World (Brittle, Anxious, Non-linear, Incomprehensible) ได้ก่อให้เกิดสภาวะความเปราะบางทางจิตใจอย่างรุนแรง มนุษย์ยุคดิจิทัลถูกกระตุ้นเร้าจากเศรษฐกิจความสนใจที่แพลตฟอร์มโซเชียลมีเดียใช้กลไกทางประสาทวิทยาศาสตร์ แข่งขันกันแย่งชิงเวลาและกระตุ้นการหลั่งโดปามีนตลอดเวลา ทำให้เกิดภาวะเสพติดดิจิทัลนำไปสู่สภาวะวิกฤตการณ์ทางสมาธิ ความรู้สึกแปลกแยกและวิกฤตความหมายของชีวิต ซึ่งสะท้อนผ่านสถิติการพุ่งสูงขึ้นของภาวะซึมเศร้า อาการหมดไฟ (Burnout) และความหวาดกลัวการตกกระแส (FOMO) ปรากฏการณ์เหล่านี้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสถาบันศาสนาและระบบการศึกษาพระพุทธศาสนา ที่ไม่อาจหยุดนิ่งหรือยึดติดอยู่กับกระบวนการทัศน์แบบอนุรักษ์นิยมดั้งเดิม ในอดีต พระพุทธศาสนาเคยพิสูจน์ความสามารถในการปรับตัวผ่านวิกฤตการณ์มาแล้วหลายครั้ง ตั้งแต่การถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การรับมือกับแท่นพิมพ์ การเผชิญหน้ากับวิทยาศาสตร์ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม จนมาถึงยุค AI ในปัจจุบัน ทว่าความท้าทายครั้งนี้รุนแรงและรวดเร็วว่าทุกครั้งที่ผ่านมา หากกระบวนการศึกษาทางศาสนาไม่เร่งทบทวนจุดยืน ปรับปรับโครงสร้าง และสร้างนวัตกรรมทางธรรม พระพุทธศาสนาอาจถูกลดทอนคุณค่าลงเป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมเชิงสัญลักษณ์หรือศิลปะในพิพิธภัณฑ์ที่ตายแล้ว

ด้วยเหตุนี้ บทความวิชาการฉบับนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ทิศทาง แนวโน้ม และเสนอแนะกระบวนการทัศน์ใหม่ในการปรับตัวของการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้สอดคล้องกับพลวัตโลกอนาคตอย่างมียุทธศาสตร์ ภายใต้หลักการสำคัญที่ว่าเปลี่ยนแปลงรูปแบบสมมติเพื่อรักษาแก่นแท้ปรมัตถ์ สถาบันทางศาสนาต้องมีความกล้าหาญทางวิชาการที่จะบูรณาการและเปลี่ยนบทบาทจากผู้ผูกขาดความจริงและผู้บ่อนข้อมูลเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการตื่นรู้ เป้าหมายสูงสุดคือการยกระดับการศึกษาพระพุทธศาสนาให้เป็นโครงสร้างพื้นฐานทางจิตวิญญาณที่ทรงพลัง สัมผัสได้จริง และเป็นเครื่องมือชี้ทางสว่างที่พร้อมรับมือกับความท้าทายในยุคหลังมนุษย์ได้อย่างยั่งยืน

บริบทและสถานภาพปัจจุบันของการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท

การจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะในประเทศไทยและภูมิภาคอาเซียน ซึ่งอดีตเคยวางตัวเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษา ภูมิปัญญา และศิลปวิทยาการของชุมชน ได้ถูกปรับเปลี่ยนโครงสร้างให้เข้ากับระบบการศึกษาของประชาชาติสมัยใหม่ (Modern Nation-State) ทำให้ระบบการศึกษาทางศาสนาแบ่งออกเป็นสองลักษณะหลัก ซึ่งต่างก็กำลังเผชิญกับข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่เด่นชัดและฝังรากลึก ดังนี้

1. การศึกษาของคณะสงฆ์แบบดั้งเดิม ประกอบด้วยการศึกษาปริยัติธรรม แผนกธรรม (นักธรรม) และแผนกบาลี (สนามหลวง) ระบบนี้มีรากฐานมั่นคงมาตั้งแต่ยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น มีคุณูปการสูงสุดในการรักษาสืบทอดพระธรรมวินัยผ่านกลไกการสืบทอดภาษาบาลี ทว่า รูปแบบการเรียนการสอนและการสอบวัดผลยังคงถูกแช่แข็งอยู่ในกระบวนทัศน์แบบอนุรักษนิยมจารีต เน้นหนักไปที่การท่องจำแบบกลไก การท่องจำไวยากรณที่ตายตัว และการแปลพยัญชนะแบบคำต่อคำ

วิธีการนี้ปิดกั้นและไม่เปิดพื้นที่ให้กับการใช้การคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) การอภิปรายโต้แย้ง หรือการตีความเชิงอรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) เพื่อเชื่อมโยงคัมภีร์เข้ากับบริบทสังคมร่วมสมัย ผลลัพธ์ที่ตามมาคือ ระบบนี้สามารถผลิตผู้เชี่ยวชาญด้านไวยากรณบาลีชั้นสูงได้จำนวนมาก แต่เมื่อมาเปรียบเทียบกับโลกที่ต้องเผชิญหน้ากับคำถามเชิงศีลธรรมยุคใหม่ เช่น ประเด็นชีวจริยธรรม สิทธิความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ+) ความชอบธรรมทางการเมือง หรือความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ กลับมีข้อจำกัดอย่างยิ่งในการนำประเด็นทางธรรมมาวิเคราะห์เพื่อหาทางออกให้สังคม ทำให้ภาพลักษณ์ของภาษาบาลีถูกมองว่าเป็นภาษาที่ตายแล้ว ซึ่งไม่ตอบโจทย์ปัญหาคนเป็น

2. การศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ (Buddhist Higher Education): ดำเนินการโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งถูกออกแบบให้เป็นสะพานเชื่อม (Bridging Institutions) ระหว่างปริยัติธรรมและศาสตร์ทางโลกสมัยใหม่ (พระพรหมบัณฑิต, 2556) เป้าหมายหลักคือการสร้างพระสงฆ์นักวิชาการ และผู้นำทางจิตวิญญาณนักพัฒนา ทว่าในความเป็นจริง มหาวิทยาลัยสงฆ์กำลังเผชิญกับแรงเสียดทานและวิกฤตอัตลักษณ์อย่างหนัก อันเกิดจากการถูกต้อนเข้าสู่กรอบการประเมินคุณภาพการศึกษาของรัฐ ที่เน้นดัชนีชี้วัดเชิงปริมาณ (KPIs) และมาตรฐานวิชาการแบบโลกวิสัย

การต้องแข่งขันเพื่อเข้าสู่การจัดอันดับมหาวิทยาลัยโลก การตีพิมพ์ผลงานวิจัยในฐานข้อมูลระดับสากล (Scopus/ISI) และกฎเกณฑ์ทางวิชาการที่เข้มงวด ทำให้สถาบันต้องสูญเสียทรัพยากรเวลาในการบ่มเพาะทางจิตวิญญาณให้แก่กันสิด เกิดสภาวะที่เรียกว่า การทำให้เป็นโลกียะของการศึกษาธรรมนำไปสู่ข้อวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์อาจผลิตบัณฑิตที่มีใบปริญญาบัตรทัดเทียมทางโลก มีความรู้กว้างขวางเชิงทฤษฎี แต่กลับขาดแคลนความลุ่มลึกจากประสบการณ์ภายใน (ปฐิเวธ) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเป็นศาสนทายาท

วิกฤตการณ์เชิงซ้อนและอุปสรรคทางโครงสร้าง

นอกจากวิกฤตทางรูปแบบการศึกษาแล้ว สถานภาพการศึกษาพระพุทธศาสนายังถูกรุมเร้าด้วยคลื่นวิกฤตทางสังคมหลายมิติ ได้แก่

1. วิกฤตด้านประชากรศาสนทายาทและการย้ายถิ่นฐาน ภูมิภาคเอเชียก้าวเข้าสู่ภาวะสังคมสูงวัยอย่างเต็มรูปแบบ อัตราเด็กเกิดใหม่ลดลงต่ำสุดเป็นประวัติการณ์ ส่งผลให้อุปทานของผู้ที่จะเข้ามาบรรพชาอุปสมบทลดลงอย่างน่าใจหาย ค่านิยมดั้งเดิมบวชเรียนเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคม ของเด็กชนบทได้หมดความจำเป็นลงไปแล้วเนื่องจากการขยายตัวของการศึกษาภาคบังคับของรัฐ ในขณะเดียวกัน โครงสร้างประชากรสังคมกลับถูกแทนที่ด้วยกลุ่มที่บวชเมื่อแก่ ซึ่งมักมุ่งเน้นความสงบส่วนตัวในบั้นปลายชีวิต มากกว่าการเป็นนักศึกษาหรือนักเผยแผ่ธรรมะเชิงรุก ยิ่งไปกว่านั้น การขยายตัวของความเป็นเมือง ทำให้วัดในชนบทถูกทิ้งร้าง (วัดร้าง) ขาดแคลนพระภิกษุหนุ่มผู้สืบทอดเจตนารมณ์และพร้อมเรียนรู้วัตรกรรมใหม่

2. การพาณิชย์ทางศาสนาและวิกฤตศรัทธา การขับเคลื่อนของวัดจำนวนมากในปัจจุบันถูกผูกติดอยู่กับระบบทุนนิยม เกิดเป็นลัทธิพุทธพาณิชย์ มีการสร้างวัดถ้ำมุงคลขนาดใหญ่ การตลาดสายมูเตลู และการกำหนดราคาบุญ สิ่งเหล่านี้บดบังแก่นแท้แห่งปัญญาทางพุทธศาสนา ทำให้ปัญญาชนและชนชั้นกลางรุ่นใหม่รู้สึกแปลกแยก นำไปสู่ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า Spiritual But Not Religious (SBNR) (Ammerman, 2013) คือกลุ่มประชากรที่โยยหาความสงบทางจิตวิญญาณ แต่ปฏิเสธที่จะสังกัดสถาบันศาสนาเดิม เมื่อเผชิญความทุกข์ คนกลุ่มนี้เลือกที่จะพึ่งพานักจิตวิทยา คลินิกบำบัด หรือแอปพลิเคชันสอนทำสมาธิแบบตะวันตกที่ถูกถอดรูปแบบศาสนาออก ซึ่งถูกมองว่ามีความเป็นวิทยาศาสตร์ ปลอดภัย และอธิบายได้ด้วยเหตุผลมากกว่า

3. นิเวศวิทยาการสื่อสารที่ตัดขาดคนรุ่นใหม่ พระพุทธศาสนาเถรวาทถูกล็อกอยู่ในชุดคำศัพท์เฉพาะทางที่มีความซับซ้อน เช่น ชันธุห่า ปฏิจจสมุปบาท หรือ อวิชชา ซึ่งกลายเป็นกำแพงทางปัญญา ที่กีดกันชาวดิจิทัลเนทีฟ (Digital Natives) อย่าง Gen Z และ Gen Alpha ออกไป การสื่อสารทางศาสนายังคงมีลักษณะการเทศนาแบบทางเดียว บนธรรมาสน์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับพฤติกรรมการเสพสื่อยุคปัจจุบันที่ต้องการความเป็นปฏิสัมพันธ์ กระชับ และตรงประเด็น

วิกฤตการณ์ที่ทับซ้อนเหล่านี้ชี้ให้เห็นอย่างกระจ่างชัดว่า การปรับปรุงเพียงเล็กน้อยแบบค่อยเป็นค่อยไป (Incremental Change) ไม่เพียงพออีกต่อไป แต่ระบบการศึกษาพุทธศาสนาทั้งองค์ภาพต้องการการรื้อสร้างและเปลี่ยนผ่านสู่กระบวนทัศน์ใหม่ (Paradigm Shift) อย่างรุนแรงและเร่งด่วนที่สุด

ปัจจัยขับเคลื่อนในโลกอนาคตที่มีผลต่อการศึกษา (Future Drivers)

การวางทิศทางการศึกษาพระพุทธศาสนาในอนาคต จำเป็นต้องอาศัยศาสตร์แห่งการมองภาพอนาคตทัศน์ (Foresight) โดยต้องทำความเข้าใจถึงปัจจัยเชิงมหภาคที่จะเป็นแรงเหวี่ยงสำคัญในการพลิกโฉม (Disrupt) ระบบนิเวศการเรียนรู้ทางศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยหลัก 5 ประการ ดังนี้:

1. การรุกคืบของปัญญาประดิษฐ์ (AI/AGI) และการกระจายอำนาจทางธรรม การพัฒนาอย่างก้าวกระโดดของ Generative AI และโมเดลภาษาขนาดใหญ่ (LLMs) จะพลิกโฉมวิธีการศึกษาคัมภีร์อย่างถอนรากถอนโคน ในอีกไม่กี่ทศวรรษข้างหน้า AI จะมีความสามารถทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยวิจัยอัจฉริยะทางธรรม ที่เชี่ยวชาญภาษาบาลี สันสกฤต ทิเบต และจีน สามารถประมวลผล เปรียบเทียบ และวิเคราะห์โครงสร้าง

พระไตรปิฎกข้ามภาษาได้ในระดับเสี้ยววินาที ผู้เรียนทุกคน (ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือฆราวาส) สามารถตั้งคำถามเชิงปรัชญาที่ซับซ้อน และให้ AI สังเคราะห์เป็นคำตอบออกมาได้อย่างสละสลวย ปรากฏการณ์นี้จะนำไปสู่การทำลายการผูกขาดอำนาจทางความรู้ศาสนา ผู้มีอำนาจในการชี้ขาดความถูกต้องทางคัมภีร์จะไม่กระจุกตัวอยู่เฉพาะกลุ่มพระเถระที่เปรี๊ญธรรมสูงๆ อีกต่อไป บังคับให้สถาบันสงฆ์ต้องเปลี่ยนสถานะจากการเป็นเพียงพจนานุกรมเคลื่อนที่มาเป็นกัลยาณมิตรผู้ชี้แนะการปฏิบัติ ซึ่งเป็นมิติทางสภาวะธรรมที่ AI ยังไม่อาจลอกเลียนแบบประสบการณ์ทางจิตได้ อย่างไรก็ตาม ความท้าทายใหม่ที่ตามมาคือการรับมือกับ AI Guru ที่อาจสร้างการตีความที่ผิดเพี้ยน หรือแม้กระทั่งการเกิด Deepfake ของพระเถระชื่อดังเพื่อบิดเบือนคำสอน

2. ลัทธิพันมนุษย์และวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีชีวภาพขั้นสูง อนาคตอันใกล้ โลกจะถูกท้าทายด้วยแนวคิดลัทธิพันมนุษย์ที่มุ่งใช้เทคโนโลยีผสมเข้ากับร่างกายและสมองมนุษย์ (Cyborgs) การใช้เทคโนโลยีตัดต่อพันธุกรรม (CRISPR) เพื่อลบความทรงจำที่เจ็บปวด หรือเทคโนโลยีฝังชิปประสาท (เช่น Neuralink) เพื่อยกระดับสติปัญญา การก้าวกระโดดเหล่านี้จะตั้งคำถามที่ท้าทายหลักรากฐานปรัชญาของพระพุทธศาสนาอย่างรุนแรง ตัวอย่างเช่น หากมนุษย์ใช้เทคโนโลยีทางสมองเพื่อยับยั้งการหลั่งฮอร์โมนแห่งความเครียด และกระตุ้นให้เกิดความสงบสุขตลอดเวลา ถือเป็นการบรรลุสภาวะนิพพานแบบสังเคราะห์ หรือไม่? หรือหากจิตสำนึกมนุษย์ถูกถ่ายโอนไปยังเครื่องจักร กระบวนการเวียนว่ายตายเกิดตามหลักปฏิจจสมุปบาทและกฎแห่งกรรมจะทำงานอย่างไร การศึกษาพุทธศาสนาในอนาคตจึงต้องขยายพรมแดนเข้าสู่ปริณิสนของการเป็นนักปรัชญาผู้ตรวจสอบทางจริยธรรม ให้กับนวัตกรรมล้ำยุคเหล่านี้

3. ระบาดวิทยาของวิกฤตสุขภาพจิตและบาดแผลทางใจเรื้อรัง วิถีชีวิตภายใต้โครงสร้างทุนนิยมดิจิทัล ก่อให้เกิดภาวะโดดเดี่ยวทางสังคม ภาวะซึมเศร้า และบาดแผลทางใจ ระดับวิกฤตมวลชน ประชากรโลกในอนาคตจะไม่ได้เข้าหาศาสนาเพื่อจุดประสงค์ในการหวังผลตอบแทนในภพหน้า หรือเพื่อสะสมบุญแบบบริโภคนิยมอีกต่อไป แต่พวกเขาจะหันเข้าหาธรรมะในฐานะระบบปฏิบัติการเพื่อฟื้นฟูจิตใจ อย่างไรก็ตาม การศึกษาพุทธศาสนาจะต้องเผชิญกับปรากฏการณ์ Spiritual Bypassing หรือการใช้การทำสมาธิเป็นเครื่องมือหลีกเลี่ยงปัญหาความจริงทางสังคม การนำเสนอการทำสมาธิในอนาคตจึงต้องมีความรัดกุมสูง ต้องพัฒนาองค์ความรู้ที่เรียกว่า การเจริญสติที่ตระหนักถึงบาดแผลทางใจ เนื่องจากสมาธิแบบดั้งเดิมอาจไปกระตุ้นความบอบช้ำในอดีต สำหรับผู้ที่มีภาวะ PTSD สถาบันศาสนาจึงต้องบูรณาการศาสตร์จิตเวชเข้ากับการสอนกรรมฐานอย่างแนบแน่น

4. โลภวิสัยเชิงรุกและการลอกคราบความเชื่อเหนือธรรมชาติ สังคมที่เติบโตมากับกระบวนการคิดวิเคราะห์เชิงวิทยาศาสตร์ จะตั้งคำถามอย่างหนักแน่นต่อโครงสร้างความเชื่อดั้งเดิม ปรัชญาพุทธศาสนาในหมวดโลกุตตรธรรม (เช่น อริยสัจ 4, ปฏิจจสมุปบาท) จะได้รับการยอมรับและยกย่องอย่างสูงในฐานะตรรกะที่ลุ่มลึกและเป็นสากล แต่ในทางกลับกัน ความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ นรกสวรรค์เชิงกายภาพ และพิธีกรรมไสยศาสตร์ จะถูกชำระล้างและลอกคราบออกไป การจัดการศึกษาทางศาสนาจะต้องมีความกล้าหาญที่จะแยกเปลือกออกจากแก่น ยอมรับข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ และใช้หลักกาลามสูตรหรือเกสปุตตสูตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อ.ต.ก. (ไทย) 20/66/255) นำหน้าเสมอการสร้างบทสนทนาข้ามศาสตร์ระหว่างพุทธปรัชญากับศาสตร์ชั้นสูงอย่างฟิสิกส์ควอนตัม จะเป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนารักษาความชอบธรรมทางปัญญาในเวทีโลกยุคใหม่ได้

5) วิกฤตการณ์โลกเดือดและการล่มสลายทางนิเวศวิทยา โลกไม่ได้อยู่ในภาวะโลกร้อน แต่กำลังเข้าสู่ยุคโลกเดือด การทำลายล้างธรรมชาติและทรัพยากรจะผลักดันให้เกิดภัยพิบัติทางสภาพภูมิอากาศรุนแรง การศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทในอนาคตจะไม่สามารถจำกัดตัวเองอยู่เพียงการสั่งสอนศีลธรรมส่วนบุคคลได้อีกต่อไป แต่จะต้องเผชิญหน้าและวิพากษ์วิจารณ์บาปเชิงโครงสร้างที่เกิดจากระบบอุตสาหกรรม

ทำลายล้าง แนวคิดเรื่องความสันโดษ และมีขมิมาปฏิบัติ จะต้องถูกตีความใหม่ในระดับเศรษฐกิจมหภาค เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ในการต่อต้านการบริโภคนิยม ปัจจุบันจะบีบบังคับให้สถาบันศาสนาต้องก้าวออกมาจับบทบาทเชิงรุกในฐานะนักพิทักษ์โลก

แนวโน้มและรูปแบบการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในอนาคต

เพื่อตั้งรับและตอบสนองต่อปัจจัยขับเคลื่อนอันรุนแรงเหล่านี้ กระบวนทัศน์การจัดการศึกษาพุทธศาสนาจะเกิดการเปลี่ยนผ่านครั้งประวัติศาสตร์จากการเป็นเพียงสถาบันผลิตนักวิชาการคัมภีร์สู่การเป็นแพลตฟอร์มนวัตกรรมทางจิตวิญญาณแห่งโลกอนาคต โดยมีรูปแบบ นวัตกรรม และเทรนด์ที่สำคัญ ดังนี้

1. ระบบนิเวศการเรียนรู้เชิงลึกแบบโลกเสมือนและการผนวกเทคโนโลยีชีวภาพ การเรียนการสอนธรรมะและวิปัสสนากรรมฐานจะถูกผนวกเข้ากับเทคโนโลยีแห่งยุคอย่างแนบเนียน เทคโนโลยีโลกเสมือน (VR/AR/XR) จะไม่ได้ถูกใช้เพียงเพื่อการจำลองพุทธคยาหรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ แต่จะถูกนำมาใช้สร้างสถานการณ์จำลองเชิงจริยธรรม ผู้เรียนจะได้เข้าไปอยู่ในโลกเสมือนเพื่อฝึกฝนการตัดสินใจด้วยเมตตาธรรมในสภาวะกดดัน ในขณะเดียวกัน การปฏิบัติสมาธิจะก้าวสู่ยุคการตื่นรู้เชิงปริมาณ ด้วยการนำเทคโนโลยีวัดสัญญาณทางชีวภาพ เช่น อุปกรณ์แวนตาวัดคลื่นสมอง (EEG), การวัดความแปรปรวนของอัตราการเต้นหัวใจ (HRV) ที่เชื่อมต่อกับสมาร์ทโฟน เพื่อประเมินสภาวะสมาธิ และสติ แบบเรียลไทม์ เปลี่ยนการปฏิบัติธรรมที่เคยมองไม่เห็นและเป็นนามธรรม ให้กลายเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถประเมินผลและปรับปรุงเทคนิคการวางจิตของตนเองได้อย่างมีวิทยาศาสตร์รองรับ อย่างไรก็ตาม สถาบันการศึกษาจะต้องให้ความสำคัญกับจริยธรรมข้อมูล ป้องกันไม่ให้ข้อมูลทางจิตวิญญาณเหล่านี้ถูกนำไปหาผลประโยชน์ทางการค้า

2. การศึกษาบูรณาการข้ามศาสตร์ขั้นสูงสู่ระดับรากฐาน ศาสตร์ทางพุทธศาสนาจะถูกนำไปหลอมรวมกับศาสตร์สมัยใหม่ในระดับที่ลึกซึ้ง การศึกษาพุทธศาสนาประเภทวิทยาศาสตร์จะกลายเป็นวิชาบังคับพื้นฐาน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจกลไกทางสรีรวิทยาของการปฏิบัติธรรม ว่าการฝึกเจริญสติปัฏฐาน 4 สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพต่อโครงสร้างเส้นใยสมองได้จริง โดยการลดขนาดและการทำงานของ Amygdala ที่ควบคุมความกลัวและอารมณ์โกรธ และเสริมสร้างความหนาของสมองส่วนหน้าที่ควบคุมตรรกะ เหตุผลและความเห็นอกเห็นใจ นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องปัจเจกสมุปบาท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.นิ. (ไทย) 16/1/1) จะถูกนำไปใช้อธิบายเทียบเคียงกับปรากฏการณ์ความพัวพันเชิงควอนตัมในวิชาฟิสิกส์ เพื่อให้ภาพชัดเจนว่าสรรพสิ่งล้วนเกิดจากการอิงอาศัยและเชื่อมโยงกันอย่างไร้รอยต่อ ปราศจากตัวตนที่แยกขาด (สุญญตา) การบูรณาการในระดับนี้จะช่วยตอบโจทย์ปัญหาชนและนักวิทยาศาสตร์ได้อย่างทรงพลัง (Keown, 2013)

3. อัลกอริทึมแห่งธรรมและการเรียนรู้แบบจำเพาะเจาะจงบุคคลระดับปัจเจก บนฐานของเทคโนโลยี Big Data และระบบ AI สถาบันการศึกษาพุทธศาสนาจะสามารถพัฒนาหลักสูตรแบบตัดเสื้อพอดีตัว ได้อย่างสมบูรณ์แบบ ระบบปัญญาประดิษฐ์จะทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรดิจิทัล ที่สามารถวิเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรมการใช้งาน สภาพอารมณ์ผ่านเซนเซอร์ต่างๆ และทำการจำแนกจริต 6 ของผู้ใช้งานแต่ละคนได้อย่างแม่นยำ ตัวอย่างเช่น หากระบบประมวลผลพบว่าผู้ใช้งานกำลังประสบภาวะความเครียดสูง อัตราการเต้นของหัวใจเต้นเร็ว และมีแนวโน้มเอนเอียงไปทางโทสจริต อัลกอริทึมจะหลีกเลี่ยงการนำเสนอธรรมะที่ซับซ้อน แต่จะคัดกรองเนื้อหาและแบบฝึกหัดที่เน้นเมตตากรรมฐาน หรือคลิปเสียงสั้นๆ เพื่อการผ่อนคลายส่งตรงถึงหน้าจอผู้ใช้งานในทันที นวัตกรรมนี้จะลบทิ้งอุปสรรคของการปฏิบัติธรรมแบบเหมารวม ที่วัดและสำนักปฏิบัตินิยมใช้ ซึ่งมักไม่ได้ผลกับประชากรที่มีสภาพจิตใจหลากหลาย

4. พุทธนิเวศวิทยาเชิงปฏิบัติการเพื่อความยั่งยืนของโลก พุทธธรรมจะถูกยกฐานะให้เป็นอาวุธทางปัญญาในการต่อสู้กับวิกฤตสิ่งแวดล้อม การจัดการเรียนการสอนและการบริหารจัดการวัดจะไม่จำกัดอยู่ในตำรา แต่ต้องแสดงออกให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ วัด มหาวิทยาลัยสงฆ์ และสถาบันการศึกษาจะต้องทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางต้นแบบด้านความยั่งยืน มีการประเมินคาร์บอนฟุตพริ้นท์ ในทุกกิจกรรมทางศาสนา ยกเลิกการใช้วัสดุที่ทำลายสิ่งแวดล้อม การประกอบพิธีกรรมต้องปราศจากมลภาวะ ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษาพุทธศาสนาจะเข้าไปมีบทบาทสำคัญในภาคธุรกิจ โดยนำหลักจริยธรรมพุทธ เช่น สัมมาอาชีวะ การไม่เบียดเบียน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ม.อ. (ไทย) 14/136/174) เข้าไปบูรณาการร่วมกับมาตรฐาน ESG (Environmental, Social, and Governance) ขององค์กรธุรกิจระดับสากล เพื่อผลักดันให้เกิดระบบเศรษฐกิจแนวใหม่ หรือพุทธเศรษฐกิจที่เน้นความพึงพอใจสูงสุดด้วยการบริโภคน้อยที่สุด

5. จริยธรรมปัญญาประดิษฐ์และชีวจริยธรรมเชิงพุทธเชิงรุก ท่ามกลางคำถามทางศีลธรรมที่ซับซ้อนของนวัตกรรมโลกยุคใหม่ สถาบันการศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทจะต้องเตรียมพร้อมเพื่อเป็นหนึ่งในศูนย์กลางของโลกในการให้คำตอบเชิงจริยธรรมหลักสูตรการศึกษาใหม่ๆ จะต้องมุ่งเน้นการถกเถียง ค้นคว้า และทำวิจัยในประเด็นที่แหลมคม เช่น: การพยายามหาคำนิยามของสัตว์ และวิญญาณ ว่าครอบคลุมถึงระบบ AI ขั้นสูง (AGI) ที่เริ่มมีความตระหนักรู้ในตนเองหรือไม่ จุดยืนทางพุทธศาสนาที่ชัดเจนต่อการใช้เทคโนโลยีตัดต่อและคัดลอกยีนมนุษย์เพื่อให้ได้ทารกที่สมบูรณ์แบบ ไปจนถึงประเด็นสิทธิในการตายอย่างมีศักดิ์ศรีและการุณยฆาต ประเด็นเหล่านี้คือเวทีประลองปัญญาที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่า ปรัชญาพุทธเถรวาทอันเก่าแก่สามารถถูกประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแสงสว่างส่องทาง ให้แก่มนุษยชาติในวิกฤตยุคอนาคตได้อย่างแท้จริง

บทบาทและการปรับตัวเชิงโครงสร้างของสถาบันศาสนา

เพื่อให้พระพุทธศาสนายังคงรักษาสถานะและความชอบธรรมในการเป็นเสาหลักแห่งปัญญา ของมวลมนุษยชาติในโลกที่เปลี่ยนแปลงด้วยความเร็วแสง สถาบันอุดมศึกษาทางสงฆ์ องค์กรปกครองคณะสงฆ์ และวัดวาอารามในระดับชุมชน จะต้องรื้อถอนกรอบความคิดที่มีลำดับชั้นทางอำนาจแบบเดิม และพลิกบทบาทครั้งประวัติศาสตร์ (Disruptive Institutional Adaptation) ใน 5 มิติหลัก ดังนี้:

1. การเปลี่ยนผ่านจากผู้บรรยายธรรมเชิงอำนาจสู่กระบวนการและนักบำบัดทางจิตวิญญาณ หมายเหตุของการที่พระสงฆ์ขึ้นนั่งเทศนาบนธรรมาสน์ด้วยภาษาบาลีรายยาวแบบสื่อสารทางเดียว (Monologue) ซึ่งสะท้อนการใช้อำนาจเหนือผู้ฟัง พระสงฆ์และบุคลากรทางศาสนาในอนาคตจะต้องได้รับการฝึกฝนอย่างเข้มข้นในทักษะทางโลก เช่น จิตวิทยาการปรึกษาและแนะแนวทักษะ การฟังอย่างลึกซึ้งโดยปราศจากอคติและแนวทางการสื่อสารแบบสันติวิธี บทบาทใหม่ของพระสงฆ์คือการลดตัวตนลงมาเพื่อทำหน้าที่เป็นโค้ชชีวิต หรือนักบำบัดที่ใช้พุทธธรรมเป็นพื้นฐาน ใช้เทคนิคการตั้งคำถามปลายเปิดแบบปฐกวิสัณยา เพื่อสะท้อนความคิด สภาพความรู้สึก และกระตุ้นให้ผู้ที่มีปัญหาชีวิตได้เกิดปัญญาตระหนักรู้ มองเห็นทางออกของปัญหาด้วยตนเอง สิ่งนี้จะทำให้วัดกลับมาเป็นพื้นที่ปลอดภัยของชุมชนได้อย่างแท้จริง

2. การสร้างระบบนิเวศการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบเปิดกว้างและธนาคารหน่วยกิตทางธรรม มหาวิทยาลัยสงฆ์ต้องก้าวออกจากร่มเงาของระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมที่ผูกติดกับปริญญาบัตรระยะยาว 4 ปี หันมาให้ความสำคัญกับหลักสูตรระยะสั้นแบบสะสมหน่วยกิตที่ออกแบบมาเพื่อคนวัยทำงานให้สามารถเข้าเรียนได้ทุกที่ทุกเวลา นวัตกรรมเชิงนโยบายที่สำคัญที่สุดคือ การริเริ่มระบบธนาคารหน่วยกิตทางธรรมระดับชาติ โดยทำความตกลงร่วมมือกับระบบการอุดมศึกษาของรัฐ เปิดโอกาสให้นิสิตนักศึกษาที่เข้าค่ายปฏิบัติธรรมวิปัสสนาตามหลักสูตรที่ได้รับการรับรอง สามารถนำเอาชั่วโมงทางจิตวิญญาณและผลการประเมินเหล่านั้นไปเทียบโอนเป็นหน่วยกิตในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป หรือวิชาเลือกเสรีของมหาวิทยาลัยทางโลกได้

นโยบายนี้จะสร้างแรงจูงใจมหาศาล และบูรณาการการศึกษาทางธรรมเข้ากับระบบการศึกษาของชาติอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน ถือเป็นผู้นำพุทธศาสนากลับเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติโดยไม่ต้องอาศัยการบังคับท้องถิ่น

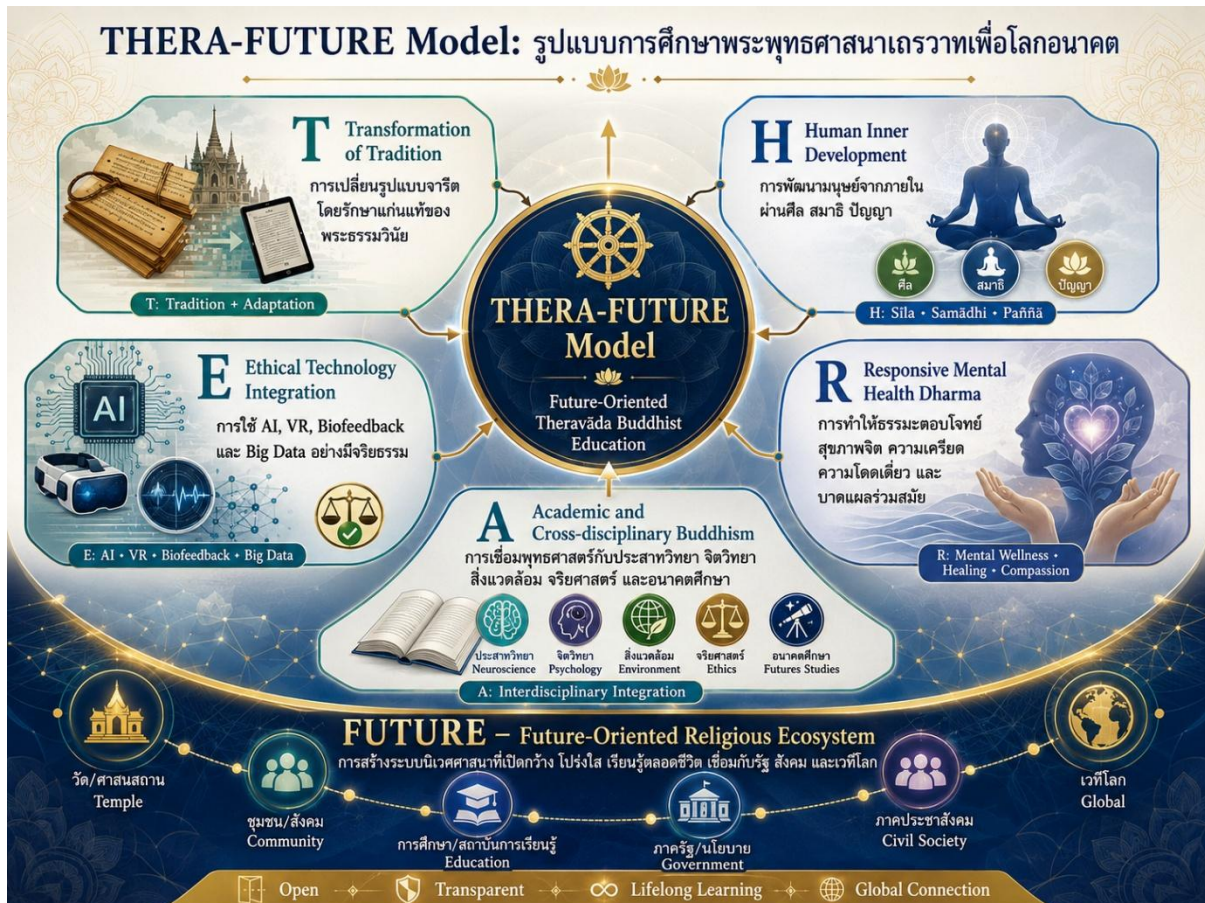
3. ยุทธศาสตร์การยกระดับพุทธศาสนาสู่การเป็นซอฟต์แวร์ทางปัญญา ระดับโลก
ประเทศไทยในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีข้อได้เปรียบและศักยภาพสูงสุดในการยกระดับคุณค่าทางศาสนาให้กลายเป็น Soft Power ด้านความมั่นคงทางจิตวิญญาณระดับโลก สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ต้องมุ่งเน้นการยกระดับขีดความสามารถด้านภาษาต่างประเทศ (โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ จีน และสเปน) ให้แก่พระภิกษุและนักวิชาการอย่างก้าวกระโดด เพื่อทำการส่งออกองค์ความรู้ในรูปแบบการจัดศูนย์วิปัสสนาและสปาทางจิตวิญญาณ ระดับพรีเมียม การสนับสนุนให้มีการผลิตคอนเทนต์แอปพลิเคชัน หรือแม้แต่ภาพยนตร์สารคดีธรรมะเชิงปรัชญาที่มีคุณภาพโปรดักชันทัดเทียมตะวันตก พุทธศาสนาเถรวาทต้องสลัดภาพความเป็นศาสนาพื้นถิ่น และมุ่งหน้าสู่การเป็นอารยธรรมทางความคิดอันล้ำค่าของมนุษยชาติที่พร้อมนำเสนอสู่สากล

4. นวัตกรรมการบริหารจัดการศาสนสถานผ่านระบบ DAO และเทคโนโลยีบล็อกเชน เพื่อแก้ปัญหาความไม่โปร่งใสของเงินบริจาค ซึ่งเป็นต้นตอสำคัญของวิกฤตศรัทธาในยุคปัจจุบัน สถาบันศาสนาต้องมีความกล้าหาญในการนำเทคโนโลยีบล็อกเชน และกระบวนการที่ศรัทธาในการบริหารจัดการแบบ DAO (Decentralized Autonomous Organization) หรือองค์กรอัตโนมัติแบบกระจายศูนย์ มาใช้ในการบริหารทรัพย์สินของวัด ระบบเงินบริจาคจะถูกดำเนินการผ่านสัญญาอัจฉริยะที่สามารถจัดสรรรายได้ไปสู่ค่าน้ำค่าไฟ กองทุนเพื่อการศึกษาของพระเถระ หรือทุนการกุศลช่วยเหลือสังคม ได้โดยอัตโนมัติตามสัดส่วนที่ตั้งไว้ โดยปราศจากการแทรกแซงจากบุคคล สิ่งนี้จะสร้างปรากฏการณ์ความโปร่งใสขั้นสุด ที่ประชาชนสามารถตรวจสอบเส้นทางการเงินได้แบบเรียลไทม์ การเปิดให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบและการโหวตทิศทางการพัฒนาวัดผ่านระบบดิจิทัล จะสร้างระบบธรรมมาภิบาลทางศาสนา ที่แข็งแกร่งและสอดคล้องกับค่านิยมประชาธิปไตยของคนรุ่นใหม่

5. การปฏิรูปพื้นที่เชิงกายภาพสู่ "สถาปัตยกรรมอัจฉริยะเพื่อการตื่นรู้" พื้นที่ทางกายภาพของวัดในบริบทเมืองและสังคมอนาคต ต้องถูกรื้อสร้างและออกแบบใหม่ เพื่อทำหน้าที่เป็นปอดทางจิตวิญญาณและปอดทางกายภาพ ของเมืองควบคู่กันไป วัดควรแปรสภาพพื้นที่ที่รกร้างหรือสิ่งก่อสร้างที่ไม่ได้ใช้งาน ให้กลายเป็น Co-working Space ทางจิตวิญญาณ เป็นพื้นที่สาธารณะที่เปิดกว้าง มีอินเทอร์เน็ตฟรี แวดล้อมด้วยธรรมชาติที่เขียวสงบ ด้านสถาปัตยกรรมต้องเป็นต้นแบบของนวัตกรรมอาคารเขียว มีการติดตั้งโซลาร์รูฟเพื่อผลิตพลังงานสะอาด ระบบหมุนเวียนและบำบัดน้ำเสียเบ็ดเสร็จ และการจัดการขยะแบบไร้รอยต่อ การปรับเปลี่ยนเชิงกายภาพนี้จะดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้กลับเข้ามาใช้พื้นที่ของวัดในวิถีชีวิตประจำวัน และแสดงให้เห็นว่าวัดคือองค์กรที่รับผิดชอบต่อโลกอย่างแท้จริง

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

จากเนื้อหาทั้งหมด สามารถสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ได้ว่า การศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในอนาคตต้องเปลี่ยนจากระบบถ่ายทอดคัมภีร์แบบจารีตไปสู่ระบบนิเวศนวัตกรรมทางจิตวิญญาณที่บูรณาการไตรสิกขากับเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ จิตวิทยา จริยธรรม และความยั่งยืน เพื่อให้พุทธธรรมเป็นปัญญาสาธารณะที่ตอบโจทย์ทุกข์ของมนุษย์ยุคดิจิทัลและยุคหลังมนุษย์ได้อย่างเป็นรูปธรรม เขียนเป็นชื่อโมเดลได้ว่า “THERA-FUTURE Model: รูปแบบการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อโลกอนาคต” ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 THERA-FUTURE Model: รูปแบบการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อโลกอนาคต

โดยสรุปองค์ประกอบได้ดังนี้

T – Transformation of Tradition การเปลี่ยนรูปแบบจารีต โดยรักษาแก่นแท้ของพระธรรมวินัย

H – Human Inner Development การพัฒนามนุษย์จากภายในผ่านศีล สมาธิ ปัญญา

E – Ethical Technology Integration การใช้ AI, VR, Biofeedback และ Big Data อย่างมีจริยธรรม

R – Responsive Mental Health Dharma การทำให้ธรรมะตอบโจทย์สุขภาพจิต ความเครียด ความโดดเดี่ยว และบาดแผลร่วมสมัย

A – Academic and Cross-disciplinary Buddhism การเชื่อมพุทธศาสตร์กับประสาทวิทยา จิตวิทยา สิ่งแวดล้อม จริยศาสตร์ และอนาคตศึกษา

FUTURE – Future-Oriented Religious Ecosystem การสร้างระบบนิเวศศาสนาที่เปิดกว้าง โปร่งใส เรียนรู้ตลอดชีวิต เชื่อมกับรัฐ สังคม และเวทีโลก

บทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

วิวัฒนาการและการปรับตัวของการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทโลกอนาคต มิใช่เพียงการพยายามดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอด (Survival) จากการถูกกวาดล้างโดยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและสถานะสังคมวิสัย แต่แท้จริงแล้ว นี่คือน้ำตาแห่งโอกาส ครั้งประวัติศาสตร์ ในการใช้ประโยชน์จากนวัตกรรมดิจิทัลขั้น เพื่อชำระล้างความเชื่อพื้นบ้านที่บิดเบือน (ลอกคราบความเชื่อ) และดึงเอาแก่นแท้แห่งพุทธธรรม ให้กลับมาทำหน้าที่เป็นเครื่องมือหลักในการแก้ปัญหาโครงสร้างทางความคิดของมนุษยชาติ การเปลี่ยนผ่านอันท้าทายนี้จะต้องยึดมั่นและรักษาสมดุลของหลัก ปริยัติ (การศึกษาเนื้อหาที่ก้าวทันโลก ปฏิเสศการท่องจำแบบนกแก้วนกขุนทอง), ปฏิบัติ (การเจริญภาวนาที่มีกระบวนการและเครื่องมือวิทยาศาสตร์สนับสนุนที่ชัดเจน), และ ปฏิเวธ (การมุ่งเน้นผลลัพธ์คือการลดทอนความทุกข์ทางใจร่วมสมัยอย่างเป็นรูปธรรม) เพื่อผลักดันกระบวนการทัศน์แห่งอนาคตนี้ให้เกิดขึ้นจริง ผู้เขียนขอเสนอแนะเชิงนโยบายระดับชาติที่ครอบคลุมการปฏิบัติงานใน 3 ระยะเวลา ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายระยะสั้น (Short-term Strategies: 1-3 ปี) การติดอาวุธทางปัญญาและสร้างเครื่องมือใหม่

1) โครงการยกระดับทักษะแห่งอนาคต (Upskill/Reskill) มหาเปรียญและพระนักเทศน์รัฐบาล (โดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ) ร่วมกับมหาเถรสมาคม ควรจัดสรรงบประมาณเร่งด่วนเพื่ออบรมหลักสูตรทักษะจิตวิทยาการศึกษาเบื้องต้นเพื่อสังคมและ Digital Content Creation ให้แก่พระสังฆาธิการและบุคลากรทางศาสนา เพื่อเปลี่ยนมายด์เซ็ตจากนักบวชอนุรักษ์นิยมสู่นักสื่อสารมวลชนเชิงธรรมะ

2) การตั้งกองทุนนวัตกรรมและสื่อทางธรรม เพื่อมอบทุนสนับสนุนให้แก่กลุ่มสตาร์ทอัพ (Startups) สถาปนิก ศิลปิน และนักพัฒนาซอฟต์แวร์รุ่นใหม่ ให้เข้ามาร่วมทำงานกับคณะสงฆ์ในการสร้างสรรค์แอปพลิเคชัน แพลตฟอร์มพอดแคสต์ การออกแบบบอร์ดเกมสอนธรรมะ และเครื่องมือทางธรรมอื่นๆ ที่มีรูปแบบสากล ดึงดูดเยาวชน และสามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายระยะกลาง (Medium-term Strategies: 3-5 ปี) การปฏิรูปเชิงโครงสร้างการศึกษาและบูรณาการข้ามศาสตร์

1) รื้อและสร้างหลักสูตรนักธรรม-บาลี ยุค 5.0 ปรับเปลี่ยนรูปแบบการสอบวัดผลประจำปีแบบเดิมที่เน้นการท่องจำไวยากรณ์ (วิจารณ์ พานิช, 2555) ไปสู่การประเมินทักษะการตีความ การวิเคราะห์ และประยุกต์ใช้คัมภีร์ ผ่านข้อสอบอัตนัยและการทำโครงการงาน ที่ลงพื้นที่ไปแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือความยากจนในชุมชน

2) ประกาศใช้ระบบธนาคารหน่วยกิตดิจิทัลข้ามศาสตร์ทั่วประเทศ ผลักดันให้กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (อว.) และกระทรวงศึกษาธิการ รับรองหลักสูตรการเจริญสติ วิปัสสนาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ (ที่มีหลักสูตรมาตรฐานสากล) เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้และเยียวยาจิตใจ

สามารถโอนย้ายหน่วยกิตไปมาระหว่างระบบการศึกษาทางธรรมและสถาบันการศึกษาทางโลกได้ทั่วประเทศ ตั้งแต่มัธยมจนถึงมหาวิทยาลัย

3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายระยะยาว (Long-term Strategies: 5-10 ปี) การสร้างระบบนิเวศและวิสัยทัศน์สากลเพื่อมวลมนุษยชาติ

1) จัดตั้งสถาบันวิจัยพุทธศาสนาเพื่ออนาคตทัศน์ระดับโลก เป็นหน่วยงาน Think Tank อิสระระดับชาติที่รวบรวมนักประสาทวิทยา นักปรัชญา นักพัฒนา AI (AI Researchers) และพระเถระระดับปราชญ์ เพื่อร่วมกันสร้างฐานข้อมูลธรรมะ AI ระดับโลก (Global Dhamma LLM) ที่มีความถูกต้องทางคัมภีร์สูงสุด และทำหน้าที่เป็นตัวแทนศาสนาในการถกเถียงประเด็นจริยธรรมวิทยาศาสตร์ในเวทีโลก (เช่น เวที UN)

2) ยกกระดับวิปัสสนาเถรวาทเป็นยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวและสาธารณสุขแห่งชาติ รัฐบาลควรยกระดับการจัดการศูนย์วิปัสสนากรรมฐานในประเทศไทยให้มีมาตรฐานด้านความปลอดภัย สุขอนามัย และการบริการจัดการระดับพรีเมียม เพื่อผลักดันให้ประเทศไทยเป็นจุดหมายปลายทางด้านการพักผ่อนและบำบัดทางจิตวิญญาณระดับโลก เพื่อดึงดูดปัญญาชน ซีอีโอ และนักท่องเที่ยวเชิงสุขภาพจากทั่วโลก นำรายได้จากการเป็น Soft Power กลับมาสนับสนุนกองทุนการศึกษาและทำนุบำรุงศาสนาอย่างโปร่งใสเป็นระบบ และยั่งยืนสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2556). *พระพุทธศาสนากับโลกในศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร, และคณะ. (2564). แนวโน้มและทิศทางการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในทศวรรษหน้า. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 17(1), 1-15.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิจารณ์ พานิช. (2555). *วิธีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ ในศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2560). *การศึกษาที่สากล บนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ.
- Ammerman, N. T. (2013). Spiritual But Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(2), 258-278.
- Campbell, H. A. (2012). *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. London: Routledge.
- Harari, Y. N. (2017). *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. London: Vintage.
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144-156.
- Keown, D. (2013). *Buddhist Ethics: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม
THE APPLICATION OF BUDDHIST PSYCHOLOGY AND THE FOUR NOBLE TRUTHS
IN ADDRESSING LIFE AND SOCIAL PROBLEMS

ธนศักดิ์ พรทัตพัสสาร¹

Thanasak Pontappasarn¹

¹คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

¹Faculty of Humanity at Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author E-mail: pthana8911@gmail.com

Received 19 March 2026; Revised 20 March 2026; Accepted 30 June 2026

การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม

ธนศักดิ์ พรทัตพัสสาร

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม พุทธจิตวิทยาเป็นศาสตร์ที่มุ่งทำความเข้าใจจิตใจและพฤติกรรมมนุษย์เพื่อการดับทุกข์อย่างเป็นระบบ หลักอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ทำหน้าที่เป็นกรอบวิเคราะห์ปัญหาเชิงเหตุและผลที่สอดคล้องกับจิตวิทยาตะวันตก การประยุกต์ใช้สามารถทำได้หลายมิติ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล เช่น การให้คำปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธ ไปจนถึงระดับสังคม เช่น การจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน และการแก้ปัญหาโครงสร้างอย่างภาวะโลกร้อน บทสรุปชี้ให้เห็นว่า การบูรณาการพุทธจิตวิทยาและอริยสัจ 4 เข้ากับการใช้ชีวิตในปัจจุบัน เป็นเครื่องมือทางปัญญาที่มีประสิทธิภาพในการบรรเทาความทุกข์และสร้างสันติสุขอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: พุทธจิตวิทยา; อริยสัจ 4; การแก้ปัญหา; จิตบำบัดแนวพุทธ

THE APPLICATION OF BUDDHIST PSYCHOLOGY AND THE FOUR NOBLE TRUTHS IN ADDRESSING LIFE AND SOCIAL PROBLEMS

Thanasak Pontappasarn

Abstract

This academic article has objective to present the application of Buddhist psychology and the Four Noble Truths in solving individual and social problems. Buddhist psychology is a science that aims to understand the human mind and behavior for the systematic cessation of suffering. The Four Noble Truths act as a logical problem-solving framework that aligns with western psychology. Applications cover multiple dimensions, from the individual level, such as Buddhist psychological counseling, to the societal level, including problem-based learning (PBL) and addressing global issues like global warming. In conclusion, integrating Buddhist psychology and the Four Noble Truths into modern life serves as an effective intellectual tool for alleviating suffering and fostering sustainable peace.

Keywords: Buddhist Psychology; Four Noble Truths; Problem Solving; Buddhist Counseling

บทนำ

ในยุคปัจจุบันที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเต็มไปด้วยข้อมูลข่าวสาร มนุษย์ต้องเผชิญกับความท้าทายและความเครียดที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพจิตและการดำเนินชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จิตวิทยาตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการวิเคราะห์พฤติกรรมและบำบัดรักษาอาการทางจิต โดยมุ่งเน้นการศึกษาสมองและสิ่งแวดล้อมเชิงประจักษ์ (ปริยพร วิศาลบุรณ และคณะ, 2566) อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสตร์ทางปัญญาแห่งโลกตะวันออกที่มีมากกว่า 2,500 ปี ก็มีระบบคำสอนที่มุ่งเน้นการทำความเข้าใจจิตใจและการดับทุกข์อย่างลึกซึ้ง ซึ่งเป็นที่รู้จักในนามพุทธจิตวิทยา โดยเป็นการศึกษาเรื่องจิตโดยตรงเพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมและปลดปล่อยเหตุแห่งทุกข์ (เริงชัย หมั่นชนะ, 2558)

การบูรณาการศาสตร์ตะวันตกเข้ากับหลักพุทธธรรมจึงเป็นหนทางประยุกต์ที่ช่วยให้มนุษย์เข้าใจปัญหาชีวิตได้อย่างสมบูรณ์แบบมากยิ่งขึ้น แก่นกลางสำคัญของพุทธจิตวิทยาที่นำมาใช้ในการรับมือกับความทุกข์หรือปัญหา คือ หลักอริยสัจ 4 ซึ่งประกอบด้วย ทุกข์ (ปัญหาหรือสภาวะบีบคั้น) สมุทัย (สาเหตุที่แท้จริง) นิโรธ (เป้าหมายหรือการดับทุกข์) และมรรค (วิธีปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา) (พระอนันตชัย อภินนโท, 2562) โครงสร้างของอริยสัจ 4 นี้มีความคล้ายคลึงกับกระบวนการวินิจฉัยทางการแพทย์และการบำบัดทางจิตวิทยาตะวันตก โดยมีกระบวนการเริ่มตั้งแต่การระบุโรค หาสมมุติฐาน คาดการณ์ผล และส่งจ่ายยา (Aich, 2013) ความเป็นระบบตรรกะที่เป็นเหตุเป็นผลนี้ ทำให้อริยสัจ 4 กลายเป็นกรอบแนวคิดเชิงโครงสร้างที่มีประสิทธิภาพสูง และสามารถนำมาเป็นกลไกทางปัญญาที่ขับเคลื่อนกระบวนการแก้ปัญหาในสถานการณ์จริงได้อย่างเป็นรูปธรรมและมีแบบแผนที่ชัดเจน

การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงการพัฒนาจิตใจในระดับปัจเจกบุคคลเพื่อการหลุดพ้นทางศาสนาเท่านั้น แต่ปัจจุบันยังถูกนำมาขยายผลเพื่อตอบสนองต่อปัญหาในระดับสังคมด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการใช้กระบวนการนี้ในการให้การปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธ (Buddhist Counseling) เพื่อเยียวยาจิตใจ (คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2565) ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการนำไปใช้เป็นรากฐานในการจัดการศึกษาแบบใช้ปัญหาเป็นฐาน (ชีสา กันยาวิริยะ และ สิรินทร์ กันยาวิริยะ, 2567) รวมถึงนำไปวิเคราะห์เพื่อหาทางออกในวิกฤตการณ์ระดับโลกอย่างภาวะโลกร้อน (วันดี เวทวงศ์กุล และคณะ, ม.ป.ป.) บทความวิชาการนี้จึงมุ่งวิเคราะห์และนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้เครื่องมือทางปัญญานี้ในหลากหลายมิติ

พุทธจิตวิทยากับการทำความเข้าใจและบำบัดจิตใจมนุษย์

พุทธจิตวิทยาเป็นศาสตร์ที่อธิบายกลไกการทำงานของจิตอันสัมพันธ์ถึงความรู้สึกการรับรู้กับความรู้สึก ซึ่งประเด็นสำคัญของการเข้าใจถึงการปรับพฤติกรรมมนุษย์ในการบำบัดการร่างกายและการตอบสนองทางจิตใจในเชิงจิตวิทยา

ธรรมชาติของจิตและการเกิดโรคทางจิต

ตามแนวคิดพุทธจิตวิทยา จิตมีธรรมชาติที่ผ่องใสมาแต่เดิม แต่กลับเศร้าหมองลงเพราะถูกอวิชชาและกิเลสที่จรเข้ามาครอบงำ จิตเป็นสภาวะนามธรรมที่ไม่มีรูปร่าง เทียบไปดวงเดียวและสามารถรับรู้อารมณ์ได้ไกลโดยอาศัยร่างกายหรือหทัยรูปเป็นที่ตั้ง นอกจากนี้ ธรรมชาติของจิตยังมีความดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษา ยาก และมักไหลลงสู่อารมณ์ฝ่ายต่ำหรือการมรณ์ได้ง่ายหากขาดการฝึกฝน (พระครูปลัดมาธู วรรมจฺโกล, 2553) ด้วยเหตุนี้ จิตจึงเป็นเสมือนแกนกลางหรือประธานที่คอยควบคุมและสั่งการให้ร่างกายแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมา ดังคำกล่าวที่ว่า "จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว" ซึ่งหากจิตมีคุณภาพดีย่อมส่งผลให้พฤติกรรมและการดำเนินชีวิตเป็นไปในทางกุศล (ปริยพร วิศาลบุรณ และคณะ, 2566)

สำหรับการเกิดโรคทางจิต ในมิติของพุทธจิตวิทยานั้น มีความแตกต่างจากมุมมองของจิตวิทยาตะวันตกที่มุ่งเน้นความผิดปกติของสมองและสิ่งแวดล้อม โดยพระพุทธศาสนาอธิบายว่า โรคทางจิตมีสมุฏฐานมาจากการที่จิตตกอยู่ในอำนาจของกิเลสตัณหาและอวิชชา ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในความเป็นตัวตนหรือ "ตัวกู-ของกู" ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า "โรคทางวิญญูณ" (ปริยพร วิศาลบุรณ และคณะ, 2566) เมื่อจิตเกิดความเจ็บป่วยทางจิตวิญญูณและมีสภาวะเป็นมิจฉาทิฏฐิ จิตจะสั่งการให้ร่างกายแสดงพฤติกรรมที่เป็นอกุศลกรรม เช่น ความโลภ ความโกรธ หรือการเบียดเบียนผู้อื่น พฤติกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นผลผลิตมาจากความเจ็บป่วยภายในจิตใจที่ขาดสติสัมปชัญญะในการควบคุมอารมณ์และสิ่งเร้าที่มากระทบ

แม้โรคทางจิตจะเป็นความเจ็บป่วยในระดับความคิดและจิตวิญญูณ แต่ก็ส่งผลกระทบต่อร่างกาย เนื่องจากกายและจิตทำงานอิงอาศัยกัน หากสภาวะมิจฉาทิฏฐิหรือความทุกข์ทางใจเกิดขึ้นบ่อยครั้งและสะสมเป็นเวลานาน จะก่อให้เกิดความเครียดและความกดดันอย่างต่อเนื่องจนร่างกายเสียสมดุล นำไปสู่การเกิดโรคทางกายต่าง ๆ หรือหากความตึงเครียดรุนแรงจนระบบประสาทและสมองทนไม่ไหว ก็แสดงพฤติกรรมวิกลจริตที่จิตวิทยาตะวันตกเรียกว่าโรคจิต ออกมา (ปริยพร วิศาลบุรณ และคณะ, 2566) ดังนั้น การบำบัดรักษาจึงไม่สามารถใช้เพียงยาทางกายภาพได้ แต่ต้องใช้วิถีทางพุทธจิตบำบัด เช่น การเจริญอานาปานสติและการเจริญสติปัฏฐาน เพื่อดึงจิตให้กลับมาสู่เท่าทันอารมณ์และคลี่คลายความตึงเครียดที่ต้นเหตุอย่างแท้จริง

การบูรณาการร่วมกับจิตวิทยาบำบัดตะวันตก

การบูรณาการพุทธจิตวิทยาเข้ากับจิตวิทยาบำบัดตะวันตกเริ่มปรากฏความชัดเจนตั้งแต่ช่วงกลางศตวรรษที่ 20 โดยนักจิตวิเคราะห์และนักจิตวิทยาแนวมนุษยนิยม เช่น Carl Jung และ Erich Fromm ได้นำทฤษฎีทางพุทธศาสนากายเซนมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขวิกฤตทางจิตวิญญูณและความแปลกแยกของมนุษย์ยุคใหม่ (Aich, 2013) จิตวิทยาตะวันตกเริ่มมองว่าการทำความเข้าใจความไร้สำนึกเพื่อไปสู่ความเป็นอิสระนั้นสอดคล้องกับหลักสัมมาทิฏฐิในอริยสัจ 4 นอกจากนี้ ในกลุ่มจิตวิทยามนุษยนิยม (Humanistic Psychology) อย่างแนวคิดของ Carl Rogers ยังได้นำการยอมรับอย่างไม่มีเงื่อนไขและความเห็นอกเห็นใจมาใช้เป็น

เครื่องมือเยียวยา ซึ่งสอดคล้องกับการใช้เมตตากรรมาเพื่อเป็นยาถอนพิษจากรากเหง้าแห่งอกุศล ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง

ในมิติของพฤติกรรมบำบัดทางปัญญา นักจิตวิทยาอย่าง Albert Ellis ชี้ให้เห็นว่าหลักการบำบัดความคิดอิงเหตุผลมีรากฐานสอดคล้องกับพุทธปรัชญาอย่างชัดเจน เช่น การใช้สมาธิและการแผ่เมตตาเพื่อระงับความโกรธและตัณหา ซึ่งเทียบได้กับการฝึกฝนอารมณ์ ในแนวทาง Cognitive-Behavioral Therapy (CBT) ยิ่งไปกว่านั้น พุทธจิตวิทยายังมีความเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับกลุ่มจิตวิทยาอัตถิภาวนิยม ที่มองว่าความทุกข์หรือความวิตกกังวลต่อการดำรงอยู่เกิดจากการยึดติด การบำบัดจึงมุ่งเน้นให้ผู้รับบริการมีบทบาทเชิงรุกในการตระหนักรู้ถึงรากเหง้าของความทุกข์และกล้าเผชิญหน้ากับความกลัว เพื่อก้าวไปสู่อิสรภาพทางใจที่เทียบเคียงได้กับเป้าหมายสูงสุดคือนิพพาน (Aich, 2013)

สำหรับการประยุกต์ใช้เชิงคลินิกที่โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน คือการนำสติ (Mindfulness) มาเป็นแกนหลักในการบำบัดรักษาโรคทางจิตเวชร่วมกับวิทยาศาสตร์การแพทย์ ทฤษฎีที่สำคัญ ได้แก่ การลดความเครียดอาศัยสติของ Jon Kabat-Zinn ซึ่งมีหลักฐานเชิงประจักษ์ว่าช่วยบรรเทาอาการซึมเศร้าและโรควิตกกังวลได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงพฤติกรรมบำบัดวิถีของ Marsha M. Linehan ที่นำข้อปฏิบัติเรื่องสติของเซน มาบูรณาการเพื่อรักษาผู้ป่วยที่มีความผิดปกติทางบุคลิกภาพแบบก้ำกึ่ง ซึ่งช่วยบ่มเพาะให้ผู้ป่วยตระหนักรู้ ยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น และสามารถปรับสมดุลพฤติกรรมได้อย่างยั่งยืน

ดังกล่าวนี้อธิบายกลไกการทำงานของจิตที่สัมพันธ์กับความทุกข์ และใช้เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจและบำบัดจิตใจมนุษย์ โดยมองว่าจิตมีธรรมชาติผ่องใส แต่เศร้าหมองเพราะอวิชชาและกิเลสที่เข้าครอบงำ จึงทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนและนำไปสู่ความทุกข์หรือโรคทางจิตในมิติทางจิตวิญญาณ ความผิดปกติทางจิตจึงไม่ได้เกิดจากปัจจัยทางชีวภาพเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการขาดสติและมิจฉาทิฐิที่ทำให้จิตถูกครอบงำด้วยโลภ โกรธ และหลง ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมและสุขภาวะทางกาย แนวทางบำบัดตามพุทธจิตวิทยาจึงมุ่งพัฒนาสติ สมาธิ และปัญญา เช่น การเจริญอานาปานสติและสติปัฏฐาน เพื่อคลี่คลายความทุกข์ที่ต้นเหตุ แนวคิดดังกล่าวยังสามารถบูรณาการกับจิตวิทยาตะวันตก เช่น จิตวิทยามนุษย์นิยม การบำบัดแบบ CBT และการบำบัดด้วยสติ (Mindfulness) ซึ่งช่วยส่งเสริมการตระหนักรู้ การยอมรับตนเอง และการพัฒนาสมดุลทางจิตใจอย่างยั่งยืน

การประยุกต์ใช้อริยสัจ 4 ในการปรึกษาเชิงจิตวิทยาและการศึกษา

หลักอริยสัจ 4 เป็นกรอบแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนาที่อธิบายกระบวนการเข้าใจปัญหาและการดับทุกข์อย่างเป็นระบบ สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการปรึกษาเชิงจิตวิทยาและการจัดการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยช่วยให้ผู้เรียนและผู้รับคำปรึกษาเข้าใจสาเหตุของปัญหา กำหนดเป้าหมายการแก้ไข และพัฒนาปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลและยั่งยืน

กระบวนการปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธ

กระบวนการปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธมีหลักการดำเนินงานที่สอดคล้องกับโครงสร้างของอริยสัจ 4 ซึ่งทำหน้าที่เสมือนแผนที่นำทางในการวิเคราะห์และดับทุกข์อย่างเป็นระบบ โดยเริ่มต้นจากการที่ผู้ให้คำปรึกษาใช้หลักพรหมวิหาร 4 และกัลยาณมิตรธรรมเพื่อสร้างสัมพันธภาพ จากนั้นจึงเข้าสู่ขั้นตอนการกำหนดรู้และทำความเข้าใจขอบเขตของปัญหา (ทุกข์) ร่วมกับการสืบสาววิเคราะห์ค้นหาสาเหตุหรือรากเหง้า

ของปัญหาที่แท้จริง (สมุทัย) นำไปสู่การระบุเป้าหมายของการแก้ปัญหาให้ชัดเจน (นิโรธ) และสิ้นสุดที่การจัดวางแนวทางและลงมือปฏิบัติเพื่อคลี่คลายความทุกข์เหล่านั้นให้สำเร็จลุล่วง (พระอนันตชัย อภินนโท, 2562)

ในมิติของการทำงานเชิงลึก กระบวนการปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธแบบรายบุคคล หรือที่เรียกว่า กระแสนบุคคล ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญเพื่อขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ ได้แก่ 1) การเชื่อมสมาน (Tuning in) คือการที่ผู้ให้คำปรึกษาเปิดใจรับรู้ความทุกข์ของผู้รับบริการอย่างลึกซึ้งและแนบสนิท 2) การพินิจร่อยแยก (Identifying Split) คือการร่วมกันค้นหาความขัดแย้งหรือความไม่ลงรอยกันระหว่างความคาดหวังกับความจริงในชีวิตอันเป็นต้นตอของความทุกข์ และ 3) การประจักษ์แจ้งหรือเข้าใจเห็นจริง (Realization) คือภาวะที่ผู้รับบริการเกิดปัญญาเข้าใจธรรมชาติของปัญหา จนสามารถคลายความยึดมั่นถือมั่นและจัดการความทุกข์ได้ด้วยตนเอง (โลเรซซ์ โพธิ์แก้ว, 2553; คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2565)

นอกจากการประยุกต์ใช้อริยสัจ 4 แล้ว กระบวนการนี้ยังบูรณาการเทคนิคทางพฤติกรรมและปัญญาเพื่อจัดการกับปัญหาอย่างรอบด้าน โดยเน้นการกระตุ้นให้ผู้รับบริการรู้จักคิดวิเคราะห์หาเหตุผลตามหลัก "โยนิโสมนสิการ" ควบคู่ไปกับการฝึกเจริญสติ (Mindfulness) และสัมปชัญญะ เพื่อควบคุมความคิดและอารมณ์ด้านลบ เช่น ความวิตกกังวล หรือความฟุ้งซ่านรำคาญใจ (อุทธัจจะ กุกกัจจะ) เป้าหมายสูงสุดของกระบวนการนี้จึงไม่ใช่เพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่คือการดึงผู้รับบริการออกจากความไม่รู้ (อวิชชา) ไปสู่ความเข้าใจโลกตามความเป็นจริง (สัมมาทิฐิ) เพื่อให้สามารถเป็นที่พึ่งแห่งตนและดำเนินชีวิตได้อย่างมีดุลยภาพ

การประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน

การบูรณาการหลักอริยสัจ 4 เข้ากับการจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน ถือเป็นการสร้างกรอบแนวคิดที่มีประสิทธิภาพสูงในการพัฒนาผู้เรียนให้รู้จักแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยกระบวนการจะเริ่มต้นจากการให้ผู้เรียนตระหนักรู้และทำความเข้าใจกับปัญหาหรือความทุกข์ที่ตนกำลังเผชิญอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับขั้นตอนของการระบุทุกข์ (ชีสา กันยาวิริยะ และ สิริินทร์ กันยาวิริยะ, 2567)

ขั้นตอนนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการกระตุ้นให้ผู้เรียนยอมรับความจริงและกล้าเผชิญหน้ากับสถานการณ์ที่เป็นปัญหาในโลกความเป็นจริง ช่วยสร้างรากฐานที่มั่นคงสำหรับการสืบเสาะหาความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นทักษะที่จำเป็นต่อการเอาชีวิตรอดในศตวรรษที่ 21 อย่างแท้จริง เมื่อผู้เรียนทำความเข้าใจกับบริบทของปัญหาแล้ว กระบวนการเรียนรู้จะนำเข้าสู่การวิเคราะห์หาสาเหตุหรือต้นตอที่แท้จริงของปัญหา ซึ่งเทียบเคียงได้กับการวิเคราะห์ "สมุทัย" ผู้เรียนจะได้ใช้ทักษะการค้นคว้าเพื่อตรวจสอบว่าปัญหาเกิดขึ้นจากปัจจัยใด จากนั้นจึงร่วมกันกำหนดเป้าหมายหรือคาดหวังผลลัพธ์เชิงบวกที่พึงประสงค์เมื่อปัญหาถูกคลี่คลาย ซึ่งตรงกับหลักของนิโรธ การตั้งเป้าหมายสถานะที่ไร้ปัญหาในขั้นตอนนี้ จะช่วยให้ผู้เรียนมีทิศทางในการคิดวิเคราะห์และสามารถเชื่อมโยงเหตุผล เพื่อเตรียมความพร้อมสู่การลงมือปฏิบัติและเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดได้อย่างตรงจุด ขั้นตอนสุดท้ายคือการวางแผนและดำเนินการแก้ไขปัญหอย่างเป็นลำดับขั้นตอนตามหลักของมรรค โดยผู้เรียนจะต้องนำเสนอแนวทางและลงมือปฏิบัติจริงเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ (ชีสา กันยาวิริยะ และ สิริินทร์ กันยาวิริยะ, 2567)

การประยุกต์ใช้อริยสัจ 4 ในกระบวนการ Problem-Based Learning (PBL) หรือ การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐานจึงไม่เพียงแต่ช่วยยกระดับความสามารถในการแก้ปัญหาทางวิชาการและส่งเสริมทักษะการคิดเชิงวิพากษ์เท่านั้น แต่ยังเป็นการปลูกฝังจริยธรรมตลอดจนพัฒนาด้านจิตใจและพฤติกรรมในลักษณะ

องค์รวม ทำให้ผู้เรียนมีเครื่องมือทางปัญญาที่เข้มแข็งเพื่อนำไปใช้ดำเนินชีวิตในโลกที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาได้อย่างยั่งยืน

จากประเด็นการประยุกต์ใช้อริยสัจ 4 ในการปรึกษาเชิงจิตวิทยาและการศึกษาเป็นกรอบแนวคิดที่มีลักษณะเป็นกระบวนการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มจากการทำความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์ (ทุกข์) แล้ววิเคราะห์หาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา (สมุทัย) จากนั้นกำหนดเป้าหมายของการ คลี่คลายปัญหา (นิโรธ) และวางแนวทางปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา (มรรค) ในการปรึกษาเชิงจิตวิทยา แนวทางนี้เน้นการสร้างสัมพันธภาพแบบกัลยาณมิตร การพัฒนาการตระหนักรู้ และการเกิดปัญญาในการจัดการความทุกข์ด้วยตนเอง ขณะเดียวกันในการศึกษา สามารถบูรณาการกับการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน (PBL) เพื่อส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การค้นหาสาเหตุของปัญหา และการลงมือแก้ไขอย่างเป็นขั้นตอน ส่งผลให้ผู้เรียนพัฒนาทั้งทักษะทางปัญญา จริยธรรม และความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลในโลกยุคใหม่

การประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมเชิงบูรณาการ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคมในปัจจุบัน โดยเฉพาะวิกฤตการณ์ภาวะโลกร้อน สามารถนำหลักอริยสัจ 4 มาประยุกต์ใช้วิเคราะห์และแก้ไขได้อย่างเป็นระบบ เมื่อพิจารณาในขั้นของทุกข์ จะพบว่าสภาพปัญหาคือผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่คุกคามการดำรงชีวิตของมนุษย์ สรรพสัตว์ และระบบนิเวศ สาเหตุที่แท้จริงหรือสมุทัย นั้นเกิดจากอวิชชาและตัณหาที่ทำให้มนุษย์มีแนวคิดแยกตนเองออกจากธรรมชาติ มุ่งเน้นการบริโภคนิยมและวัตถุนิยมเพื่อสนองความต้องการอย่างไม่สิ้นสุด ส่งผลให้เกิดการตัดทอนและทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างรุนแรง เป้าหมายในการดับทุกข์หรือนิโรธ จึงเป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ให้มนุษย์ตระหนักรู้ความจริงว่า สรรพสิ่งล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันแบบองค์รวมภายใต้กฎไตรลักษณ์ และมนุษย์ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น (วันดี เวทวงศ์กุล และคณะ, ม.ป.ป.)

สำหรับแนวทางการลงมือแก้ไขปัญหาหรือมรรค เน้นการใช้หลักอริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องและเกื้อกูลต่อธรรมชาติ การสร้างสัมมาทิฐิ ช่วยให้เกิดความเข้าใจโลกแบบองค์รวม นำไปสู่สัมมากัมมันตะ คือการแสดงออกที่ประกอบด้วยเมตตากรุณาต่อสิ่งแวดล้อม งดเว้นการเบียดเบียนหรือทำลายป่าไม้ ตลอดจนการยึดหลักสัมมาอาชีวะ ด้วยการดำรงชีวิตอย่างพอดี ไม่บริโภคเกินความจำเป็นตามหลักความพอเพียง ซึ่งจะช่วยลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและการปล่อยมลพิษได้อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ การมีสัมมาสติระลึกรู้เท่าทันผลกระทบของการกระทำ ยังช่วยยับยั้งพฤติกรรมที่อาจสร้างปัญหาหรือความเสื่อมโทรมต่อสภาพแวดล้อมในระยะยาว (วันดี เวทวงศ์กุล และคณะ, ม.ป.ป.)

ในมิติของการแก้ปัญหาสังคมเชิงบูรณาการ พุทธจิตวิทยามีบทบาทสำคัญในการสร้างสันติสุขผ่าน การฝึกอบรมและพัฒนาจิตใจ การฝึกจิตให้มีสติสัมปชัญญะและสมาธิช่วยขัดเกลาให้มนุษย์ลดความเห็นแก่ตัว และคลายความยึดมั่นถือมั่นหรืออุปาทานลงได้ (พระครูปลัดมรรต ธรรมจล, 2553) กระบวนการนี้นำไปสู่การพัฒนาจิตใจที่เปี่ยมด้วยความเมตตาและกรุณา พร้อมทั้งจะเกื้อกูลสังคมตามหลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ การรู้จักแบ่งปัน การใช้ปิยวาจาสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม และการวางตนอย่างเหมาะสม เมื่อบุคคลสามารถสร้างดุลยภาพในการดำเนินชีวิตและมีความสุขจากภายใน ย่อมส่งผลให้พฤติกรรมที่แสดงออกต่อผู้อื่นเป็นไปในทิศทางที่เกื้อหนุนกัน ช่วยลดความขัดแย้ง และก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมอย่างยั่งยืน (สุวรรณี ไวท์ และคณะ, 2564)

การแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน

การวิเคราะห์ปัญหาภาวะโลกร้อนตามหลักอริยสัจ 4 เริ่มจากการทำความเข้าใจสภาวะทุกข์ ซึ่งก็คือวิกฤตการณ์การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ สัตว์ และระบบนิเวศ เมื่อพิจารณาถึงสมุทัยหรือสาเหตุที่แท้จริง จะพบว่าปัญหาไม่ได้เกิดจากธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่มาจากอวิชชาและตัณหาของมนุษย์ที่มองตนเองแยกขาดออกจากธรรมชาติ แนวคิดที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางนำไปสู่พฤติกรรมแบบบริโภคนิยมและวัตถุนิยม ซึ่งมุ่งตักตวงและทำลายทรัพยากรเพื่อสนองความปรารถนาอย่างไม่จบสิ้น จนทำให้กลไกธรรมชาติเสียสมดุลและก่อให้เกิดปัญหาในที่สุด (กัญญา ศิริชลธาร, 2555; วันดี เวทวงศ์กุล และคณะ, ม.ป.ป.)

สำหรับนิโรธ หรือเป้าหมายในการดับทุกข์และแก้ปัญหา คือการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ให้มนุษย์ตระหนักถึงความจริงว่า สรรพสิ่งล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันแบบองค์รวม มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ไม่ใช่นายเหนือธรรมชาติที่จะสามารถควบคุมทุกสิ่งได้ (กัญญา ศิริชลธาร, 2555) การจะบรรลุเป้าหมายนี้ต้องอาศัยมรรค โดยเริ่มต้นจากการสร้างสัมมาทิฐิ หรือความเข้าใจโลกตามความเป็นจริง เมื่อมนุษย์เข้าใจถึงสายใยแห่งความสัมพันธ์ของทุกสรรพสิ่งภายใต้กฎไตรลักษณ์ ย่อมเกิดจิตสำนึกรับผิดชอบร่วมกัน นำไปสู่สัมมาสังกัปปะ ที่คิดเกื้อกูลและมีความเมตตากรุณาต่อธรรมชาติ ปรารถนาที่จะส่งมอบสิ่งแวดล้อมที่ดีและอุดมสมบูรณ์ให้แก่ลูกหลานในอนาคต (วันดี เวทวงศ์กุล และคณะ, ม.ป.ป.)

ในด้านการลงมือปฏิบัติ มนุษย์สามารถแก้ปัญหาโลกร้อนได้ด้วยการปรับพฤติกรรมตามหลักสัมมาสัมปัตตัง คือการลดเว้นการทำลายล้างและแสดงความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับ สัมมาอาชีวะ ด้วยการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายตามหลักความพอเพียง ไม่บริโภคทรัพยากรเกินความจำเป็น ซึ่งจะช่วยลดการตักตวงธรรมชาติและปล่อยมลพิษได้อย่างเป็นรูปธรรม

นอกจากนี้ การบ่มเพาะ "สัมมาสติ" เพื่อระลึกรู้เท่าทันผลกระทบของการกระทำตนเองอยู่เสมอ และการปฏิบัติธรรมเพื่อลดละกิเลสและความเห็นแก่ตัว จะช่วยให้มนุษย์เกิดปัญญาและปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมาอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างร่มเย็นและยั่งยืน (พระอธิการเอกชัย เปมิโย, 2551; วันดี เวทวงศ์กุล และคณะ, ม.ป.ป.)

การพัฒนาตนเองเพื่อสร้างสังคมแห่งสันติสุข

การพัฒนาตนเองตามหลักพุทธจิตวิทยาเริ่มต้นจากการสร้างดุลยภาพภายในจิตใจและการทำความเข้าใจธรรมชาติของตนเอง ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข กระบวนการนี้อาศัยการฝึกอบรมตนเองผ่านหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการขัดเกลาพฤติกรรมและยกระดับคุณภาพจิตใจให้เข้มแข็ง

การเจริญสติสัมปชัญญะอย่างสม่ำเสมอจะช่วยลดการถูกครอบงำด้วยอภิสถาปนา คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง อันเป็นรากเหง้าแห่งความขัดแย้ง เมื่อบุคคลสามารถจัดการกับความบีบคั้นและความวุ่นวายภายในใจตนเองได้ ย่อมส่งผลให้การแสดงออกทางพฤติกรรมเป็นไปในทางที่ควบคุมได้ มีเหตุผล และพร้อมที่จะสร้างสรรค์ความสุขด้วยตนเองโดยไม่พึงพิงแค่วัตถุ (สุวรรณี ไหว้ และคณะ, 2564) เมื่อบุคคลได้รับการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพแล้ว ย่อมนำไปสู่การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร การประยุกต์ใช้คุณธรรมอย่างพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) และสังคหวัตถุ 4 เป็นกลไก

ทางจิตวิทยาแนวพุทธที่ช่วยสมานรอยร้าวและลดความขัดแย้งระหว่างบุคคลในสังคม (พระครูปลัดมาตุ วรรณกุล, 2553)

การปลูกฝังให้บุคคลมีสัมมาสังกัปปะ หรือความดำรงชอบในการคิดเกื้อกูลและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ควบคู่กับการมีสัมมาวาจา หรือการสื่อสารที่สุจริตและสร้างสรรค์ จะช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยความเห็นอกเห็นใจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยป้องกันปัญหาการเอาเปรียบ ลดการประทุรกันดาร และส่งเสริมให้ผู้คนเคารพในสิทธิของผู้อื่นได้อย่างเป็นรูปธรรม (สุวรรณ วิทย์ และคณะ, 2564)

ท้ายที่สุด การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องย่อมนำไปสู่ผลลัพธ์เชิงประจักษ์คือการสร้างสังคมแห่งสันติสุขที่ยั่งยืน เนื่องจากสังคมประกอบขึ้นจากปัจเจกบุคคล หากคนในสังคมได้รับการบ่มเพาะให้มีสัมมาทิฐิ หรือความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ย่อมเกิดความตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันของสรรพสิ่งภายใต้กฎธรรมชาติ

การลดละความเห็นแก่ตัวและการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน จะสร้างภูมิคุ้มกันให้สังคมสามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและความท้าทายในยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี กระบวนการพัฒนาตนเองตามหลักพุทธจิตวิทยานี้จึงไม่ใช่เพียงการมุ่งหาความสุขส่วนตัว แต่เป็นการสร้างเครือข่ายแห่งความดีงามที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีคุณภาพและสงบสุขอย่างแท้จริง (พระครูปลัดมาตุ วรรณกุล, 2553)

ดังนั้น การประยุกต์ใช้หลักอริยสัจ 4 สามารถนำมาใช้วิเคราะห์และแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเป็นระบบ โดยเริ่มจากการตระหนักถึงสภาพปัญหา (ทุกข์) เช่น วิกฤตภาวะโลกร้อนที่กระทบต่อมนุษย์และระบบนิเวศ จากนั้นวิเคราะห์สาเหตุ (สมุทัย) ซึ่งมาจากอวิชชาและตัณหาที่ทำให้มนุษย์บริโภคทรัพยากรอย่างไม่ยั้งคิด เป้าหมายของการแก้ปัญหา (นิโรธ) คือการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ให้มนุษย์ตระหนักถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ แนวทางปฏิบัติ (มรรค) คือการดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ 8 เช่น การมีสัมมาทิฐิ การดำรงชีวิตอย่างพอเพียง และการมีสติในการใช้ทรัพยากร นอกจากนี้ การพัฒนาจิตใจตามหลักไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 ยังช่วยลดความเห็นแก่ตัว เสริมสร้างความเมตตาและความร่วมมือในสังคม อันนำไปสู่การสร้างสังคมที่สงบสุขและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน.

องค์ความรู้ที่ได้รับ

องค์ความรู้ที่ได้จากการเขียนบทความเรื่อง การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม สามารถนำเสนอเป็นแผนภาพได้ดังนี้

โมเดลการประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม

ภาพที่ 1 องค์ความรู้เรื่องการประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม จาก คำสั่งเพื่อสร้างแผนภาพกระบวนการทำงาน โดย ChatGPT (เวอร์ชัน GPT-4o) [ระบบปัญญาประดิษฐ์] (<https://chatgpt.com>)

องค์ความรู้ที่ได้จากการเขียนบทความเรื่อง การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม สามารถสรุปอธิบายจากแผนภาพแยกเป็นมิติต่าง ๆ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้จริงได้ดังนี้

1. มิติจิตใจ ความเข้าใจและการบำบัดโรคทางจิต จิตมีธรรมชาติเดิมที่ผ่องใส แต่ถูกปกคลุมด้วยกิเลส ตัณหา และอวิชชาที่รุกรานเข้ามา ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ ความสับสน และความผิดปกติทางอารมณ์ จึงอาจกล่าวได้ว่า สมุฏฐานสำคัญของโรคทางจิตเกิดจากความยึดมั่นถือมั่นใน “ตัวกู-ของกู” หรือการสร้างอัตตาตัวตนขึ้นมาครอบงำชีวิต ซึ่งในทางพุทธเรียกว่าโรคทางวิญญาณแนวทางการเยียวยาตามพุทธจิตวิทยาจึงมุ่งแก้ที่ต้นเหตุของทุกข์ ไม่ใช่เพียงการระงับอาการภายนอก โดยใช้กระบวนการเจริญสติและพัฒนาปัญญา เช่น การฝึกอานาปานสติ การรู้เท่าทันอารมณ์ ความคิด และความยึดติดภายในใจ ควบคู่ไปกับการดูแลรักษาทางกายภาพหรือทางการแพทย์สมัยใหม่ ในมิติการบูรณาการศาสตร์ พุทธจิตวิทยามีความสอดคล้องกับแนวคิดจิตวิทยามนุษยนิยม จิตวิทยาอัตถิภาวนิยม และการบำบัดทางความคิดและพฤติกรรม (CBT) ซึ่งต่างให้ความสำคัญกับการรู้จักตนเอง การตระหนักรู้ภายใน และการปรับเปลี่ยนวิธีคิดเพื่อคลี่คลายความทุกข์ของมนุษย์

2. มิติการให้คำปรึกษา กระบวนการดับทุกข์รายบุคคลเป็นการให้คำปรึกษาเชิงพุทธ (Buddhist Counseling) เป็นกระบวนการช่วยเหลือมนุษย์ให้เข้าใจและคลี่คลายทุกข์ โดยประยุกต์หลักอริยสัจ 4 มาใช้เป็นกรอบในการทำงานทางจิตวิทยา กล่าวคือ เริ่มจากการทำความเข้าใจปัญหา ค้นหาสาเหตุ เห็นเป้าหมายแห่งการพ้นทุกข์ และนำไปสู่แนวทางปฏิบัติที่เหมาะสม กระบวนการให้คำปรึกษาเชิงลึกประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่

2.1 การเชื่อมสมาน ผู้ให้คำปรึกษาเปิดใจรับฟังและรับรู้ความทุกข์ของผู้รับบริการอย่างลึกซึ้งด้วยความเข้าใจและเมตตา เพื่อสร้างความไว้วางใจและความปลอดภัยทางจิตใจ

2.2 การพินิจรณแยก เป็นขั้นตอนของการร่วมกันสำรวจความขัดแย้งภายในใจ ระหว่างความคาดหวัง ความยึดติด หรือภาพอุดมคติกับความจริงของชีวิต จนเห็นต้นเหตุของความทุกข์อย่างชัดเจน

2.3 การประจักษ์แจ้ง ผู้รับบริการเกิดปัญญาเห็นความจริงตามสภาวะ เข้าใจความไม่เที่ยงและความไม่ใช่ตัวตน จึงสามารถคลายความยึดมั่นและแก้ไขปัญหาชีวิตได้ด้วยตนเอง

นอกจากนี้ ยังมีการใช้หลัก “โยนิโสมนสิการ” หรือการคิดอย่างแยบคาย เพื่อช่วยให้เกิดการมองปัญหาอย่างเป็นเหตุเป็นผล รวมถึงใช้ “พรหมวิหาร 4” ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นพื้นฐานในการสร้างสัมพันธภาพเชิงบำบัดระหว่างผู้ให้และผู้รับคำปรึกษา

3. มิติการศึกษา การเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน การบูรณาการหลักอริยสัจ 4 เข้ากับกระบวนการจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการเรียนรู้เชิงรุก ซึ่งเป็นทักษะสำคัญของศตวรรษที่ 21 ทหลักอริยสัจ 4 สามารถประยุกต์สู่กระบวนการเรียนรู้ได้ดังนี้

ทุกข์ ชั้นระบุปัญหา ผู้เรียนฝึกเผชิญหน้าและยอมรับปัญหาตามความเป็นจริง ไม่หลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธปัญหา

สมุทัย ชั้นวิเคราะห์สาเหตุ ผู้เรียนฝึกค้นคว้า สืบค้นข้อมูล และวิเคราะห์หาต้นเหตุของปัญหาอย่างเป็นระบบ

นิโรธ ชั้นกำหนดเป้าหมาย ผู้เรียนมองเห็นสภาวะหรือผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ เพื่อใช้เป็นทิศทางในการแก้ปัญหา

มรรค ขั้นตอนการแก้ไข ผู้เรียนวางแผน ลงมือปฏิบัติ ทดลอง และประเมินผลการแก้ปัญหา
อย่างเป็นขั้นตอนและเป็นองค์รวม

แนวทางดังกล่าวช่วยให้การศึกษาไม่ได้มุ่งเพียงการจดจำเนื้อหา แต่เป็นการพัฒนาความสามารถใน
การเรียนรู้ชีวิต เข้าใจเหตุปัจจัย และสร้างปัญญาในการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน

4. มิติสังคมและสิ่งแวดล้อม การแก้ปัญหาระดับมหภาค หลักอริยสัจ 4 สามารถนำมาประยุกต์ใช้
ในการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาระดับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ โดยเฉพาะวิกฤตการณ์ร่วมสมัย เช่น ภาวะโลกร
ร้อน วิกฤตทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาบริโภคนิยม ในมุมมองพุทธจิตวิทยา วิกฤตสิ่งแวดล้อมมิได้เกิดขึ้น
เพียงจากปัจจัยทางเศรษฐกิจหรือเทคโนโลยีเท่านั้น แต่มีรากเหง้ามาจากตัณหาและอวิชชาของมนุษย์ ที่มอง
ตนเองแยกขาดจากธรรมชาติ จึงนำไปสู่การแสวงหา การบริโภค และการใช้ทรัพยากรอย่างไร้ขอบเขต

ดังนั้น พุทธจิตวิทยาจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการพัฒนาจิตใจรายบุคคล แต่ยังเป็นกรอบคิดสำคัญใน
การสร้างสังคมที่สมดุล เกื้อกูล และอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืนอีกด้วย

สรุป

การประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาและหลักอริยสัจ 4 ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม ถือเป็นแนวทาง
บูรณาการที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์และสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์อย่างลึกซึ้ง พุทธจิตวิทยามีจุดเด่น
ในการให้คุณค่ากับการทำความเข้าใจกลไกการทำงานของจิตใจและการฝึกสติ ขณะที่กระบวนการอริยสัจ 4
ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชิงโครงสร้างที่มีประสิทธิภาพสูงในการวิเคราะห์เหตุและผล ตั้งแต่การบำบัดรักษา
ความทุกข์ภายในจิตใจ การให้คำปรึกษาแนวพุทธ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน ไป
จนถึงการรับมือกับวิกฤตสิ่งแวดล้อมระดับโลกเช่นปัญหาภาวะโลกร้อน การนำศาสตร์ทางปัญญาแห่งโลก
ตะวันออกนี้มาประยุกต์ใช้ร่วมกับศาสตร์สมัยใหม่ จึงไม่เพียงแต่ช่วยเยียวยาบาดแผลทางจิตใจของปัจเจก
บุคคลให้เกิดความสงบสุขเท่านั้น แต่ยังช่วยปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของมนุษย์ให้เคารพธรรมชาติ ลดการ
เบียดเบียน และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญยิ่งของการพัฒนาสังคมมนุษย์ให้
เจริญก้าวหน้าและยั่งยืนอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กัญญา ศิริชธาร. (2555). การศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญากับปัญหาภาวะโลกร้อน (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2565). การปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธ – Buddhist counseling. สืบค้นจาก <https://www.psy.chula.ac.th/th/feature-articles/buddhist-counseling>
- ชิสา กันยาริยะ, & สิริพันธ์ กันยาริยะ. (2567). การประยุกต์หลักอริยสัจ 4 กับการจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน. วารสารสถาบันพอดี้, 1(11), 15-24.
- ปรียพร วิชาลบุรณ์, สุรัสมิ รอดมณี, เนาวนิจ พึ่งจันทร์เดช, & เบญญาภา ทนต์ประเสริฐเวช. (2566). จิตบำบัดแนวพุทธจิต: บทวิเคราะห์ในมิติการพยาบาล. *Journal of Multidisciplinary in Humanities and Social Sciences*, 6(1), 121-140.
- พระครูปลัดมารุต วรมงคล. (2553). การศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎก (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอนันตชัย อภินนโท (ชั้นโพธิ์น้อย). (2562). แนวคิดและทฤษฎีการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา. *วารสารพุทธจิตวิทยา*, 4(2), 24-35.
- พระอธิการเอกชัย เปมโย. (2551). พุทธศาสนากับจริยศาสตร์: พุทธศาสนากับปัญหาภาวะโลกร้อน. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วันดี เวทวงศ์กุล, ประเวศ อินทองปาน, & วิทยา ศักยาภินันท์. (ม.ป.ป.). การศึกษาเชิงวิเคราะห์การประยุกต์หลักธรรมอริยสัจ 4 ของพระพุทธศาสนา เพื่อการแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน. *วารสารเซนต์จอห์น*.
- สุวรรณี ไหว้, สิริวัฒน์ ศรีเครือดง, & สุวัฒน์ รักขันโท. (2564). พุทธจิตวิทยากับการพัฒนาตนให้มีความสุข. *Journal of MCU Humanities Review*, 7(1), 426-439.
- โสรัช โพธิ์แก้วน. (2553). จากจิตวิทยาสู่พุทธธรรม. บริษัท วี.พรินท์ จำกัด.
- เริงชัย หมื่นชนะ. (2558). ระบบและทฤษฎีพุทธจิตวิทยา. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 2(1), 64-78.
- อาภา จันทรสกุล. (2545). ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการให้การปรึกษา. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- Aich, T. K. (2013). Buddha philosophy and western psychology. *Indian Journal of Psychiatry*, 55(Suppl 2), S165-S170.

การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎกกับการแก้ปัญหา
ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่

AN ANALYTICAL STUDY OF THE PRINCIPLE OF YONISOMANASIKĀRA
IN THE TĪPIṬAKA AND THE RESOLUTION OF
MODERN FAMILY CONFLICTS

¹กฤติยา ถ้ำทอง, ²พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ, ³อัญชฎา พูลทัตฐาน
¹Krittiya Tumtong, ²Phramaha Supawat Thanavuddho,
³Anchada Pultatthan

¹สถาบันวิทยาศาสตร์ นวัตกรรม และวัฒนธรรม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ, ประเทศไทย

¹Institute of Science Innovation and Culture, Rajamangala University of Technology Krungthep Bangkok,
Thailand

²มหาวิทยาลัยเกรวาทราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

²Maha Vajiralongkorn Pali Theravada Royal College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

³อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

³Abhidhamma Chotika College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author's Email: krittiya.tumtong@gmail.com

Received 19 March 2026; Revised 20 March 2026; Accepted 30 June 2026

การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎกกับการแก้ปัญหา ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่

กฤติยา ถ้ำทอง, พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ, อัญชญา พูลทรัพย์ฐานร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความหมาย ที่มา และโครงสร้างของหลักโยนิโสมนสิการที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา 2) วิเคราะห์ลักษณะและสาเหตุของความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่ และ 3) เสนอแนวทางการประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการเพื่อแก้ไขและป้องกันความขัดแย้งในครอบครัว การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นแนวทางประยุกต์ใช้ในบริบทครอบครัวร่วมสมัย

ผลการศึกษาพบว่า โยนิโสมนสิการหมายถึงการทำในใจโดยแยบคาย หรือการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกวิธีตามความเป็นจริง โดยสืบสาวถึงเหตุปัจจัยและมองเห็นความสัมพันธ์ของปัญหาอย่างรอบด้าน หลักธรรมนี้เป็นปัจจัยภายในสำคัญต่อการเกิดสัมมาทิฐิและการพัฒนาปัญญา ตรงกันข้ามกับโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นการคิดผิดวิธี อันนำไปสู่ความเข้าใจคลาดเคลื่อน ความยึดมั่น และความขัดแย้ง

ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่มีสาเหตุสำคัญจากช่องว่างระหว่างรุ่น ความแตกต่างของค่านิยม ช่องว่างทางดิจิทัล ความกดดันทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการสื่อสารที่ขาดสติ ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ความเข้าใจผิดเล็กน้อยขยายตัวเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง โดยเฉพาะเมื่อสมาชิกในครอบครัวด่วนตัดสิน ยึดมุมมองของตนเอง หรือมองปัญหาแบบแยกส่วน

บทความนี้เสนอการประยุกต์ใช้โยนิโสมนสิการ 4 ประการ ได้แก่ 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เพื่อเข้าใจรากเหง้าของปัญหาและลดการกล่าวโทษ 2) วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม เพื่อลดความขัดแย้งจากค่านิยมและความคาดหวังที่ไม่จำเป็น 3) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน เพื่อส่งเสริมการสื่อสารอย่างมีสติ และ 4) วิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ เพื่อจัดการปัญหาอย่างเป็นระบบ แนวทางดังกล่าว ช่วยลดอคติ ฟื้นฟูความเข้าใจ และสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวที่เกื้อกูลกันมากขึ้น

คำสำคัญ: โยนิโสมนสิการ; ความขัดแย้งในครอบครัว; ครอบครัวยุคใหม่; การสื่อสารอย่างมีสติ; พุทธจิตวิทยา

AN ANALYTICAL STUDY OF THE PRINCIPLE OF YONISOMANASIKĀRA IN THE TĪPĪṬAKA AND THE RESOLUTION OF MODERN FAMILY CONFLICTS

Krittiya Tumtong, Phramaha Supawat Thanavuddho,
Anchada Pultatthan

Abstract

This article aims to: 1) examine the meaning, origin, and structure of yonisomanasikāra as found in the Tīpīṭaka and commentaries; 2) analyze the characteristics and causes of conflict in modern families; and 3) propose ways to apply yonisomanasikāra to resolve and prevent family conflict. This study employs documentary research by examining the Tīpīṭaka, commentaries, and related academic literature, and then analyzing and synthesizing the findings into practical guidelines for contemporary family contexts.

The findings reveal that yonisomanasikāra refers to wise attention, or the proper contemplation of things in accordance with reality, by tracing causes and conditions and understanding problems in a holistic manner. This principle is an important internal factor for the arising of right view and the development of wisdom. In contrast, ayonisomanasikāra refers to unwise attention, which leads to misunderstanding, attachment, and conflict. Conflict in modern families is mainly caused by generational gaps, differences in values, digital divides, economic and social pressures, and unmindful communication. These factors can turn minor misunderstandings into serious conflict, especially when family members make hasty judgments, cling to their own viewpoints, or view problems in a fragmented way. This article proposes four applications of yonisomanasikāra for family conflict management: 1) analytical thinking based on causes and conditions, which helps family members understand the roots of problems and reduce blaming; 2) thinking in terms of true and false values, which reduces conflict arising from unnecessary social values and expectations; 3) present-moment awareness, which promotes mindful communication; and 4) problem-solving based on the Four Noble Truths, which provides a systematic process for addressing problems. These approaches help reduce bias, restore mutual understanding, and foster more supportive family relationships.

Keywords: yonisomanasikāra; family conflict; modern family; mindful communication;

Buddhist psychology.

บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของสังคม ทำหน้าที่บ่มเพาะคุณค่า ความรัก และความมั่นคงทางจิตใจให้แก่สมาชิกทุกคน แต่ในสังคมยุคปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และค่านิยมทางสังคม ครอบครัวกลับต้องเผชิญกับความขัดแย้งที่ซับซ้อนและถี่ขึ้นกว่าในอดีต ทั้งความขัดแย้งระหว่างคู่สมรส ระหว่างพ่อแม่กับบุตร และระหว่างสมาชิกต่างรุ่น ซึ่งหลายกรณีมีรากเหง้ามาจากการรับรู้และตีความสถานการณ์อย่างไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง การปล่อยให้อารมณ์ขึ้นนำการตัดสินใจ และการสื่อสารที่ปราศจากการไตร่ตรอง (Steinberg, 2016)

งานวิจัยด้านจิตวิทยาครอบครัวในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาชี้ให้เห็นแนวโน้มที่สอดคล้องกันว่า ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่มีความเข้มข้นและซับซ้อนขึ้นจากปัจจัยหลายด้านพร้อมกัน ทั้งความกดดันทางเศรษฐกิจที่บีบรัดเวลาและพลังใจของสมาชิกในครอบครัว ความคาดหวังเชิงวัฒนธรรมที่ผูกคุณค่าของบุคคลไว้กับความสำเร็จด้านการศึกษาและอาชีพ (Kelley, 2017) รวมถึงช่องว่างทางการสื่อสารระหว่างรุ่นที่ทำให้พฤติกรรมหรือคำพูดของสมาชิกฝ่ายหนึ่งถูกอีกฝ่ายตีความผิดไปจากเจตนาที่แท้จริง (Tran, Vo, & Nguyen, 2021) เมื่อการตีความที่บิดเบือนเหล่านี้ไม่ได้รับการตรวจสอบด้วยสติและปัญญา ความขัดแย้งเล็ก ๆ ในชีวิตประจำวันจึงสามารถสะสมและทวีความรุนแรงขึ้นจนกลายเป็นรอยร้าวเชิงสัมพันธ์ที่ยากจะเยียวยา

ในพระพุทธศาสนา หลักโยนิโสมนสิการถือเป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาปัญญา และการแก้ไขปัญหในชีวิตประจำวัน เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยที่แท้จริง อันนำไปสู่การคิดและการกระทำที่ถูกต้องเหมาะสม (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2546) พระไตรปิฎกแสดงโยนิโสมนสิการไว้ในฐานะปัจจัยภายในที่นำไปสู่สัมมาทิฐิ เปรียบดั่งแสงอรุณที่เป็นบุพนิมิตของดวงอาทิตย์ ซึ่งสะท้อนว่าการคิดพิจารณาอย่างแยบคายมิใช่เพียงทักษะทางปัญญาในเชิงนามธรรม แต่เป็นรากฐานเบื้องต้นที่ขาดไม่ได้ของการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง หากนำหลักธรรมนี้มาประยุกต์ใช้ในบริบทของความสัมพันธ์ในครอบครัว ย่อมเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้สมาชิกในครอบครัวสามารถคลี่คลายความขัดแย้งได้อย่างมีปัญญาและยั่งยืน มากกว่าการแก้ไขปัญหาด้วยอารมณ์หรือการหลีกเลี่ยงปัญหาเพียงชั่วคราว

ความน่าสนใจของโยนิโสมนสิการในฐานะเครื่องมือแก้ไขความขัดแย้งในครอบครัวอยู่ที่ลักษณะเฉพาะของหลักธรรมนี้ ซึ่งมีได้มุ่งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของอีกฝ่ายโดยตรง แต่มุ่งปรับกระบวนการรับรู้และการคิดของผู้ปฏิบัติเองเป็นจุดเริ่มต้น (Jorm, 2012) เมื่อสมาชิกในครอบครัวฝึกพิจารณาเหตุปัจจัยเบื้องหลังพฤติกรรมของอีกฝ่ายอย่างแยบคาย แทนที่จะตัดสินด้วยอคติหรือปฏิกิริยาทางอารมณ์เฉพาะหน้า ย่อมเปิดพื้นที่ให้เกิดความเข้าใจและความเห็นใจ ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ แนวทางเช่นนี้ยังมีข้อได้เปรียบในมิติของการยอมรับทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นหลักธรรมที่ฝังรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตและความเชื่อของสังคมไทยมาอย่างยาวนาน การนำมาประยุกต์ใช้จึงไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกหรือถูกตีตราดังเช่นกรอบทฤษฎีจิตวิทยาตะวันตกบางรูปแบบที่นำเข้ามาโดยปราศจากการปรับให้สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น (Bernal & Domenech Rodriguez, 2012)

อย่างไรก็ตาม แม้โยนิโสมนสิการจะเป็นหลักธรรมที่มีการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในวงการพุทธศาสนศึกษา แต่งานวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงหลักธรรมนี้เข้ากับปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวร่วมสมัยอย่างเป็นระบบยังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด งานวิชาการส่วนใหญ่มักศึกษาโยนิโสมนสิการในมิติของการพัฒนาปัญญาส่วนบุคคลหรือการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น มากกว่าการนำไปประยุกต์ใช้ในพลวัตเชิงสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ในขณะที่งานด้านจิตวิทยาครอบครัวสมัยใหม่ก็ยังขาดกรอบแนวคิดที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม

พุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งเพียงพอ บทความนี้จึงเห็นความจำเป็นที่จะเชื่อมโยงสองศาสตร์นี้เข้าด้วยกันอย่างเป็นรูปธรรม

บทความนี้จึงมุ่งศึกษาวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอย่างเป็นระบบ และเชื่อมโยงเข้ากับลักษณะปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่ เพื่อเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ที่เป็นรูปธรรมและสอดคล้องกับบริบททางสังคมไทยร่วมสมัย โดยคาดว่าผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการ ในฐานะการต่อยอดองค์ความรู้พุทธศาสนศึกษาให้เชื่อมโยงกับศาสตร์จิตวิทยาครอบครัวร่วมสมัย และในเชิงปฏิบัติ สำหรับครอบครัว นักจิตวิทยา และผู้ปฏิบัติงานด้านการให้คำปรึกษารอบครัวที่ต้องการแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งซึ่งสอดคล้องกับรากฐานทางวัฒนธรรมและความเชื่อของสังคมไทย

โยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎก

1. ความหมายและรากศัพท์

คำว่า โยนิโสมนสิการ (Yonisomanasikāra) เป็นคำภาษาบาลีโดยตรง ประกอบด้วยคำ 3 คำรวมกัน คือ โยนิโส (โดยแยกกาย, โดยถูกต้อง, ตามเหตุปัจจัย, ตั้งแต่ต้นเหตุ) มนสิ (ในใจ) และ การ (การกระทำ) เมื่อรวมกันจึงหมายถึง การทำในใจโดยแยกกาย การใส่ใจอย่างถูกต้อง หรือการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกวิธี สืบสาวถึงต้นเหตุ มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีใช้การคิดแบบผิวเผินหรือเพ่งเฉพาะอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ทางพระพุทธศาสนาถือว่าโยนิโสมนสิการมีคุณค่าเท่ากับความไม่ประมาท (อัปมาท) ซึ่งเป็นแหล่งรวมแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “โยนิโสมนสิการเปรียบเหมือนปูพรมิตของสัมมาทิฐิ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.ม. (ไทย) 19/464/186)

การทำความเข้าใจโยนิโสมนสิการให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นจำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบของคำนี้แยกออกจากกัน คำว่า “โยนิโส” มีรากศัพท์มาจาก “โยนิ” ซึ่งหมายถึงเหตุ ปัจจัย หรือแหล่งกำเนิด เมื่อประกอบกับปัจจัย “โส” ซึ่งเป็นปัจจัยแสดงอาการ จึงหมายถึงการดำเนินไปโดยถูกต้องตามเหตุปัจจัย หรือการสืบสาวถึงต้นเหตุของสิ่งนั้น ๆ ส่วน “มนสิการ” ประกอบด้วย “มนสิ” (ใจ) และ “กร” (การกระทำ) หมายถึงการกระทำไว้ในใจ การใส่ใจ หรือการพิจารณา เมื่อรวมกันแล้ว โยนิโสมนสิการจึงมิใช่เพียงการคิดหรือการใส่ใจธรรมดา แต่เป็นการใส่ใจที่ถูกวิธี ถูกทาง ถูกหลักเกณฑ์ อันนำไปสู่ความเข้าใจตามความเป็นจริง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559)

ในคัมภีร์อรรถกถา เช่น ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ปฐมเสขสูตร ได้อธิบายความหมายของโยนิโสมนสิการไว้อย่างชัดเจนว่า “โยนิโสมนสิกาโร ได้แก่ มนสิการโดยอุบาย มนสิการโดยคลองธรรม มนสิการโดยนัยในอนิจจลักษณะเป็นต้นว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือการพิจารณา การตามพิจารณา การรำพึง การใคร่ครวญ การใส่ใจอนุโลมในของไม่เที่ยง นี้ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ขุ.อิติ. (ไทย) 26/11/15) จากคำอธิบายนี้จะเห็นได้ว่าโยนิโสมนสิการมีลักษณะสำคัญ คือ การพิจารณาสิ่งทั้งหลายโดยมองเห็นความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) และเป็นอนัตตา (อนัตตา) ซึ่งเป็นการมองเห็นตามความเป็นจริงที่ปราศจากอคติหรืออารมณ์ชั่ววูบ

โยนิโสมนสิการมีความหมายตรงกันข้ามกับ อโยนิโสมนสิการ ซึ่งหมายถึงการพิจารณาที่ผิดวิธี ไม่แยกกาย อันนำไปสู่อวิชชาและความเข้าใจผิด อโยนิโสมนสิการเป็นรากเหง้าแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้าของตัณหาและทิฐิ เป็นรากของความโกรธและความดูหมิ่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2559) หากพิจารณาในระดับจิตวิทยาเชิงพุทธแล้ว โยนิโสมนสิการคือภาวะที่กุศลจิตเกิดขึ้น ขณะที่อโยนิโสมนสิการคือภาวะที่อกุศล

จิตเกิดขึ้น การแยกแยะความแตกต่างระหว่างสองภาวะนี้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาปัญญาและการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง

2. หลักฐานจากพระสูตรต้นตอปิฎก

โยนิโสมนสิการปรากฏในพระสูตรต้นตอปิฎกหลายแห่งในฐานะองค์ธรรมสำคัญที่นำไปสู่สัมมาทิฐิ และการบรรลุธรรม ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค พระพุทธองค์ตรัสว่าโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญยิ่งต่อการเกิดสัมมาทิฐิ เปรียบได้กับแสงอรุณที่เป็นสัญญาณบอกการมาของดวงอาทิตย์ (สัง.ม. (ไทย) 19/464/186). การเปรียบเทียบนี้ชี้ให้เห็นว่าโยนิโสมนสิการมิใช่เพียงแค่คุณธรรมเสริม แต่เป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ขาดไม่ได้สำหรับการพัฒนาปัญญาในระดับสูงสุด

ในอังคุตตรนิกาย โยนิโสมนสิการถูกจัดเป็นหนึ่งในธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา และยังถูกยกย่องว่าเป็น “ยอดของธรรมเหล่านั้น” ดังข้อความที่ปรากฏในปัญญาสูตรว่า “โยนิโสมนสิการ เรากล่าวว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น” (อัง.ม. (ไทย) 11/10/18). อรรถกถาอธิบายว่าโยนิโสมนสิการ หมายถึงการพิจารณาสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาที่ถูกต้อง (อัง.ม. (ไทย) 11/10/18). คำสอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญสูงสุดของโยนิโสมนสิการในฐานะธรรมะที่เปรียบเสมือนหัวใจของการปฏิบัติธรรมทั้งมวล

ในมหานิทานสูตรแห่งทีฆนิกาย มหาวรรค แสดงให้เห็นว่าการพิจารณาปฏิบัติจนอุปมาโดยแยกคายนำไปสู่ความเข้าใจกระบวนการเกิดทุกข์และการดับทุกข์อย่างถูกต้อง (มहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ที.ม. (ไทย) 10/58/18). การพิจารณาแบบนี้มิใช่เพียงการทำความเข้าใจทฤษฎีเท่านั้น แต่เป็นการเห็นกระบวนการเหตุปัจจัยที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวันของตนอย่างแจ่มแจ้ง นอกจากนี้ ในสุริยอุปมาสูตรแห่งสังยุตตนิกาย มหาวรรค ยังตรัสไว้ว่า “โยนิโสมนสิการเป็นเบื้องต้นแห่งโพชฌงค์” กล่าวคือโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยแรกๆ ที่นำไปสู่การเกิดโพชฌงค์ 7 อันเป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ (มहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.ม. (ไทย) 19/31/15)

ในโยนิโสมนสิการสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงผลร้ายของโยนิโสมนสิการว่า “เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยกคาย กามฉันทะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูรณ์ยิ่งขึ้น” (มहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.ม. (ไทย) 19/22/10) และในกายสูตรก็ตรัสว่า “ปฏิสนธิมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในปฏิสนธิมีอยู่นั้น นี่เป็นอาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญไพบูรณ์ยิ่งขึ้น” (มहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.ม. (ไทย) 19/23/11). จากพระสูตรเหล่านี้จะเห็นได้ว่าโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่กุศลธรรมทั้งปวง ในขณะที่โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่กุศลธรรม

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่าโยนิโสมนสิการมีลักษณะสำคัญคือ การมองเห็นสิ่งทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และการคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) แทนการคิดแบบตัดสินด้วยอคติหรืออารมณ์ชั่ววูบ (ดูคำอธิบายใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, พ.อิตติ. (ไทย) 26/11). การอธิบายในชั้นอรรถกถานี้ช่วยให้เข้าใจโยนิโสมนสิการในมิติที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น กล่าวคือมิใช่เพียงการคิดอย่างมีเหตุผลในเชิงตรรกะเท่านั้น แต่เป็นการคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจสัจจะธรรมของชีวิต

3. ความสำคัญและบทบาทของโยนิโสมนสิการในพระพุทธศาสนา

โยนิโสมนสิการมิใช่เป็นเพียงหลักธรรมสำหรับนักบวชหรือผู้ปฏิบัติธรรมขั้นสูงเท่านั้น แต่เป็นหลักธรรมที่มีอุปการะมากแก่มนุษย์ทุกคนในชีวิตประจำวัน ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “โยนิโสมนสิการเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก เพื่อบรรลุประโยชน์อันสูงสุดคือพระนิพพาน” (มहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539,

อง.ทสก. (ไทย) 24/47/18). ความสำคัญของโยนิโสมนสิการอยู่ที่การเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญระหว่างอวิชชากับวิชา ระหว่างความทุกข์กับความดับทุกข์ เพราะการคิดพิจารณาอย่างถูกวิธีเป็นปัจจัยนำไปสู่การเห็นแจ้งตามความเป็นจริง อันเป็นรากฐานของปัญญาทั้งปวง

โยนิโสมนสิการมีบทบาทสำคัญในฐานะ ปัจจัยภายใน ที่นำไปสู่สัมมาทิฐิ ในขณะที่ปัจจัยภายนอก เช่น การฟังธรรมจากกัลยาณมิตร ก็มีความสำคัญเช่นกัน แต่โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยที่ทำให้การฟังธรรมนั้น เกิดประโยชน์สูงสุด เพราะแม้จะได้ฟังธรรมมากเพียงใด หากขาดโยนิโสมนสิการ ความเข้าใจที่ถูกต้องก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559) ด้วยเหตุนี้พระพุทธร่องค์จึงทรงเปรียบโยนิโสมนสิการเหมือนแสงอรุณที่เป็นบุพนิมิตของพระอาทิตย์ กล่าวคือเมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น สัมมาทิฐิและปัญญารุ่งเรือง ก็จะตามมาในที่สุด

ในเชิงพุทธจิตวิทยา โยนิโสมนสิการทำหน้าที่เสมือน “กลไก” ที่เปลี่ยนข้อมูลหรือประสบการณ์ที่ได้รับให้กลายเป็นปัญญา การคิดอย่างแยบคายช่วยให้มนุษย์ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ความรู้สึกชั่ววูบ แต่สามารถยับยั้งชั่งใจและพิจารณาสถานการณ์อย่างรอบคอบก่อนตัดสินใจหรือตอบสนอง (พระเจริญพงษ์ วิชัย และคณะ, 2566) ด้วยเหตุนี้โยนิโสมนสิการจึงเป็นรากฐานของคุณธรรมและความดีงามทั้งปวง ดังที่กล่าวไว้ว่าเป็นแหล่งรวมแห่งกุศลธรรมทั้งปวง

นอกจากนี้ โยนิโสมนสิการยังมีบทบาทสำคัญในการป้องกันและแก้ไขปัญหาชีวิต เนื่องจากการคิดพิจารณาอย่างถูกวิธีช่วยให้มนุษย์มองเห็นต้นเหตุของปัญหา ไม่หลงไปกับอาการหรือผลที่ปรากฏภายนอก เมื่อเข้าใจเหตุปัจจัยที่แท้จริงแล้ว การแก้ปัญหาย่อมเป็นไปอย่างถูกจุดและยั่งยืน (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559). แนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักการแก้ปัญหาในทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งไปที่การถอนรากเหง้าของปัญหาเพียงการบรรเทาอาการเฉพาะหน้า

4. ประเภทของโยนิโสมนสิการ

งานวิชาการพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ประมวลวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการไว้หลายลักษณะ งานของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2559) ได้จำแนกวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการไว้ 10 ประการ ซึ่งแต่ละวิธีคิดสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือการคิดวิเคราะห์ค้นหาสาเหตุและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดสิ่งนั้น ๆ พิจารณาว่าสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เป็นการคิดแบบมีเหตุผลเพื่อค้นหาต้นเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น

2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ คือการคิดจำแนกแยกแยะองค์รวมของสรรพสิ่งออกเป็นองค์ประกอบย่อย หรือคิดวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ขององค์ประกอบย่อยนั้น ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ อย่างชัดเจน

3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ คือการคิดแบบไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายซึ่งจะต้องเป็นเช่นนั้นตามธรรมดาของมันเอง ชีวิตของคนเราเป็นอนิจจังไม่เที่ยงแท้ เป็นทุกขังและเป็นอนัตตาไม่มีตัวตนที่แน่นอน

4) วิธีคิดแบบแก้ปัญหา (แบบอริยสัจ) คือการพิจารณาปัญหาว่าคืออะไร (ทุกข์) มีอะไรเป็นสาเหตุ (สมุทัย) เป้าหมายของการแก้ปัญหาคืออะไร (นิโรธ) และหนทางเพื่อบรรลุเป้าหมายเป็นอย่างไร (มรรค) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผลที่ตรงจุด ตรงไปตรงมาไม่ฟุ้งซ่าน

5) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คือการคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักบุคคล รู้จักชุมชน เป็นคุณสมบัติของคนดีที่คิดถูกต้องตามหลักการและจุดมุ่งหมายนั้น

6) วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก คือการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มองในเชิงคุณค่าว่า สิ่งนั้นมีคุณในแง่ไหน มีโทษในด้านใด แล้วพิจารณาหาทางออก เป็นการมองให้ครบทั้งข้อดีข้อเสียและทางแก้ไข

7) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม คือการรู้จักแยกแยะสิ่งดีสิ่งชั่ว สิ่งแท้จริงสิ่งปลอมอย่างมีเหตุผล เป็นวิธีคิดที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับความต้องการและการประเมินค่าของบุคคล

8) วิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม คือการคิดหาประโยชน์ในการกระตุ้นและส่งเสริมความดี รู้จักนำเอาประสบการณ์ที่ผ่านพบมาคิดปรุงแต่งไปในทางที่ดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล ทำให้มีทัศนคติที่ดีต่อบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม

9) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน คือการคิดตามแบบมหาสติปัฏฐานสูตร พงษ์พิจารณามีสติระลึกอยู่กับสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ ไม่รำพึงถึงอดีตและไม่กังวลถึงอนาคต เป็นแนวคิดแห่งปัญญาไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นอยู่ขณะนี้ ล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของการภายหน้า

10) วิธีคิดแบบวิวัชชาวาท คือการคิดแบบรอบด้าน แยกแยะ มองสิ่งต่าง ๆ ในหลาย ๆ มุมมอง อย่างละเอียดรอบคอบ เป็นการคิดที่แยกแยะออกไปในแง่มุมต่าง ๆ ไม่ตัดสินอย่างรวบรัดหรือเหมารวม

วิธีคิดทั้ง 10 ประการนี้มิใช่เป็นวิธีการที่แยกขาดจากกัน หากแต่สามารถนำมาใช้ประกอบกันในการพิจารณาเรื่องราวหรือสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างรอบด้าน (พระเจริญพงษ์ วิชัย และคณะ, 2566) การคิดแบบโยนิโสมนสิการโดยสรุปคือการคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล และคิดเพื่อให้เกิดการกระทำที่เป็นกุศล ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตอย่างมีปัญญาและนำไปสู่ความสุขที่แท้จริงในที่สุด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559)

ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่: ลักษณะและสาเหตุ

ครอบครัวในสังคมไทยร่วมสมัยกำลังเผชิญกับความท้าทายที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ กระแสโลกาภิวัตน์ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมได้ส่งผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อโครงสร้างและพลวัตของครอบครัว จากครอบครัวขยายที่มีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมและยึดมั่นในค่านิยมพุทธศาสนา ครอบครัวไทยได้เปลี่ยนผ่านสู่ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว และครอบครัวข้ามชาติที่เกิดจากการย้ายถิ่นของแรงงาน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในมิติต่าง ๆ ที่ซับซ้อนและละเอียดอ่อนมากขึ้น บทความนี้จะวิเคราะห์ลักษณะและสาเหตุของความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่ในสามประเด็นหลัก ได้แก่ ช่องว่างระหว่างรุ่นและความแตกต่างของค่านิยม ความกดดันทางเศรษฐกิจและสังคม และการสื่อสารที่ขาดสติและการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

1. ช่องว่างระหว่างรุ่นและความแตกต่างของค่านิยม

ช่องว่างระหว่างรุ่น (intergenerational gap) เป็นหนึ่งในสาเหตุสำคัญที่สุดของความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่ ความแตกต่างของค่านิยม ประสบการณ์ และบริบททางสังคมระหว่างคนต่างวัยในครอบครัวเดียวกันก่อให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนและการตัดสินซึ่งกันและกันด้วยมาตรฐานของตนเอง การศึกษาวิจัยพบว่าความขัดแย้งระหว่างรุ่นมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในประเด็นเรื่องอายุหรือพัฒนาการตามวัยเท่านั้น แต่มีรากฐานมาจากบริบททางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่แตกต่างกันของแต่ละรุ่น ซึ่งหล่อหลอมให้แต่ละรุ่นมีคุณลักษณะเฉพาะ (defining feature) ที่แตกต่างกันออกไป

1.1 ความแตกต่างด้านค่านิยมระหว่างรุ่น

สังคมไทยซึ่งเดิมยึดถือระบบครอบครัวขยายและความเคารพอาวุโส (filial piety) กำลังเผชิญกับแรงกดดันจากค่านิยมสมัยใหม่ที่เน้นปัจเจกชนนิยม (individualism) ลัทธิบริโภคนิยม (consumerism) และความเสมอภาคทางเพศ ค่านิยมเหล่านี้ขัดแย้งกับค่านิยมไทยดั้งเดิมที่เน้นลัทธิรวมหมู่ (collectivism) การเคารพผู้ใหญ่ และลำดับชั้นทางสังคม ความตึงเครียดระหว่างความกตัญญูแบบดั้งเดิมกับอุดมคติแห่งความเป็นอิสระ สมัยใหม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งเชิงคุณค่าภายในครอบครัว พ่อแม่ที่เติบโตในสังคมที่เน้นความมั่นคงและเส้นทางชีวิตที่แน่นอน มักคาดหวังให้บุตรดำเนินตามรอยหรือเลือกอาชีพที่มั่นคง ในขณะที่บุตรซึ่งเติบโตในโลกที่มีข้อมูลและทางเลือกมากมาย กลับให้คุณค่ากับความหลงใหลความคิดสร้างสรรค์ และความยืดหยุ่นในการทำงาน ความแตกต่างของค่านิยมนี้นำไปสู่ความขัดแย้งในประเด็นการศึกษาและการเลือกอาชีพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

นอกจากนี้ กระแสโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรมผ่านสื่อมวลชนและแพลตฟอร์มดิจิทัลได้นำเสนอค่านิยมใหม่ ๆ ที่ท้าทายอำนาจของบิดา และบทบาททางเพศแบบเดิม สตรีนิยมและวาทกรรมว่าด้วยความเสมอภาคทางเพศทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวมีความเท่าเทียมกันมากขึ้น แต่ก็สร้างความขัดแย้งในครอบครัวที่ยึดมั่นในโครงสร้างอำนาจแบบเดิม การเปลี่ยนแปลงบทบาททางเพศนี้เป็นหนึ่งในสาเหตุสำคัญของความขัดแย้งระหว่างคู่สมรสและระหว่างพ่อแม่กับบุตร

1.2 ช่องว่างทางดิจิทัลและปัญหาการสื่อสารในยุคเทคโนโลยี

เทคโนโลยีดิจิทัล โดยเฉพาะสื่อสังคมออนไลน์ ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวอย่างสิ้นเชิง แม้จะสร้างโอกาสในการเชื่อมต่อ แต่ก็ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างรุ่นในมิติใหม่ งานวิจัยของฐิตินันท์ ผิวนิล และปลายฟ้า นามไพร (2569) พบว่าปัญหาดิจิทัลในครอบครัวสามารถจัดกลุ่มได้เป็น 3 มิติหลัก ได้แก่ (1) มิติความสัมพันธ์และการสื่อสาร ซึ่งครอบคลุมการขาดการสื่อสาร ความห่างเหิน ความขัดแย้งเรื่องความเป็นส่วนตัว พฤติกรรมติดเทคโนโลยี และการสื่อสารที่คลาดเคลื่อน (2) มิติความรู้และทักษะดิจิทัล ได้แก่ ช่องว่างทักษะดิจิทัลระหว่างรุ่น และการเผยแพร่หรือเชื่อข้อมูลที่ไม่ได้รับการตรวจสอบ และ (3) มิติความปลอดภัยและความเสี่ยง อันประกอบด้วยภัยออนไลน์และการถูกหลอกลวง

ช่องว่างทักษะดิจิทัลระหว่างรุ่น (digital divide) นี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการและแสดงให้เห็นถึงความไม่สมดุลของอำนาจภายในครอบครัว พ่อแม่ที่ขาดความรู้เท่าทันสื่อดิจิทัลอาจไม่สามารถกำกับดูแลบุตรในโลกออนไลน์ได้อย่างเหมาะสม ในขณะที่บุตรซึ่งเป็นผู้กระทำการดิจิทัล (digital actor) กลับมีบทบาทเป็นผู้สอนและให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีแก่พ่อแม่ การกลับด้านของบทบาทนี้อาจสร้างความอึดอัดและความขัดแย้งในครอบครัวที่ยึดมั่นในลำดับชั้นอาวุโส

งานวิจัยของณัฐพงศ์ แย้มเจริญและคณะ (2566) ชี้ให้เห็นว่าปัญหาเรื่องช่องว่างระหว่างวัย การเติบโตของสื่อสังคมออนไลน์ การรู้เท่าทันสื่อ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้เกิดความขัดแย้งในการใช้พื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่ร่วมกันบนสื่อสังคมออนไลน์ของคนในครอบครัว การใช้สื่อสังคมออนไลน์ของสมาชิกแต่ละคนตามความสนใจของตนเองส่งผลให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวลดลง ความแตกต่างในการรับรู้ขอบเขตของความเป็นส่วนตัว การเปิดเผยข้อมูล และมารยาทในการใช้ออนไลน์ กลายเป็นประเด็นความขัดแย้งที่พบบ่อยในครอบครัวยุคดิจิทัล

2. ความกดดันทางเศรษฐกิจและสังคม

ความกดดันทางเศรษฐกิจเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่ สภาวะเศรษฐกิจที่บีบรัด ภาระค่าครองชีพที่สูงขึ้น และการแข่งขันทางสังคมสร้างความเครียดสะสมให้แก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งมีผลกระทบภายนอกภายในพื้นที่ที่ปลอดภัยที่สุดคือครอบครัว นำไปสู่ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่รุนแรงเกินกว่าสาเหตุเฉพาะหน้า

2.1 ผลกระทบของภาวะเศรษฐกิจต่อความมั่นคงของครอบครัว

กระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจได้ส่งเสริมการย้ายถิ่นของแรงงาน ทั้งจากชนบทสู่เมืองและระหว่างประเทศ ทำให้โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปเป็นครอบครัวข้ามชาติและครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว การที่พ่อแม่ต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นเพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว ส่งผลให้บุตรขาดความอบอุ่น และการดูแลที่เพียงพอ เกิดเป็นปรากฏการณ์ครอบครัวแห่กลางที่มีผลกระทบทั้งด้านเศรษฐกิจและด้านจิตใจ เด็กในครอบครัวเหล่านี้มีความเสี่ยงสูงในการพัฒนาปัญหาสุขภาพจิต ขณะที่พ่อแม่ก็ต้องเผชิญกับความเครียดจากการทำงานและการพลัดพรากจากครอบครัว

การศึกษาพบว่ารายได้ของครอบครัว ความเครียด และการเสพสารเสพติดเป็นปัจจัยหลักที่สัมพันธ์กับความรุนแรงในครอบครัว ผู้หญิงตกเป็นเหยื่อของพฤติกรรมความรุนแรงในครอบครัวซึ่งสัมพันธ์กับรายได้ของครัวเรือน สถานการณ์ความรุนแรงในครอบครัวในประเทศไทยยังคงทวีความรุนแรงขึ้นทุกปี ในปี 2567 พบผู้ถูกระบาดความรุนแรงเฉลี่ยวันละ 42 ราย โดยเฉพาะความรุนแรงในครอบครัวที่มีจำนวนผู้ถูกระบาดมากถึง 4,833 ราย ตัวเลขนี้สะท้อนให้เห็นถึงความรุนแรงของปัญหาที่เชื่อมโยงกับความกดดันทางเศรษฐกิจอย่างไม่อาจปฏิเสธได้

2.2 ความเครียดทางการเงินและความขัดแย้งในครอบครัว

แรงกดดันทางการเงินบีบให้ครอบครัวต้องเผชิญกับทางเลือกที่ยากลำบาก เช่น การชะลอการรักษาพยาบาล หรือการลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารเพื่อชำระหนี้ ความเครียดทางการเงินนี้ส่งผลต่อสัมพันธภาพภายในครอบครัวในหลายระดับ กรมสุขภาพจิตได้เปิดเผยว่าปัญหาทางการเงิน ภาวะเศรษฐกิจ และความขัดแย้งในครอบครัวกดดันให้ประชาชนมีอัตราความเครียดสูงขึ้น ความเครียดนี้เมื่อสะสมเข้าไปจะลดความอดทนและความสามารถในการจัดการกับความขัดแย้งเล็กน้อยในชีวิตประจำวัน ทำให้เรื่องเล็กน้อยกลายเป็นเรื่องใหญ่และนำไปสู่การทะเลาะเบาะแว้งที่รุนแรง

นอกจากนี้ ความกดดันทางเศรษฐกิจยังสร้างความขัดแย้งระหว่างงานกับครอบครัว งานวิจัยพบว่าความขัดแย้งระหว่างงานกับครอบครัวและความอ่อนล้าทางอารมณ์ส่งผลต่อความตั้งใจลาออกจากงาน ซึ่งเป็นวัฏจักรที่ซ้ำเติมปัญหาเศรษฐกิจและความขัดแย้งในครอบครัวให้รุนแรงยิ่งขึ้น การแข่งขันทางสังคมที่ผูกคุณค่าของบุคคลไว้กับความสำเร็จด้านการศึกษาและอาชีพ ยังเพิ่มแรงกดดันให้สมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะบุตร ต้องแบกรับความคาดหวังที่สูงเกินจริง ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งเมื่อไม่สามารถบรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

3. การสื่อสารที่ขาดสติและการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

ความขัดแย้งจำนวนมากในครอบครัวมิได้เกิดจากเหตุการณ์ใหญ่โตหรือความแตกต่างทางโครงสร้าง หากแต่เกิดจากการสื่อสารที่ขาดสติและการคิดแบบไม่แยบคาย การตีความคำพูดหรือพฤติกรรมของอีกฝ่ายด้วยอคติ การคาดเดาเจตนาโดยไม่ตรวจสอบข้อเท็จจริง และการตอบโต้ด้วยอารมณ์ในทันที ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่เปลี่ยนความเข้าใจผิดเล็กน้อยให้กลายเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง

3.1 ลักษณะของการสื่อสารที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง

งานวิจัยพบว่าการขาดการสื่อสาร ความห่างเหินทางอารมณ์ และการสื่อสารที่คลาดเคลื่อน เป็นปัญหาหลักในความสัมพันธ์ภายในครอบครัว การสื่อสารที่ขาดสติมีลักษณะสำคัญหลายประการ ประการแรกคือการฟังอย่างไม่ตั้งใจ โดยสมาชิกในครอบครัวมักฟังเพื่อจะโต้ตอบมากกว่าฟังเพื่อจะเข้าใจ ทำให้พลาดสาระสำคัญของสิ่งที่อีกฝ่ายต้องการสื่อ ประการที่สองคือการตัดสินด้วยอคติ โดยอาศัยประสบการณ์เดิมหรือภาพจำที่มีต่ออีกฝ่ายมาประเมินสถานการณ์ แทนที่จะเปิดใจรับฟังตามความเป็นจริงในขณะนั้น ประการที่สามคือการคาดเดาเจตนาของอีกฝ่ายในทางลบ โดยไม่ตรวจสอบข้อเท็จจริงหรือสอบถามโดยตรง นำไปสู่การกล่าวหาหรือตั้งข้อรังเกียจโดยปราศจากหลักฐาน ประการที่สี่คือการตอบโต้ด้วยอารมณ์ในทันที โดยปล่อยให้ความรู้สึกหรือความน้อยใจเป็นตัวนำทางการสนทนา แทนที่จะหยุดคิดไตร่ตรองก่อนพูด

ลักษณะการสื่อสารเหล่านี้มักเกิดขึ้นในสถานการณ์ที่สมาชิกในครอบครัวมีความเครียดหรือเหนื่อยล้า เมื่อความอดทนลดลง การควบคุมอารมณ์ก็จะน้อยลง ทำให้การสนทนาที่เริ่มต้นด้วยเรื่องเล็กน้อย ลุกกลายกลายเป็นความขัดแย้งที่ขยายวงกว้าง การวิจัยพบว่าบรรยากาศการสื่อสารภายในครอบครัวที่มีคุณภาพต่ำมีความสัมพันธ์กับปัญหาพฤติกรรมและอารมณ์ของเด็ก สะท้อนให้เห็นว่าการสื่อสารที่ขาดสติไม่เพียงก่อให้เกิดความขัดแย้งเฉพาะหน้า แต่ยังส่งผลเสียระยะยาวต่อพัฒนาการของสมาชิกทุกคนในครอบครัว

3.2 อโยนิโสมนสิการ: รากฐานทางพุทธจิตวิทยาของการคิดที่ไม่แยบคาย

ลักษณะการคิดและการสื่อสารดังกล่าวสอดคล้องกับสิ่งที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า อโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาที่ไม่แยบคาย ยึดติดอยู่กับปรากฏการณ์เฉพาะหน้าโดยไม่สืบสาวถึงเหตุปัจจัยที่แท้จริง ดังที่ปรากฏในอโยนิโสมนสิการสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงผลร้ายของอโยนิโสมนสิการว่า “เมื่อภิกษุมณสิการโดยไม่แยบคาย กามฉันทะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.ม. (ไทย) 19/22/10) และในกายสูตรก็ตรัสว่า “ปฏิฆณิmittมียอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในปฏิฆณิmittนั้น นี่เป็นอาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.ม. (ไทย) 19/23/11)

ในบริบทของความขัดแย้งในครอบครัว อโยนิโสมนสิการปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การที่พ่อแม่ตีความพฤติกรรมของบุตรว่าเป็นการดื้อหรือไม่เคารพ โดยไม่พิจารณาว่าอาจเป็นเพราะบุตรกำลังเผชิญกับความเครียดจากการเรียนหรือปัญหาจากเพื่อน หรือการที่คู่สมรสฝ่ายหนึ่งสรุปว่าอีกฝ่ายไม่รักหรือไม่ใส่ใจ เพราะลืมทำบางสิ่ง โดยไม่สืบสาวว่าอีกฝ่ายอาจมีความเหนื่อยล้าจากภาระงาน หรือการที่บุตรมองว่าพ่อแม่ลำสมัยหรือควบคุมมากเกินไป โดยไม่เข้าใจว่าความห่วงใยของพ่อแม่มีรากฐานจากประสบการณ์และความรัก

อโยนิโสมนสิการในความขัดแย้งในครอบครัวมีลักษณะสำคัญคือ การมองไม่เห็นเหตุปัจจัยที่แท้จริง สมาชิกในครอบครัวมักจับจ้องอยู่ที่อาการหรือผลที่ปรากฏภายนอก โดยไม่สืบค้นถึงต้นเหตุของปัญหา การตัดสินด้วยอคติและอารมณ์ชั่ววูบ แทนที่จะพิจารณาอย่างรอบคอบด้วยปัญญา กลับปล่อยให้อารมณ์เป็นตัวนำการตัดสินใจ การยึดติดกับมุมมองของตน มองสถานการณ์จากแง่มุมของตนเองเพียงด้านเดียว โดยไม่พยายามทำความเข้าใจมุมมองของอีกฝ่าย การขยายความและสรุปเหมารวม นำความผิดพลาดเล็กน้อยมาขยายเป็นนิสัยหรืออุปนิสัยของอีกฝ่าย เช่น เธอไม่เคยสนใจฉันเลยหรือลูกไม่เชื่อฟังฉันตลอด

การคิดแบบอโยนิโสมนสิการนี้เมื่อเกิดขึ้นในครอบครัว จะสร้างวงจรการสื่อสารที่เสื่อมสภาพ (vicious cycle) กล่าวคือ เมื่อสมาชิกฝ่ายหนึ่งตอบสนองด้วยอารมณ์ อีกฝ่ายก็จะตอบสนองด้วยอารมณ์ได้กลับ ความขัดแย้งจึงทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ โดยไม่มีใครหยุดคิดไตร่ตรองว่าแท้จริงแล้วปัญหาเริ่มต้นจากอะไร และจะแก้ไขได้อย่างไร วงจรนี้จะดำเนินไปจนกว่าสมาชิกคนใดคนหนึ่งจะหยุดและหันมาใช้ในการคิดแบบ

โยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาอย่างแยบคาย สืบสาวถึงเหตุปัจจัยที่แท้จริง และมองเห็นความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัย

3.3 ผลกระทบระยะยาวของการสื่อสารที่ขาดสติ

การสื่อสารที่ขาดสติและการคิดแบบโยนิโสมนสิการไม่เพียงก่อให้เกิดความขัดแย้งเฉพาะหน้า แต่ยังส่งผลกระทบระยะยาวต่อสัมพันธภาพในครอบครัว ความขัดแย้งที่สะสมโดยไม่ได้รับการแก้ไขอย่างถูกวิธีจะกลายเป็นรอยแผลทางจิตใจที่ยากจะเยียวยา เมื่อสมาชิกในครอบครัวรู้สึกถูกตัดสิน ถูกกล่าวหา หรือไม่ได้รับความเข้าใจจากคนที่ตนรักเป็นเวลานาน ความไว้วางใจ ซึ่งเป็นรากฐานของความสัมพันธ์อันดีจะค่อย ๆ พังทลายลง

นอกจากนี้ รูปแบบการสื่อสารที่ขาดสติยังถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เด็กที่เติบโตในครอบครัวที่มีการสื่อสารด้วยอารมณ์และการคิดแบบไม่แยบคาย จะซึมซับรูปแบบการสื่อสารนั้นและนำไปใช้ในครอบครัวของตนเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ กลายเป็นวงจรแห่งความขัดแย้งที่ดำเนินต่อเนื่องข้ามรุ่น การทำลายวงจรนี้จำเป็นต้องอาศัยการตระหนักรู้และการฝึกฝนการสื่อสารอย่างมีสติและการคิดอย่างแยบคาย ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวอย่างยั่งยืน

สรุปได้ว่า ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่มีสาเหตุมาจากปัจจัยหลากหลายที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน ช่องว่างระหว่างรุ่นและความแตกต่างของค่านิยมเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รวดเร็ว ความกดดันทางเศรษฐกิจและสังคมสร้างความเครียดที่บั่นทอนความอดทนและความสามารถในการจัดการความขัดแย้งของสมาชิกในครอบครัว ขณะที่การสื่อสารที่ขาดสติและการคิดแบบโยนิโสมนสิการเป็นกลไกที่เปลี่ยนความเข้าใจผิดเล็กน้อยให้กลายเป็นความขัดแย้งที่รุนแรงและยืดเยื้อ ปัจจัยทั้งสามนี้มิได้เกิดขึ้นแยกจากกัน หากแต่เสริมส่งซึ่งกันและกัน ตัวอย่างเช่น ความกดดันทางเศรษฐกิจทำให้ความอดทนลดลงนำไปสู่การสื่อสารที่ขาดสติและการคิดแบบโยนิโสมนสิการที่รุนแรงขึ้น ขณะที่ช่องว่างระหว่างรุ่นทำให้การสื่อสารที่ขาดสติเกิดขึ้นบ่อยครั้งและแก้ไขได้ยากยิ่งขึ้น การทำความเข้าใจสาเหตุและลักษณะของความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่อย่างลึกซึ้งจึงเป็นก้าวแรกที่สำคัญสู่การพัฒนาแนวทางการแก้ไขที่ได้ผลและยั่งยืน

การประยุกต์ใช้โยนิโสมนสิการเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัว

การประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวมิใช่เพียงการนำหลักธรรมมาใช้ในเชิงทฤษฎี แต่เป็นการนำกระบวนการคิดที่ถูกวิธีมาใช้ในการเผชิญหน้าและคลี่คลายสถานการณ์ความขัดแย้งในชีวิตจริง หลักโยนิโสมนสิการตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2559) ได้จำแนกไว้มีถึง 10 ประการ แต่ในบริบทของความขัดแย้งในครอบครัว สามารถประยุกต์ใช้วิธีคิดหลัก ๆ ได้ 4 ประการ ได้แก่ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน และวิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ ซึ่งแต่ละวิธีมีบทบาทและกระบวนการเฉพาะที่ช่วยให้สมาชิกในครอบครัวสามารถจัดการกับความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยกับการเข้าใจรากเหง้าของความขัดแย้ง

วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นหัวใจสำคัญของการแก้ไขความขัดแย้งในครอบครัว เพราะช่วยให้สมาชิกในครอบครัวสามารถมองข้ามพฤติกรรมหรือคำพูดที่ปรากฏเฉพาะหน้า แล้วพิจารณาถึงเหตุปัจจัยเบื้องหลังที่แท้จริงของความขัดแย้ง แทนที่จะตัดสินอีกฝ่ายอย่างผิวเผินด้วยอคติหรืออารมณ์ชั่ววูบ ดังที่พระ

พุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า "โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญยิ่งต่อการเกิดสัมมาทิฐิ" (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.ม. (ไทย) 19/464/186)

1.1 หลักการของวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยมีลักษณะสำคัญคือการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามหลักอิทัปปัจจยตา (idappaccayatā) คือการมองเห็นความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยว่า "สิ่งนี้มี เพราะสิ่งนี้มี; สิ่งนี้เกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น; สิ่งนี้ไม่มี เพราะสิ่งนี้ไม่มี; สิ่งนี้ดับ เพราะสิ่งนี้ดับ" (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ที.ม. (ไทย) 10/58/18) การคิดแบบนี้มิใช่เพียงการหาเหตุผลในเชิงตรรกะธรรมดา แต่เป็นการสืบค้นถึงต้นเหตุที่แท้จริงของปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งและรอบคอบ ในบริบทของความขัดแย้งในครอบครัว วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยหมายถึงการตั้งคำถามกับตนเองเพื่อค้นหาเหตุปัจจัยที่แท้จริงของพฤติกรรมหรือคำพูดของอีกฝ่าย แทนที่จะสรุปอย่างรวดเร็ว การตั้งคำถามเชิงวิเคราะห์ที่สำคัญ ได้แก่ 1) อะไรเป็นเหตุให้อีกฝ่ายพูดหรือทำเช่นนั้น 2) มีความเครียดหรือแรงกดดันอะไรที่อีกฝ่ายกำลังเผชิญอยู่เบื้องหลังหรือไม่ 3) อีกฝ่ายมีความเหนื่อยล้าทางร่างกายหรือจิตใจมากน้อยเพียงใด 4) สิ่งที่อีกฝ่ายพูดหรือทำนั้นสะท้อนถึงความต้องการหรือความกังวลอะไรที่ยังไม่ได้รับการตอบสนอง 5) เราเคยมีประสบการณ์หรือมีส่วนทำให้อีกฝ่ายรู้สึกเช่นนั้นมาก่อนหรือไม่

กระบวนการตั้งคำถามเชิงวิเคราะห์นี้ช่วยให้สมาชิกในครอบครัวเปลี่ยนจากการตัดสินด้วยอารมณ์ สู่การทำความเข้าใจด้วยปัญญา ซึ่งเป็นก้าวแรกที่สำคัญของการคลี่คลายความขัดแย้ง การศึกษาพบว่าการตอบสนองด้วยความเข้าใจและการรับฟังอย่างลึกซึ้งช่วยลดความตึงเครียดและเปิดพื้นที่ให้เกิดการสื่อสารเชิงสร้างสรรค์มากกว่าการโต้ตอบด้วยอารมณ์

1.2 การประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ความขัดแย้งในครอบครัว

ตัวอย่างที่ 1 ความขัดแย้งระหว่างคู่สมรสจากการลืมทำหน้าที่ในบ้าน

สมมติสถานการณ์สามีกลับบ้านหลังเลิกงานด้วยสีหน้าเคร่งเครียดและพูดจาไม่ดีกับภรรยาที่เพิ่งกลับมาจากที่ทำงานเช่นกัน ภรรยารู้สึกเสียใจและคิดว่า สามีไม่รัก ไม่เห็นคุณค่าในสิ่งที่เราทำ หากภรรยาตอบสนองด้วยอารมณ์อาจเกิดการทะเลาะเบาะแว้งที่รุนแรง แต่ถ้าภรรยาใช้วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เธออาจตั้งคำถามว่า อะไรเป็นเหตุให้สามีพูดจาแบบนี้ เมื่อวานเขาบอกว่างานเขากำลังเจอปัญหาใหญ่ ต้องทำงานล่วงเวลาหลายวันติดต่อกัน เขาอาจจะเหนื่อยล้าและเครียดจากที่ทำงาน เขาอาจจะรู้สึกโดดเดี่ยวและต้องการกำลังใจแต่ไม่รู้จะแสดงออกอย่างไร การมองเห็นเหตุปัจจัยเบื้องหลังช่วยให้ภรรยาเปลี่ยนจากการตอบสนองด้วยความโกรธเป็นการให้ความเข้าใจและกำลังใจ เช่น การถามด้วยน้ำเสียงอ่อนโยนว่า วันนี้คุณเหนื่อยมากใช่ไหม? มีอะไรที่เราจะช่วยให้คุณได้ไหม ซึ่งไม่เพียงลดความรุนแรงของความขัดแย้ง แต่ยังเสริมสร้างความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ตัวอย่างที่ 2 ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับบุตรเกี่ยวกับการใช้เวลาหน้าจอ

พ่อแม่เห็นบุตรวัยรุ่นนั่งเล่นโทรศัพท์มือถือเป็นเวลานานติดต่อกันหลายชั่วโมง จึงตำหนิบุตรว่า "ไม่มีประโยชน์ ไม่สนใจการเรียน" บุตรตอบโต้ด้วยความหงุดหงิดและเก็บตัวเงียบ หากพ่อแม่ใช้วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย อาจตั้งคำถามว่า "ทำไมลูกถึงใช้เวลากับหน้าจอมาก ลูกกำลังเผชิญกับความเครียดจากการเรียนมากหรือไม่ โทรศัพท์อาจเป็นเครื่องมือที่ลูกใช้หลีกเลี่ยงความกดดันหรือสร้างความเชื่อมโยงกับเพื่อน ๆ การตำหนิจะช่วยให้ลูกเลิกใช้โทรศัพท์หรือจะทำให้ลูกยิ่งหนีไปสู่ออนไลน์มากกว่าเดิม" การมองเห็นเหตุปัจจัยเบื้องหลังพฤติกรรมของบุตร จะช่วยให้พ่อแม่เปลี่ยนจากการใช้อำนาจและการตำหนิ ไปสู่การพูดคุยอย่างเข้าใจและเปิดโอกาสให้บุตรได้บอกเล่าความต้องการและความกังวลของตน

ตัวอย่างที่ 3 ความขัดแย้งระหว่างพี่น้องเรื่องการแบ่งหน้าที่ดูแลพ่อแม่

พี่น้องสองคนมีความขัดแย้งกันเรื่องการแบ่งหน้าที่ดูแลพ่อแม่ที่ชราภาพ คนหนึ่งรู้สึกว่าคุณรับภาระหนักเกินไป อีกคนรู้สึกว่าคุณกล่าวหาว่าไม่มีความรับผิดชอบ การนำวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยมาใช้ ทำให้แต่ละฝ่ายตั้งคำถามว่า “อะไรเป็นเหตุให้พี่/น้องไม่สามารถช่วยดูแลได้เต็มที่ เขาอาจมีภาระหน้าที่การทำงานที่หนักหน่วงหรือมีปัญหาสุขภาพของครอบครัวตนเอง ความรู้สึกโกรธของเราเกิดจากการถูกทำให้รู้สึกผิดหรือจากการที่เราเหนื่อยล้าจริง ๆ อะไรคือความต้องการที่แท้จริงของเราและของอีกฝ่าย” การตั้งคำถามเหล่านี้ช่วยให้พี่น้องมองเห็นความต้องการที่แท้จริงของแต่ละฝ่าย นำไปสู่การเจรจาและหาแนวทางร่วมกันที่ยุติธรรมและยั่งยืน

1.3 ประโยชน์ของวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

การนำวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยมาใช้ในครอบครัวก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการ ประการแรก ช่วยลดการตัดสินอีกฝ่ายด้วยอคติและอารมณ์ชั่ววูบ เพราะเมื่อเข้าใจเหตุปัจจัยเบื้องหลัง การตอบสนองจะเปลี่ยนจากการโจมตีเป็นการให้ความช่วยเหลือ ประการที่สอง เปิดทางให้เกิดความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจ (empathy) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของความสัมพันธ์ที่ดี ประการที่สาม ช่วยป้องกันไม่ให้ความขัดแย้งเล็กน้อยลุกลามขยายวงกว้าง เพราะเมื่อสมาชิกในครอบครัวมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน แม้จะมีความขัดแย้ง ก็สามารถจัดการได้อย่างสร้างสรรค์ ประการที่สี่ สร้างวัฒนธรรมแห่งการรับฟังและการเรียนรู้ร่วมกันในครอบครัว ทำให้ครอบครัวกลายเป็นพื้นที่ปลอดภัยที่สมาชิกสามารถแสดงออกถึงความต้องการและความกังวลของตนได้อย่างเปิดเผย โดยไม่ต้องเกรงกลัวการตัดสิน

2. วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมกับการลดความขัดแย้งเรื่องวัตถุและสถานะ

ความขัดแย้งหลายกรณีในครอบครัวโดยเฉพาะในยุคปัจจุบันเกี่ยวข้องกับความคาดหวังด้านวัตถุสถานะทางสังคม หรือผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่ถูกหล่อหลอมโดยค่านิยมทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นมากกว่าประโยชน์ที่แท้จริงต่อชีวิต การนำวิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมมาใช้ช่วยให้สมาชิกในครอบครัวสามารถแยกแยะสิ่งที่มีคุณค่าแท้จริงต่อชีวิตจากสิ่งที่เป็นเพียงค่านิยมทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้น และวางน้ำหนักความสำคัญของสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ส่งผลให้ลดความกดดันที่ไม่จำเป็นซึ่งเป็นบ่อเกิดของความขัดแย้ง

2.1 หลักการของวิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม

วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมเป็นวิธีการประเมินค่าสิ่งต่าง ๆ โดยแยกแยะระหว่างคุณค่าแท้ (ประโยชน์ที่แท้จริงต่อชีวิต) กับคุณค่าเทียม (ประโยชน์ตามสมมติหรือค่านิยมทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้น) พระพุทธศาสนาได้สอนให้พิจารณาคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยึดติดและค่านิยมทางสังคม ดังที่ปรากฏในโพชฌังคสูตรและพระสูตรอื่น ๆ ที่เน้นการพิจารณาอย่างมีปัญญา

คุณค่าแท้ หมายถึงคุณค่าที่มีประโยชน์โดยตรงต่อการพัฒนาชีวิตและจิตใจ เช่น ความรู้ความสามารถที่แท้จริง คุณธรรม ความสัมพันธ์อันดี สุขภาพกายและใจ การมีชีวิตอยู่อย่างมีความหมายและมีความสุข ซึ่งเป็นคุณค่าที่อยู่ภายในตัวบุคคลและไม่ขึ้นอยู่กับการยอมรับจากสังคมภายนอก

คุณค่าเทียม หมายถึงคุณค่าทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งอาจมีประโยชน์ในบางบริบทแต่ไม่ใช่แก่นแท้ของชีวิต เช่น ชื่อเสียง ความมั่งคั่ง สถานะทางสังคม การแข่งขัน การมีวัตถุหรูหรา หรือการได้รับการยอมรับจากสังคม การยึดติดกับคุณค่าเทียมมากเกินไปนำไปสู่ความเครียด ความทุกข์ และความขัดแย้งในครอบครัว

2.2 การประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ความขัดแย้งในครอบครัว

ตัวอย่างที่ 1 ความขัดแย้งเรื่องการเลือกอาชีพระหว่างพ่อแม่กับบุตร

พ่อแม่ต้องการให้บุตรเรียนแพทย์หรือวิศวกรรมศาสตร์ เพราะคิดว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติและมีรายได้สูง ในขณะที่บุตรต้องการเรียนศิลปะหรือดนตรีซึ่งเป็นความหลงใหลที่แท้จริงของตน การนำวิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมมาใช้ช่วยให้พ่อแม่ตั้งคำถามว่า "สิ่งที่เราคาดหวังให้ลูกเรียนนั้นเป็นคุณค่าแท้หรือคุณค่าเทียม ความต้องการให้ลูกมีอาชีพมั่นคงเพื่อความสุขของลูกหรือเพื่อชื่อเสียงของครอบครัว ความสุขที่แท้จริงของลูกคืออะไร ทักษะและความสามารถที่แท้จริงของลูกคืออะไร" ขณะที่บุตรก็ตั้งคำถามว่า "การเลือกทางเดินตามความฝันของตนเป็นคุณค่าแท้ที่นำไปสู่ความสุขหรือเป็นการหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบ เรามีความสามารถและความพร้อมเพียงพอที่จะประสบความสำเร็จในสายอาชีพที่เลือกหรือไม่" การแยกแยะคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมช่วยให้ทั้งสองฝ่ายมองเห็นว่าความสุขที่แท้จริงของบุตรมิได้ขึ้นอยู่กับอาชีพที่มีชื่อเสียงหรือรายได้สูงเท่านั้น แต่อยู่ที่การได้ทำในสิ่งที่รักและมีความหมายต่อชีวิต การสื่อสารที่เปิดเผยและเข้าใจกันจะนำไปสู่การหาทางออกที่ทั้งสองฝ่ายพอใจ เช่น การเรียนในสาขาที่มีความมั่นคงแต่ยังมีพื้นที่สำหรับความสร้างสรรค์ หรือการเรียนในสาขาที่รักโดยมีแผนสำรองที่มั่นคง

ตัวอย่างที่ 2 ความขัดแย้งในครอบครัวเรื่องการจัดการเงินและไลฟ์สไตล์

คู่สมรสฝ่ายหนึ่งชอบใช้จ่ายเพื่อสร้างภาพลักษณ์ทางสังคม เช่น การซื้อรถหรู กระเป๋าแบรนด์เนม หรือการจัดงานเลี้ยงใหญ่โต ในขณะที่อีกฝ่ายคิดว่าการใช้จ่ายเช่นนี้สิ้นเปลืองและไร้ประโยชน์ การใช้จ่ายเพื่อสร้างภาพลักษณ์ทางสังคมโดยไม่พิจารณาถึงฐานะทางการเงินที่แท้จริงของครอบครัว ก่อให้เกิดความขัดแย้งและความเครียดทางการเงิน การนำวิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมมาใช้ช่วยให้ทั้งสองฝ่ายตั้งคำถามร่วมกันว่า "อะไรคือความต้องการที่แท้จริงของครอบครัว การมีรถหรูหรือแบรนด์เนมช่วยเพิ่มความสุขที่แท้จริงให้ชีวิตได้มากน้อยเพียงใด ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเราสองคนมีความสำคัญกว่าการยอมรับจากสังคมภายนอกหรือไม่ เราสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อสร้างความสุขที่แท้จริงและความมั่นคงให้ครอบครัวได้อย่างไร" การตั้งคำถามเช่นนี้ช่วยให้คู่สมรสทั้งสองฝ่ายมองเห็นว่า "ภาพลักษณ์ทางสังคม" เป็นคุณค่าเทียมที่สร้างความเครียดและความขัดแย้ง ขณะที่ "ความสัมพันธ์อันดีและความมั่นคงทางการเงิน" เป็นคุณค่าแท้ที่แท้จริง นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการบริโภคและการใช้จ่ายให้สอดคล้องกับความต้องการและความสามารถที่แท้จริงของครอบครัว

ตัวอย่างที่ 3 ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่ที่เปรียบเทียบกับลูกกับเด็กคนอื่น ๆ

พ่อแม่มักเปรียบเทียบผลการเรียนหรือความสำเร็จของบุตรกับบุตรของเพื่อนบ้านหรือญาติ ซึ่งทำให้บุตรรู้สึกกดดัน ขาดความมั่นใจในตนเอง และเกิดความขัดแย้งในความสัมพันธ์ พ่อแม่บางคนอาจรู้สึกผิดหวังเมื่อบุตรทำผลการเรียนไม่ดีหรือไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวัง การนำวิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมมาใช้ช่วยให้พ่อแม่ตั้งคำถามว่า "การเปรียบเทียบกับคนอื่นมีประโยชน์หรือโทษมากกว่ากัน สิ่งที่เราคาดหวังจากลูกเป็นสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ หรือเป็นค่านิยมทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้น ลูกมีความสามารถและความถนัดเฉพาะตัวอะไรบางอย่างที่เราควรส่งเสริม ความสำเร็จที่แท้จริงของลูกคือการเติบโตเป็นคนที่มีความสุขหรือการเป็นที่หนึ่งในสังคม" การตั้งคำถามเหล่านี้ช่วยให้พ่อแม่เปลี่ยนจากการเปรียบเทียบไปสู่การส่งเสริมศักยภาพเฉพาะตัวของบุตร และมองเห็นว่าคุณค่าแท้ของบุตรมิได้อยู่ที่การได้เกรดดีหรือเป็นที่หนึ่ง แต่อยู่ที่การพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพและการเป็นคนดีมีคุณธรรม

2.3 ประโยชน์ของวิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม

การนำวิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมมาใช้ในครอบครัวก่อให้เกิดประโยชน์สำคัญหลายประการ ประการแรก ช่วยลดความกดดันและความขัดแย้งที่เกิดจากการไล่ตามค่านิยมทางสังคมที่ไม่จำเป็น เพราะเมื่อสมาชิกในครอบครัวเข้าใจว่าสิ่งใดมีคุณค่าแท้และสิ่งใดเป็นเพียงคุณค่าเทียม ก็จะสามารถวางน้ำหนักความสำคัญของสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ประการที่สอง สร้างความมั่นคงทางจิตใจให้แก่สมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะบุตรที่ไม่ต้องแบกรับความคาดหวังที่สูงเกินจริงจากพ่อแม่ ประการที่สาม ส่งเสริมความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นในครอบครัว เพราะการให้ความสำคัญกับคุณค่าแท้ เช่น ความรัก ความเข้าใจ และความสัมพันธ์อันดี จะช่วยลดการแข่งขันและการตัดสินซึ่งกันและกัน ประการที่สี่ ช่วยให้ครอบครัวมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสบริโภคนิยมและค่านิยมที่ผิด ๆ ที่แพร่กระจายผ่านสื่อและสังคมออนไลน์

3. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันกับการสื่อสารอย่างมีสติ

วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน เป็นการฝึกสติให้อยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน โดยไม่นำเอาความขัดแย้งในอดีตหรือความวิตกกังวลต่ออนาคตมาปะปนกับการสนทนาในปัจจุบัน การฝึกพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้นในขณะปัจจุบันช่วยให้การสนทนาในครอบครัวเป็นไปอย่างตรงประเด็นและสร้างสรรค์มากขึ้น สมาชิกในครอบครัวที่ฝึกโยนิโสมนสิการในลักษณะนี้จะสามารถรับฟังอีกฝ่ายโดยไม่ปะปนด้วยอคติสะสม และตอบสนองด้วยความเข้าใจมากกว่าปฏิกิริยาทางอารมณ์

3.1 หลักการของวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน

วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันมีรากฐานจากมหาสติปัฏฐานสูตรที่สอนให้มีสติรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอย่างไม่ยึดติด ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นสุขหรือทุกข์ก็ตาม ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาร่างกาย เวทนา จิต และธรรมตามความเป็นจริงในขณะปัจจุบัน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ที.ม. (ไทย) 10/373-411) การฝึกสติในขณะปัจจุบันช่วยให้มนุษย์ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์และความคิดที่ฟุ้งซ่านสามารถยับยั้งชั่งใจและตอบสนองต่อสถานการณ์อย่างเหมาะสม ในบริบทของความขัดแย้งในครอบครัว วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันมีลักษณะสำคัญหลายประการ ประการแรกคือ การฟังอย่างลึกซึ้ง คือการตั้งใจฟังสิ่งที่อีกฝ่ายกำลังพูดโดยไม่ตัดสิน ไม่แทรก ไม่คิดโต้ตอบ หรือเตรียมคำตอบไว้ล่วงหน้า ฟังเพื่อเข้าใจ ไม่ใช่ฟังเพื่อตอบ ประการที่สองคือ การรับรู้ถึงอารมณ์ของตนเอง โดยไม่ปล่อยให้อารมณ์เป็นตัวนำการสนทนา หรือพูดจาด้วยอารมณ์ที่ยังไม่ได้รับการจัดการ ประการที่สามคือ การพูดด้วยสติ พูดอย่างมีสติและตรงประเด็น โดยไม่นำเรื่องอื่นมาเกี่ยวหรือขยายความปัญหาให้ใหญ่ขึ้น ประการที่สี่คือ การอยู่กับปัจจุบัน ไม่นำความผิดพลาดในอดีตของอีกฝ่ายมาเป็นข้อต่อสู้ในความขัดแย้งปัจจุบัน และไม่นำความกังวลเกี่ยวกับอนาคตมาทำให้การสนทนาซับซ้อนมากขึ้น

3.2 การประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ความขัดแย้งในครอบครัว

ตัวอย่างที่ 1 การฟังอย่างลึกซึ้งเพื่อลดความขัดแย้งระหว่างคู่สมรส

คู่สมรสกำลังมีปัญหาความขัดแย้งเรื่องการเลี้ยงดูบุตร ภรรยาไม่พอใจที่สามีไม่ช่วยดูแลบุตร ในขณะที่สามีรู้สึกว่าการเลี้ยงดูบุตรเป็นเรื่องที่หนักเกินไป วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันช่วยให้ภรรยาฝึกฟังอย่างลึกซึ้งว่า “สามีของเรากำลังพูดอะไร เขารู้สึกอย่างไร ต้องการอะไร” แทนที่จะฟังเพื่อหาเหตุผลโต้กลับหรือกล่าวโทษ ขณะที่สามีก็ฝึกฟังอย่างลึกซึ้งว่า “ภรรยาของเราพูดด้วยความกังวลใจและเหนื่อยล้าจริง ๆ หรือกำลังกล่าวหาเรา” การฟังอย่างลึกซึ้งช่วยให้คู่สมรสเข้าใจความรู้สึกและความต้องการของกันและกันโดยไม่

ต้องทะเลาะกัน การฟังด้วยความเห็นอกเห็นใจช่วยให้คู่สมรสสามารถประนีประนอมและหาแนวทางแก้ปัญหา
ร่วมกันได้ดีขึ้น

ตัวอย่างที่ 2 การพูดด้วยสติและอยู่กับปัจจุบันในการสนทนากับบุตร

แม่รู้สึกโกรธที่ลูกใช้โทรศัพท์มือถือมากเกินไปจนเสียการเรียน แทนที่จะดูลูกด้วยอารมณ์ว่า
"ลูกไม่เอาไหน ไม่เคารพพ่อแม่" ซึ่งเป็นการนำเอาเรื่องในอดีตมาปะปนและอาจขยายความขัดแย้งให้รุนแรงขึ้น
แม่ฝึกพูดด้วยสติโดยอยู่กับปัญหาปัจจุบันว่า "แม่เห็นว่าช่วงนี้ลูกใช้โทรศัพท์มือถือมากกว่าแต่ก่อน และผลการ
เรียนของลูกเริ่มลดลง แม่กังวลใจและอยากรู้ว่าลูกคิดอย่างไรกับเรื่องนี้" การพูดด้วยสติเช่นนี้ช่วยให้บุตรรู้สึก
ปลอดภัยที่จะเปิดใจและบอกเล่าความคิดเห็นของตนโดยไม่ต้องตั้งรับหรือป้องกันตัวเอง นำไปสู่การสนทนา
เชิงสร้างสรรค์ที่ช่วยแก้ปัญหาได้จริง

ตัวอย่างที่ 3 การลดอคติสะสมในการสนทนาระหว่างพ่อแม่กับบุตร

บุตรวัยรุ่นมีพฤติกรรมที่ไม่พอใจพ่อแม่หลายครั้ง เช่น พูดจาไม่ดีหรือไม่ยอมทำตามคำแนะนำ
พ่อแม่รู้สึกเสียใจและโกรธจนไม่อยากคุยกับบุตร แต่ถ้าพ่อแม่ฝึกวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน พ่อแม่จะ
ตระหนักว่า "ความขัดแย้งในอดีตและความโกรธสะสมกำลังทำให้เราไม่สามารถแก้ไขปัญหาในปัจจุบันได้"
จากนั้นพ่อแม่จึงตัดสินใจพูดคุยกับบุตรด้วยน้ำเสียงที่สงบและเปิดเผยว่า "แม้ว่าเราจะมี ความขัดแย้งกันหลาย
ครั้งในอดีต แต่วันนี้เราต้องการฟังว่าลูกคิดอย่างไรกับเรื่องนี้ และเราอยากหาทางแก้ปัญหาด้วยกัน" การไม่นำ
ความขัดแย้งในอดีตมาเป็นอุปสรรคช่วยให้การสนทนาในปัจจุบันเป็นไปอย่างตรงไปตรงมาและสร้างสรรค์มาก
ขึ้น บุตรรู้สึกที่พ่อแม่เปิดใจและพร้อมรับฟังจริง ๆ ทำให้บุตรยอมเปิดเผยความคิดและความรู้สึกของตนมาก
ขึ้น

3.3 ประโยชน์ของวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน

การนำวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันมาใช้ในครอบครัวก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการ
ประการแรก ช่วยให้การสื่อสารในครอบครัวมีคุณภาพและลดความเข้าใจผิด เพราะสมาชิกในครอบครัว
สามารถรับฟังและพูดอย่างมีสติ ไม่ปล่อยให้อารมณ์ครอบงำ ประการที่สอง ช่วยลดอคติสะสมที่เกิดจากความ
ขัดแย้งในอดีต ทำให้การสนทนาในปัจจุบันเป็นไปอย่างเปิดเผยและตรงไปตรงมา ประการที่สาม ช่วยให้
สมาชิกในครอบครัวสามารถจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้ดีขึ้น โดยไม่ปล่อยให้ความโกรธหรือความน้อยใจ
เป็นตัวนำทางการสนทนา ประการที่สี่ สร้างบรรยากาศแห่งความไว้วางใจและความเข้าใจในครอบครัว ทำให้
สมาชิกในครอบครัวรู้สึกปลอดภัยที่จะแสดงออกถึงความต้องการ ความกังวล หรือความผิดพลาดของตน โดย
ไม่ต้องเกรงกลัวการตัดสิน

4. วิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจกับกระบวนการคลี่คลายความขัดแย้ง

วิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ เป็นกระบวนการแก้ไขปัญหาคือเป็นระบบและครอบคลุม โดย
อาศัยหลักอริยสัจ 4 ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอนไว้เป็นหลักธรรมสำคัญที่สุดแห่งพระพุทธศาสนา หลักอริยสัจ 4
ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค สามารถนำมาประยุกต์เป็นกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งใน
ครอบครัวได้อย่างเป็นระบบ ช่วยให้การแก้ไขความขัดแย้งไม่หยุดอยู่เพียงการประนีประนอมชั่วคราว แต่
นำไปสู่การแก้ไขที่ต้นเหตุอย่างยั่งยืน

4.1 หลักอริยสัจ 4 ในฐานะกระบวนการแก้ปัญหา

ทุกข์ (ปัญหา) การยอมรับและรับรู้ว่ามีปัญหาหรือความขัดแย้งเกิดขึ้นในครอบครัวอย่างตรงไปตรงมา โดยไม่ปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยง การยอมรับปัญหาเป็นก้าวแรกที่สำคัญที่สุด เพราะหากไม่ยอมรับว่ามีปัญหา การแก้ไขก็อาจเกิดขึ้นได้

สมุทัย (สาเหตุ) การสืบค้นและวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงของปัญหาหรือความขัดแย้งอย่างเป็นระบบ โดยใช้วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เพื่อให้เข้าใจว่า "เพราะเหตุใด" ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น และ "อะไร" เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ปัญหาดำรงอยู่

นิโรธ (เป้าหมาย) การกำหนดเป้าหมายหรือผลลัพธ์ที่ต้องการให้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม โดยพิจารณาว่า "ความขัดแย้งนี้จะยุติลงได้เมื่อใด" และ "สภาพของครอบครัวที่ปราศจากความขัดแย้งนี้จะมีลักษณะอย่างไร"

มรรค (แนวทาง) การกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เป็นขั้นตอนและเหมาะสมกับบริบทของครอบครัว โดยพิจารณาว่า "จะทำอะไรบ้าง" และ "จะอย่างไร" เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งแนวทางปฏิบัตินี้ต้องเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล เหมาะสมกับกำลังความสามารถของสมาชิกในครอบครัว และยั่งยืน

4.2 การประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ความขัดแย้งในครอบครัว

ตัวอย่างที่ 1 การแก้ไขความขัดแย้งระหว่างคู่สมรสเรื่องการจัดการเวลาและภาระหน้าที่

คู่สมรสมีความขัดแย้งกันเรื่องการแบ่งเวลาและภาระหน้าที่ในครอบครัว โดยสามีมักทำงานล่วงเวลาจนไม่สามารถช่วยภรรยาดูแลบ้านและบุตรได้ ภรรยารู้สึกว่าการต้องรับภาระหนักเกินไป เกิดการทะเลาะเบาะแว้งบ่อยครั้ง

ขั้นทุกข์ สามีและภรรยายอมรับร่วมกันว่ามีปัญหาเกิดขึ้นในครอบครัว โดยไม่ปฏิเสธหรือผลักภาระให้อีกฝ่ายแต่เพียงผู้เดียว พวกเขายอมรับว่าความขัดแย้งเรื่องการจัดการเวลาและภาระหน้าที่กำลังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของพวกเขา ทั้งสองฝ่ายตกลงที่จะนั่งพูดคุยอย่างเปิดใจและตรงไปตรงมา

ขั้นสมุทัย ทั้งสองฝ่ายร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา โดยอาจค้นพบว่า (1) สามีต้องทำงานล่วงเวลาจากภาระงานที่เพิ่มขึ้นและความจำเป็นทางเศรษฐกิจ (2) ภรรยาก็ทำงานนอกบ้านและมีภาระในการดูแลบุตรและบ้าน (3) ทั้งสองฝ่ายไม่เคยพูดคุยเกี่ยวกับการแบ่งหน้าที่และความคาดหวังอย่างชัดเจนตั้งแต่แรก (4) ภรรยา รู้สึกว่าได้รับการสนับสนุนและเห็นคุณค่าจากสามีไม่เพียงพอ ซึ่งเป็นสาเหตุทางอารมณ์ที่ซ่อนเร้น

ขั้นนิโรธ ทั้งสองฝ่ายร่วมกันกำหนดเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดขึ้น เช่น (1) ให้มีเวลาใช้ร่วมกันในครอบครัวอย่างน้อยวันละ 1 ชั่วโมง (2) ให้มีการแบ่งหน้าที่การดูแลบ้านและบุตรที่ชัดเจนและเป็นธรรม (3) ให้มีการสื่อสารเกี่ยวกับความต้องการและความคาดหวังของแต่ละฝ่ายอย่างสม่ำเสมอ (4) ให้สามีสามารถทำงานล่วงเวลาน้อยลงเพื่อมีเวลาดูแลครอบครัวมากขึ้น

ขั้นมรรค ทั้งสองฝ่ายร่วมกันกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม เช่น (1) ตั้งเวลาสนทนาประจำวันเพื่อพูดคุยเกี่ยวกับปัญหาที่พบในแต่ละวัน (2) ทำตารางการแบ่งหน้าที่ในบ้านและกิจกรรมครอบครัวร่วมกัน (3) หาหนทางเพิ่มรายได้หรือลดรายจ่ายเพื่อลดความจำเป็นที่สามีต้องทำงานล่วงเวลามากเกินไป (4)

กำหนดวันหยุดครอบครัวอย่างน้อยเดือนละครั้ง (5) ฝึกการสื่อสารอย่างมีสติและรับฟังอย่างลึกซึ้งในการสนทนาทุกครั้ง

ตัวอย่างที่ 2 การแก้ไขความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับบุตรเรื่องการใช้เทคโนโลยี

พ่อแม่มีความขัดแย้งกับบุตรวัยรุ่นเรื่องการใช้เวลากับโทรศัพท์มือถือและโซเชียลมีเดีย พ่อแม่กังวลว่าบุตรจะเสียการเรียนและถูกสั่งไม่ดี ฝ่ายบุตรรู้สึกพ่อแม่ไม่เข้าใจและควบคุมมากเกินไป

ขั้นทุกซ์ พ่อแม่และบุตรยอมรับร่วมกันว่ามีปัญหาที่ต้องแก้ไข โดยต่างฝ่ายต่างรับฟังความกังวลของกันและกัน พ่อแม่อาจพูดว่า "เรารู้ว่าลูกไม่พอใจเวลาที่เราเตือนเรื่องการใช้มือถือ แต่เรากังวลจริง ๆ" และบุตรอาจพูดว่า "หนูรู้ว่าคุณแม่เป็นห่วง แต่วิธีที่คุณแม่พูดทำให้หนูรู้สึกอึดอัด"

ขั้นสมุทัย ครอบครัวร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เช่น (1) พ่อแม่ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคโนโลยีที่บุตรใช้ (2) บุตรใช้มือถือเพื่อหลีกเลี่ยงความเครียดจากการเรียนและความกดดันทางสังคม (3) พ่อแม่และบุตรขาดการสื่อสารเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม (4) พ่อแม่มีภาพจำว่าเทคโนโลยีเป็นอันตราย ขณะที่บุตรมองว่าเทคโนโลยีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน

ขั้นนิโรธ ครอบครัวกำหนดเป้าหมายร่วมกัน เช่น (1) ให้มีการใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสมและสมดุล (2) ให้พ่อแม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อออนไลน์มากขึ้น (3) ให้บุตรมีเวลาเพียงพอสำหรับการเรียนและการพักผ่อน (4) ให้ครอบครัวมีเวลาทำกิจกรรมร่วมกันโดยปราศจากเทคโนโลยี

ขั้นมรรค ครอบครัวกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม เช่น (1) พ่อแม่และบุตรตกลงเรื่องเวลาในการใช้มือถือ เช่น ใช้เพื่อการเรียนได้ตามความจำเป็น แต่ให้จำกัดการใช้เพื่อความบันเทิง เช่น ไม่เกิน 1-2 ชั่วโมงต่อวัน (2) พ่อแม่เรียนรู้การใช้งานแอปพลิเคชันต่าง ๆ ที่บุตรใช้เพื่อเข้าใจโลกออนไลน์ของบุตร (3) ครอบครัวกำหนดเวลาสถานที่ที่ไม่มีมือถือ เช่น เวลาอาหารเย็นร่วมกัน (4) จัดกิจกรรมครอบครัวที่ทุกคนสนใจและช่วยให้สมาชิกได้ใกล้ชิดกันมากขึ้น

ตัวอย่างที่ 3 การแก้ไขความขัดแย้งระหว่างพี่น้องเรื่องการแบ่งมรดก

พี่น้องหลายคนมีความขัดแย้งกันเรื่องการแบ่งมรดกที่พ่อแม่ทิ้งไว้ โดยแต่ละคนมีความต้องการและความคาดหวังที่แตกต่างกัน ความขัดแย้งนี้มักยืดเยื้อและทำลายความสัมพันธ์ในครอบครัว

ขั้นทุกซ์ พี่น้องทุกคนยอมรับว่ามีความขัดแย้งเกิดขึ้นและตกลงที่จะเจรจาเพื่อหาทางออกโดยพยายามแยกเรื่องทรัพย์สินออกจากความสัมพันธ์ในครอบครัว

ขั้นสมุทัย พี่น้องร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้ง เช่น (1) แต่ละคนมีความจำเป็นทางการเงินที่ต่างกัน (2) ความรู้สึกที่ว่าถูกปฏิบัติไม่เท่าเทียมกันระหว่างพี่น้อง (3) ความทรงจำและความผูกพันกับทรัพย์สินบางชิ้น (4) การขาดการสื่อสารที่ชัดเจนเกี่ยวกับความต้องการและความคาดหวังของแต่ละฝ่าย

ขั้นนิโรธ พี่น้องกำหนดเป้าหมายร่วมกัน เช่น (1) ให้มีการแบ่งทรัพย์สินที่ยุติธรรมและทุกคนพอใจ (2) ให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวยังคงดีแม้จะมีการแบ่งทรัพย์สิน (3) ให้กระบวนการแบ่งทรัพย์สินเป็นไปอย่างสงบและรวดเร็วที่สุด

ขั้นมรรค พี่น้องกำหนดแนวทางปฏิบัติ เช่น (1) แต่งตั้งผู้ไกล่เกลี่ยที่เป็นกลางเพื่อช่วยในการเจรจา (2) พยายามแบ่งทรัพย์สินตามความต้องการและความจำเป็นของแต่ละคน โดยให้ความสำคัญกับความ

ต้องการของสมาชิกที่มีความจำเป็นมากกว่า (3) หากทรัพย์สินมีมูลค่าไม่เท่ากัน อาจใช้วิธีการชดเชยด้วยเงิน หรือทรัพย์สินอื่น (4) สร้างข้อตกลงเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อป้องกันความเข้าใจผิดในภายหลัง

4.3 ประโยชน์ของวิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ

การนำวิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจมาใช้ในครอบครัวก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการ ประการแรก ช่วยให้การแก้ไขความขัดแย้งเป็นไปอย่างเป็นระบบและมีขั้นตอน ไม่ยุ่งเหยิงหรือใช้แต่เพียงอารมณ์ ประการที่สอง ช่วยให้สมาชิกในครอบครัวสามารถระบุและทำความเข้าใจสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา ไม่ใช่เพียงการแก้ไขที่อาการภายนอก ประการที่สาม ช่วยกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ทำให้สามารถประเมินได้ว่าการแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพหรือไม่ ประการที่สี่ สร้างแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมและยั่งยืน โดยคำนึงถึงกำลังความสามารถและบริบทของครอบครัว ประการที่ห้า ส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันในครอบครัว เพราะกระบวนการแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางแก้ไข

สรุปการประยุกต์ใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง 4 ประการเป็นแนวทางที่สมบูรณ์และครอบคลุมในการแก้ไขความขัดแย้งในครอบครัว วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยช่วยให้เข้าใจรากเหง้าของความขัดแย้ง ลดการตัดสินด้วยอคติและเปิดทางให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดจากค่านิยมทางสังคมที่ไม่จำเป็น สร้างความมั่นคงทางจิตใจและความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันช่วยส่งเสริมการสื่อสารอย่างมีสติ ลดอคติสะสม และสร้างบรรยากาศแห่งความไว้วางใจ วิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจเป็นกระบวนการที่เป็นระบบและครอบคลุม ตั้งแต่การยอมรับปัญหา การวิเคราะห์สาเหตุ การกำหนดเป้าหมาย ไปจนถึงการปฏิบัติตามแนวทางที่เหมาะสม ซึ่งนำไปสู่การแก้ไขปัญหายั่งยืน

การนำวิธีคิดเหล่านี้มาใช้ในครอบครัวมิได้เกิดขึ้นเพียงชั่วข้ามคืน ต้องอาศัยความตั้งใจ การฝึกฝน และความอดทนของสมาชิกทุกคนในครอบครัว อย่างไรก็ตาม เมื่อครอบครัวสามารถนำวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมาใช้เป็นเครื่องมือในการเผชิญกับความขัดแย้งได้อย่างสม่ำเสมอ ครอบครัวนั้นจะไม่เพียงสามารถแก้ไขปัญหความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ยังสร้างวัฒนธรรมแห่งความเข้าใจ การสื่อสารเชิงสร้างสรรค์ และการพัฒนาาร่วมกัน ซึ่งเป็นรากฐานของครอบครัวที่มั่นคงและมีความสุขอย่างแท้จริง

บทสรุป

บทความนี้ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักโยนิโสมนสิการในพระไตรปิฎกและเชื่อมโยงกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่ โดยพบว่าโยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยการทำในใจโดยแยบคาย การพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกวิธีตามความเป็นจริง สืบสาวถึงต้นเหตุและมองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญยิ่งต่อการเกิดสัมมาทิฐิและเป็นเบื้องต้นแห่งโพชฌงค์

ภาพที่ 1 โยนิโสมนสิการปัญหาแก้ปัญหาคความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่

ความขัดแย้งในครอบครัวยุคใหม่มีสาเหตุสำคัญจากช่องว่างระหว่างรุ่นและความแตกต่างของค่านิยมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รวดเร็ว ความกดดันทางเศรษฐกิจและสังคมที่สร้างความเครียดสะสม และการสื่อสารที่ขาดสติและการคิดแบบโยนิโสมนสิการที่ทำให้ความเข้าใจผิดเล็กน้อยกลายเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง ปัจจัยทั้งสามนี้เสริมส่งซึ่งกันและกันเป็นวงจรที่ยากจะทำลายหากปราศจากเครื่องมือทางปัญญาที่เหมาะสม

การศึกษานี้ได้เสนอแนวทางการประยุกต์ใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ 4 ประการในการแก้ไขความขัดแย้งในครอบครัว ได้แก่ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยที่ช่วยให้เข้าใจรากเหง้าของปัญหาและลดการตัดสินด้วยอคติ วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้-คุณค่าเทียมที่ช่วยลดความขัดแย้งอันเกิดจากค่านิยมทางสังคมที่ไม่จำเป็น วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันที่ส่งเสริมการสื่อสารอย่างมีสติ และวิธีคิดแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจที่เป็นกระบวนการแก้ไขอย่างเป็นระบบตั้งแต่การยอมรับปัญหาจนถึงการปฏิบัติตามแนวทางที่เหมาะสม ซึ่งนำไปสู่การแก้ไขที่ต้นเหตุอย่างยั่งยืน

ข้อสรุปสำคัญของบทความนี้คือ โยนิโสมนสิการมิได้เป็นเพียงหลักธรรมเชิงปรัชญาสำหรับการพัฒนาปัญญาในเชิงนามธรรมเท่านั้น แต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวร่วมสมัย หากสมาชิกในครอบครัวสามารถฝึกฝนและนำวิธีคิดทั้ง 4 ประการนี้มาใช้อย่างสม่ำเสมอ ย่อมสามารถสร้างวัฒนธรรมแห่งความเข้าใจ การสื่อสารเชิงสร้างสรรค์ และความสัมพันธ์ที่มั่นคงในครอบครัวได้อย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2566). แผนปฏิบัติการด้านครอบครัว พ.ศ. 2566 - 2570.

<https://www.dwf.go.th>

คิดใหม่การเมืองเรื่อง 'รุ่น' กรณีศึกษาความขัดแย้งในครอบครัวไทย. (2566). 101 PUB.

<https://101pub.org/rethinking-politics-of-generation-full-report/>

จุไรพร ใจจง, & ญัฐิณี ศิริวัฒนานนท์. (2566). แนวทางการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในครอบครัวโดยใช้หลักพุทธธรรม. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 11(6), 1-14.

จิตินันท์ ฝวนิล, & ปลายีฟ้า นามไพร. (2569). กลวิธีและบทบาทของเยาวชนกับการจัดการปัญหาติจิทัลในครอบครัว: การวิเคราะห์เอกสารบันทึกสะท้อนความคิด. วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมการปริทรรศน์, 9(1), 241-255.

ณัฐพงศ์ แยมเจริญ, กรกช แสนจิตร, & สุเทพ เดชะชีพ. (2566). การใช้พื้นที่บนโซเชียลมีเดียของผู้ปกครองและเยาวชนไทยในครอบครัวไทยยุคดิจิทัล. วารสารนิเทศสยามปริทัศน์, 22(2), 99-112.

พระเจริญพงษ์ วิชัย, สายน้ำผึ้ง รัตนงาม, & วันไชย กิ่งแก้ว. (2566). โยนิโสมนสิการในฐานะเป็นเครื่องมือจัดการความขัดแย้งภายในของมนุษย์. วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ, 8(2), 423-441.

พระเจริญพงษ์ วิชัย, สายน้ำผึ้ง รัตนงาม, & วันไชย กิ่งแก้ว. (2566). โยนิโสมนสิการในฐานะเป็นเครื่องมือจัดการความขัดแย้งภายในของมนุษย์. วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ, 8(2), 423-441.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ (พิมพ์ครั้งที่ 13). บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศิริกัญญา แก้วทอง, & สมศักดิ์ สินธุระเวชญ์. (2566). การจัดการความขัดแย้งในครอบครัวตามแนวทางพุทธธรรม. วารสารมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 10(6), 39-52.

Phramaha Phanuvich Panuwityo. (2025). The transformation of Thai families in the context of globalization. Asian Journal of Humanities and Social Sciences, 8(2), 1-15.

อปปริหานิยธรรม 7 กัับการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรร่วมสมัย

APARIHANIYADHAMMA 7: THE SEVEN PRINCIPLES OF NON-DECLINE
AND THE BUILDING OF GOOD GOVERNANCE IN
CONTEMPORARY ORGANIZATIONS

¹พระครูพิศาลจารุวรรณ, ²พระครูปลัด วินัย ธีรปณฺโญ (น้อยชมภู)

¹ Phrakhruphisancharuwan,

²Phrakhrupalat Winai Theerapanyo (Noi Chomphu),

¹วัดทุ่งกระบี่ อำเภอสุพรรณบุรี, ประเทศไทย

¹Wat Thum Krabam, Suphanburi Province, Thailand

²วัดเตาถ่าน อำเภอชลบุรี, ประเทศไทย

²Wat Tao Than, Chonburi Province, Thailand

Corresponding Author's Email: vorvat20143245@gmail.com

Received 18 June 2026; Revised 22 June 2026; Accepted 30 June 2026

อภิธานิยธรรม 7 กับการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรร่วมสมัย

พระครูพิศาลจารุวรรณ, พระครูปลัดวินัย ธีรปัญญา (น้อยชมพู)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความหมายและที่มาของหลักอภิธานิยธรรม 7 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก 2) วิเคราะห์หลักธรรมาภิบาลและความท้าทายขององค์กรร่วมสมัย และ 3) เสนอแนวทางการประยุกต์ใช้หลักอภิธานิยธรรม 7 ในการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรยุคใหม่ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร ผลการศึกษาพบว่า อภิธานิยธรรม 7 เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ชาววัชชีในมหาปรินิพพานสูตร ว่าเป็นธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญ ประกอบด้วย 1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ 2) พร้อมเพรียงกันประชุมและทำกิจ 3) ไม่บัญญัติสิ่งใหม่และไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ 4) เคารพนับถือผู้ใหญ่ 5) ไม่ข่มเหงสตรี 6) เคารพบูชาสถาน และ 7) อุปถัมภ์ผู้ทรงธรรม

ธรรมาภิบาลในองค์กรร่วมสมัยตั้งอยู่บนหลักการสำคัญ ได้แก่ ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม นิติธรรม ความเสมอภาค และประสิทธิภาพ แต่องค์กรยุคใหม่เผชิญกับความท้าทายหลายประการ อาทิ กระแสโลกาภิวัตน์และ การแข่งขันที่สูงขึ้น ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัล ความหลากหลายทางวัฒนธรรม และความไม่แน่นอนระดับโลก

การวิเคราะห์พบว่าอภิธานิยธรรม 7 สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลร่วมสมัยในทุกมิติ บทความนี้เสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ใน 5 มิติหลัก ได้แก่ การสร้างวัฒนธรรมการประชุมและการมีส่วนร่วม การสร้างระบบกฎเกณฑ์ที่มั่นคงและเป็นธรรม การสร้างระบบพี่เลี้ยงและการส่งต่อภูมิปัญญา การส่งเสริมความเสมอภาคและความหลากหลาย และการสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมและวัฒนธรรม

ข้อสรุปสำคัญคือ อภิธานิยธรรม 7 มิได้เป็นเพียงหลักธรรมทางศาสนาที่ล้าสมัย แต่เป็นภูมิปัญญาสากลที่ครอบคลุมหลักการสำคัญของธรรมาภิบาล การนำมาประยุกต์ใช้ในองค์กรยุคใหม่เป็นการเชื่อมโยงภูมิปัญญาดั้งเดิมกับแนวคิดการบริหารจัดการสมัยใหม่ เพื่อสร้างองค์กรที่เข้มแข็ง โปร่งใส และยั่งยืน

คำสำคัญ: อภิธานิยธรรม 7; ธรรมาภิบาล; องค์กรร่วมสมัย; การบริหารจัดการเชิงพุทธ

APARIHANIYADHAMMA 7: THE SEVEN PRINCIPLES OF NON-DECLINE AND THE BUILDING OF GOOD GOVERNANCE IN CONTEMPORARY ORGANIZATIONS

Phrakhruphisancharuwan,
Phrakhrupalat Winai Theerapanyo (Noi Chomphu),

Abstract

This article aims to 1) examine the meaning and origins of the seven Aparihaniyadhamma as found in the Tipiṭaka, 2) analyze the principles of good governance and challenges facing contemporary organizations, and 3) propose guidelines for applying the seven Aparihaniyadhamma to establish good governance in modern organizations. The study employs documentary research methodology.

The findings reveal that the seven Aparihaniyadhamma were taught by the Buddha to the Vajjians in the Mahāparinibbāna Sutta as principles leading to non-decline and prosperity. They consist of: 1) holding regular assemblies, 2) assembling and conducting business in harmony, 3) not enacting new decrees nor abolishing existing ones, 4) honoring elders, 5) not abusing women, 6) respecting shrines, and 7) supporting righteous persons.

Good governance in contemporary organizations is founded on key principles including transparency, accountability, participation, rule of law, equity, and effectiveness. However, modern organizations face numerous challenges such as globalization and intensified competition, rapid technological advancement, cultural diversity, and global uncertainty.

The analysis reveals that the seven Aparihaniyadhamma align with contemporary good governance principles in every dimension. This article proposes five main areas of application: creating a culture of meetings and participation, establishing stable and fair systems of rules, creating mentoring systems and transmitting wisdom, promoting equity and diversity, and fostering social and cultural responsibility.

The key conclusion is that the seven Aparihaniyadhamma are not merely outdated religious teachings but represent universal wisdom encompassing all essential principles of good governance. Applying them in contemporary organizations bridges traditional wisdom with modern management concepts, leading to stronger, more transparent, and sustainable organizations.

Keywords: Aparihaniyadhamma; Good Governance; Contemporary Organizations; Buddhist Management

บทนำ

ในยุคสมัยที่องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนต้องเผชิญกับความท้าทายทางธรรมาภิบาล (governance) อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ทั้งความผันผวนทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี อย่างรวดเร็ว ความคาดหวังที่สูงขึ้นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อความโปร่งใสและจริยธรรมในการบริหารจัดการ ตลอดจนภาวะวิกฤตซ้อน จากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ภาวะเงินเฟ้อ และภาระหนี้สาธารณะที่สะสมสูงขึ้น (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2025) รายงานของ World Economic Forum (2025) ยังชี้ให้เห็นอีกด้วยว่าความเชื่อมั่นในผู้นำองค์กรธุรกิจลดลงถึงร้อยละ 21 นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 2021 ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิกฤตความไว้วางใจที่ทวีความรุนแรงขึ้นในสังคมโลกธรรมาภิบาล จึงมิใช่เพียงคำขวัญหรือวาทกรรมทางการบริหารอีกต่อไป แต่กลับกลายเป็นปัจจัยเชิงกลยุทธ์ที่กำหนดความอยู่รอดและความยั่งยืนขององค์กร องค์กรที่ขาดธรรมาภิบาลย่อมเสี่ยงต่อความขัดแย้งภายใน การทุจริตคอร์รัปชัน การสูญเสียความเชื่อมั่นจากสาธารณชน และในท้ายที่สุดคือความเสื่อมถอยและล่มสลายในที่สุด

หลักธรรมาภิบาลซึ่งเป็นที่ยอมรับในระดับสากลประกอบด้วยหลักการสำคัญหลายประการ อาทิ การมีส่วนร่วม นิติธรรม ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ ความเสมอภาค และประสิทธิภาพ (World Bank, 1992; Congress of Local and Regional Authorities, 2025) องค์กรที่มีธรรมาภิบาลจะสามารถสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งภายในและภายนอก ลดความเสี่ยงจากการทุจริตและความขัดแย้ง และนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว อย่างไรก็ตาม การนำหลักธรรมาภิบาลมาปฏิบัติในองค์กรยุคใหม่ยังคงเผชิญกับอุปสรรคและความท้าทายหลายประการ ทั้งในด้านการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อธรรมาภิบาล การพัฒนาผู้นำที่มีวิสัยทัศน์และจริยธรรม และการสร้างกลไกการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของสมาชิกในองค์กร (พระมหาธนวัฒน์ ปรียัติเมธี, 2568) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยที่โครงสร้างองค์กรและวัฒนธรรมการทำงานยังคงได้รับอิทธิพลจากระบบอุปถัมภ์และลำดับชั้น ทำให้การนำหลักธรรมาภิบาลสากลมาใช้อย่างเต็มรูปแบบต้องเผชิญกับความท้าทายในเชิงปฏิบัติ

ท่ามกลางกระแสความสนใจในแนวคิดการบริหารจัดการจากตะวันตก หลักธรรมาภิบาลของไทยกลับมีรากฐานทางวัฒนธรรมและจริยธรรมที่ฝังลึกอยู่ในพระพุทธศาสนาอย่างยาวนาน งานวิชาการด้านพุทธศาสนาสันนิษฐานว่าหลักธรรมในพระไตรปิฎกหลายประการมีความสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลร่วมสมัย อาทิ หลักนิติธรรมสอดคล้องกับอริยสัจและอคติ 4 หลักคุณธรรมสัมพันธ์กับศีลธรรมและพรหมวิหาร 4 หลักความโปร่งใสเชื่อมโยงกับอาชชวะและสัจจะ และหลักการมีส่วนร่วมสอดคล้องกับอปปริหานิยธรรม 7 (สินีนาถ ฉลาดล้ำ และคณะ, 2562; พระมหาธนวัฒน์ ปรียัติเมธี, 2568) หนึ่งในหลักธรรมที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับการบริหารองค์กรคือ อปริหานิยธรรม 7 หรือธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ชาววัชชีแห่งเมืองเวสาลีเพื่อเป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมืองให้มีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ที.ม. (ไทย) 10/122/91) หลักธรรมนี้มีได้เป็นเพียงคำสอนทางศาสนาที่เก็บไว้บนหิ้งบูชา แต่เป็น “พิมพ์เขียว” หรือ blueprint แห่งความยั่งยืนที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังที่ปรากฏในงานวิจัยของเขมานันท์ ขบวนฉลาด (2564) ที่พบว่าองค์กรบริหารส่วนตำบลสามารถนำหลักอปริหานิยธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ และดังที่ ดร.อริบ ได้กล่าวไว้ว่า หากเราสามารถนำหลัก “อปริหานิยธรรม 7” มาประยุกต์ใช้ได้จริง มันจะไม่ใช่ว่าแค่ธรรมะบนหิ้งบูชา แต่จะเป็นเกราะป้องกันที่แข็งแกร่งที่สุดที่จะพาองค์กรและสังคมไปสู่ความยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม แม้อปริหานิยธรรม 7 จะเป็นหลักธรรมที่มีการกล่าวถึงในวงการพุทธศาสนศึกษา และมีการนำไปประยุกต์ใช้ในระดับหนึ่ง แต่งานวิชาการที่วิเคราะห์เชื่อมโยงหลักธรรมนี้เข้ากับแนวคิดธรรมาภิบาลร่วมสมัยอย่างเป็นระบบยังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในมิติของการนำหลักอปริหานิยธรรมแต่ละข้อมาปรับใช้กับความท้าทายเฉพาะขององค์กรยุคใหม่ เช่น ความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี การทำงานแบบระยะไกล ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในที่ทำงาน และการสร้างความไว้วางใจในยุคแห่งความไม่แน่นอน งานวิชาการส่วนใหญ่มักศึกษาอปริหานิยธรรมในมิติของการปกครองบ้านเมืองตามพระไตรปิฎก หรือการบริหารงานบุคคลในองค์กรเฉพาะ (พระมหาพุทธพิชัย สิริชัย และธิดา หนัมนี, 2561) มากกว่าการเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดธรรมาภิบาลร่วมสมัยในเชิงระบบ ในขณะที่งานด้านการบริหารจัดการสมัยใหม่ก็ยังขาดกรอบแนวคิดที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งเพียงพอ บทความนี้จึงเห็นความจำเป็นที่จะเชื่อมโยงสองศาสตร์นี้เข้าด้วยกันอย่างเป็นรูปธรรม

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความหมายและที่มาของหลักอปริหานิยธรรม 7 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา 2) วิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างหลักอปริหานิยธรรม 7 กับแนวคิดธรรมาภิบาลร่วมสมัยในมิติต่าง ๆ และ 3) เสนอแนวทางการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรม 7 ในการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรยุคใหม่ โดยคาดว่าผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการ ในฐานะการต่อยอดองค์ความรู้พุทธศาสนศึกษาให้เชื่อมโยงกับศาสตร์การบริหารจัดการร่วมสมัย และในเชิงปฏิบัติ สำหรับผู้บริหารองค์กร นักพัฒนาองค์กร และผู้ที่สนใจในการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เข้มแข็ง โปร่งใส และยั่งยืนบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและจริยธรรมสากล

อปริหานิยธรรม 7 ในพระไตรปิฎก

1. ความหมายและที่มา

คำว่า อปริหานิยธรรม ประกอบด้วยคำว่า อ (ไม่) + ปริหานิ (ความเสื่อม) + ธรรม (หลักการ) จึงหมายถึง ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม หรือธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว กล่าวคือ หากหมั่นคณะใดปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะไม่มีความเสื่อม มีแต่ความเจริญและความมั่นคงเท่านั้น หลักอปริหานิยธรรมปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง โดยเฉพาะใน มหาปรินิพพานสูตร แห่งที่ฉมนิกาย มหาวรรค (พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 10) ซึ่งเป็นหนึ่งในพระสูตรสำคัญที่สุดที่บันทึกเหตุการณ์ในช่วงก่อนปรินิพพานของพระพุทธองค์

เรื่องมีอยู่ว่า พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธทรงมีพระประสงค์จะโจมตีแคว้นวัชชีซึ่งปกครองด้วยระบบสามัคคีธรรม จึงทรงส่ง วัสสการพราหมณ์ อำมาตย์ผู้ใกล้ชิดไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ภูเขาชิลมกุฏ เพื่อทูลถามพระอาการและขอให้พระองค์ทรงพยากรณ์เกี่ยวกับการเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี แทนที่จะวิเคราะห์ยุทธศาสตร์ทางการทหาร พระพุทธองค์ทรงใช้โอกาสนี้แสดง อปริหานิยธรรม 7 แก่วัสสการพราหมณ์ โดยตรัสว่าพระองค์ได้แสดงหลักธรรมนี้แก่พวกเจ้าวัชชีแล้ว และพวกเขาก็น้อมรับและตั้งไว้ในใจ จึงหวังได้ว่าเจ้าวัชชีจะพบแต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย วัสสการพราหมณ์ได้ฟังก็เห็นว่าเป็นจริงตามที่พระพุทธองค์ตรัส และกราบทูลว่าหากพวกเจ้าวัชชีปฏิบัติตามวัชชีธรรมเหล่านี้ แม้เพียงข้อเดียว ก็ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติครบทั้ง 7 ข้อ ก็ไม่เสื่อม มีแต่ความเจริญ

พระพุทธองค์ทรงแสดงนัยสำคัญของอปริหานิยธรรมไว้ว่า トラบใดที่ภิกษุทั้งหลายยังมีอปริหานิยธรรม 7 ประการนี้อยู่ และภิกษุทั้งหลายยังเห็นดีร่วมกันในอปริหานิยธรรม 7 ประการนี้ เพียงใด ภิกษุทั้งหลายก็พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น

2. อปริหานิยธรรม 7 ประการ

อปริหานิยธรรม 7 ประการที่ปรากฏในมหาปริณีพพานสูตร มีดังนี้

1) หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ ชาววัชชีจักหมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യเพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น การประชุมพบปะปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แก้ปัญหา และปรึกษาหารือในกิจการต่าง ๆ ของหมู่คณะ

2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจ ชาววัชชีเมื่อประชุมก็จักพร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และจักพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่ควรทำเพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น การมาประชุมอย่างพร้อมเพรียง ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพ และเลิกประชุมพร้อมกัน

3) ไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่บัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่บัญญัติไว้ ชาววัชชีจักไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่บัญญัติ จักไม่ถอนสิ่งที่ท่านบัญญัติไว้แล้ว ประพฤติมั่นอยู่ในธรรมของชาววัชชีครั้งโบราณ ตามที่ท่านบัญญัติไว้เพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น การไม่บัญญัติกฎเกณฑ์ใหม่ที่ขัดต่อหลักการเดิม และไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้วางไว้แล้ว แต่ถือปฏิบัติตามกฎระเบียบและธรรมเนียมที่ดั้งเดิมที่มีอยู่

4) เคารพนับถือผู้ใหญ่ ชาววัชชีจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชาท่านวัชชีผู้ใหญ่ทั้งหลาย และจักสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นถ้อยคำอันตนพึงเชื่อฟังเพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น การให้ความเคารพ รับฟัง และปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้มีอาวุโสและผู้ทรงคุณวุฒิ

5) ไม่ข่มเหงสตรี ชาววัชชีจักไม่ข่มขืนบังคับปกครองหญิงในสกุลเพียงใด ชาววัชชีพึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลย เพียงนั้น” การไม่ล่วงเกิน ละเมิด หรือกดขี่สตรี และให้เสรีภาพและสิทธิแก่สตรีอย่างเหมาะสม

6) เคารพบูชาสถาน ชาววัชชียังคงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์สถานของชาววัชชี ทั้งภายในและภายนอก... การเคารพ บำรุงรักษา และอุปถัมภ์ศาสนสถาน สถานที่สำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรม

7) อุปถัมภ์ผู้ทรงธรรม การให้ความคุ้มครอง สนับสนุน และคำจูงผู้ประพฤติดี ผู้ทรงคุณธรรม และพระอริยสงฆ์

3. อปริหานิยธรรมในพระสูตรอื่น

นอกเหนือจากมหาปริณีพพานสูตรแล้ว อปริหานิยธรรมยังปรากฏในพระสูตรอื่นอีกหลายแห่งในพระสุตตันตปิฎก แสดงให้เห็นว่าหลักธรรมนี้มีได้จำกัดอยู่เพียงการปกครองบ้านเมืองเท่านั้น แต่เป็นหลักการสากลที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับทุกหมู่คณะ

3.1 อปริหานิยสูตร (สังยุตตนิกาย)

ในอปริหานิยสูตรแห่งสังยุตตนิกาย (พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 19) พระพุทธองค์ตรัสแสดง “ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม 7 ประการ” แก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นอปริหานิยธรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่มุ่งหมายสำหรับภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ

3.2 โปธยสูตร (อังคุตตรนิกาย)

ในโปธยสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย (พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 23) พระพุทธองค์ตรัสแสดงอุปทานิยธรรม 7 ประการว่า “ภิกษุทั้งหลายจักเจริญสติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิตีสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์” กล่าวคือการเจริญโพชฌงค์ 7 (องค์แห่งการตรัสรู้) ซึ่งเป็นอุปทานิยธรรมสำหรับภิกษุผู้มุ่งสู่ความหลุดพ้น

3.3 ตติยสัตตกสูตร (อังคุตตรนิกาย)

ในตติยสัตตกสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย (พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 23) พระพุทธองค์ตรัสแสดงอุปทานิยธรรม 7 ประการอีกนัยยะหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของการนำหลักอุปทานิยธรรมไปประยุกต์ใช้ตามบริบทและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน

3.4 สารันทสสูตร (อังคุตตรนิกาย)

ในสารันทสสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ สารันทเจดีย์ ใกล้พระนครเวสาลี ทรงแสดงอุปทานิยธรรม 7 ประการแก่ชาววัชชี ซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องกับที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

นอกจากนี้ยังมีพระสูตรอื่นอีก เช่น วัธสการสูตร ภิกขุสูตร กรรมสูตร สัทธยสูตร และสัญญาสูตร ที่กล่าวถึงอุปทานิยธรรมในนัยยะที่แตกต่างกันออกไป แสดงให้เห็นว่าหลักอุปทานิยธรรมเป็นหลักธรรมที่มีความยืดหยุ่นและสามารถปรับใช้ได้อย่างหลากหลายตามสถานการณ์

4. คำอธิบายในชั้นอรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับอุปทานิยธรรม 7 ไว้อย่างละเอียดยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในแง่ของความหมายและหลักการนำไปปฏิบัติ อรรถกถาอธิบายว่าอุปทานิยธรรมเป็นหลักธรรมที่ทำให้หมู่คณะมีความสามัคคีและเข้มแข็ง การที่สมาชิกของสังคมเป็นคนดี ย่อมเป็นเกียรติ เป็นศักดิ์ศรี และเป็นเครื่องยืนยันความมั่นคงของสังคม อุปทานิยธรรมมุ่งเน้นให้ทุกคนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ก่อเกิดเป็นความสามัคคีและความเคารพนับถือซึ่งกันและกัน

ในเชิงการปฏิบัติ อรรถกถาชี้ให้เห็นว่าอุปทานิยธรรมทั้ง 7 ประการสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ทักษะการบริหารที่ดี ครอบคลุมอุปทานิยธรรมข้อที่ 1-2-3-4 ได้แก่ การประชุมอย่างสม่ำเสมอ การพร้อมเพรียงกันในการประชุมและปฏิบัติงาน การรักษากฎกติกาและการเคารพผู้มีอาวุโส

กลุ่มที่ 2 พฤติกรรมการวางตัวของสมาชิก ครอบคลุมอุปทานิยธรรมข้อที่ 5-6 ได้แก่ การไม่ข่มเหงสตรีและการเคารพผู้นิยสถาน

กลุ่มที่ 3 การสมานไมตรีกับหมู่คณะอื่น ครอบคลุมอุปทานิยธรรมข้อที่ 7 ได้แก่ การอุปถัมภ์ผู้ทรงธรรม

นอกจากนี้ อรรถกถายังอธิบายเพิ่มเติมว่าอุปทานิยธรรมมิได้จำกัดอยู่เพียง 7 ประการนี้เท่านั้น แต่ยังมีอุปทานิยธรรมในรูปแบบอื่น ๆ อีก อาทิ อุปทานิยธรรม 6 ประการสำหรับอุบาสก และอุปทานิยธรรม 7 ประการสำหรับอุบาสก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายและความยืดหยุ่นของหลักธรรมนี้ในการนำไปประยุกต์ใช้กับบุคคลและกลุ่มบุคคลในระดับต่าง ๆ

อรรถกถายังได้อธิบายถึงนัยยะสำคัญของการประชุมพร้อมเพรียงกันว่าเป็นการสร้างควม
รับผิดชอบร่วมกัน ป้องกันไม่ให้เกิดการกินแหนงแคลงใจกัน การตรงต่อเวลาเป็นการเสียสละและเป็นการ
แสดงน้ำใจเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ให้ความสำคัญของคำว่าทีม และการถือปฏิบัติมั่นตามหลักการเดิมของหมู่คณะ
ทำตามกฎระเบียบตามกติกาข้อบังคับตามหลักเกณฑ์ของหมู่คณะ เพื่อความเสมอภาคกัน

5. สาระสำคัญและนัยยะเชิงหลักธรรม

อปปริหานิยธรรม 7 เป็นหลักธรรมที่มีนัยยะสำคัญในหลายมิติ

- 1) เป็นหลักธรรมแห่งความสามัคคี อปริหานิยธรรมทั้ง 7 ประการล้วนมุ่งเน้นการสร้างควม
สามัคคีในหมู่คณะ ตั้งแต่การประชุมร่วมกัน การปฏิบัติร่วมกัน การเคารพกฎกติการ่วมกัน ไปจนถึงการเคารพ
ซึ่งกันและกัน ความสามัคคีนี้เป็นรากฐานของความมั่นคงและความเจริญของหมู่คณะ
- 2) เป็นหลักธรรมแห่งการมีส่วนร่วม การประชุมอย่างสม่ำเสมอและการปฏิบัติร่วมกันอย่าง
พร้อมเพรียงสะท้อนถึงหลักการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในหมู่คณะ การตัดสินใจร่วมกันและการปฏิบัติตาม
มติร่วมกันเป็นการสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของและความผูกพันต่อหมู่คณะ
- 3) เป็นหลักธรรมแห่งนิติธรรม การไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่บัญญัติและการไม่ถอนสิ่งที่บัญญัติไว้
แล้วสะท้อนถึงหลักนิติธรรม คือการเคารพในกฎระเบียบและข้อบังคับที่มีอยู่ การรักษาความต่อเนื่องและความ
มั่นคงของกฎเกณฑ์
- 4) เป็นหลักธรรมแห่งการเคารพในภูมิปัญญา การเคารพผู้มีอาวุโสสะท้อนถึงการให้คุณค่ากับ
ภูมิปัญญาและประสบการณ์ที่สั่งสมมา การรับฟังและปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้มีอาวุโสช่วยอนุรักษ์และส่งต่อ
ภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น
- 5) เป็นหลักธรรมแห่งความเสมอภาคและสิทธิมนุษยชน การไม่ข่มเหงสตรีสะท้อนถึงหลัก
ความเสมอภาคทางเพศและการเคารพในสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นหลักการที่ก้าวล้ำยุคสมัยอย่างยิ่งเมื่อพิจารณา
บริบททางสังคมในสมัยพุทธกาล
- 6) เป็นหลักธรรมแห่งการเคารพในวัฒนธรรมและศาสนา การเคารพปูชนียสถานสะท้อนถึง
การให้คุณค่ากับมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ซึ่งเป็นรากฐานทางจิตวิญญาณของสังคม
- 7) เป็นหลักธรรมแห่งการสนับสนุนผู้มีคุณธรรม การอุปถัมภ์ผู้ทรงธรรมสะท้อนถึงการให้
คุณค่ากับความดีและคุณธรรม การสนับสนุนผู้ประพฤติดีเป็นแรงจูงใจให้สมาชิกในหมู่คณะมุ่งสู่ความดี

ธรรมาภิบาลในองค์กรร่วมสมัย: แนวคิดและความท้าทาย

1. ความหมายและหลักการของธรรมาภิบาล

คำว่า ธรรมาภิบาล (Good Governance) เริ่มเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในแวดวงวิชาการและ
นโยบายสาธารณะตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา โดยเฉพาะหลังจากที่ธนาคารโลก (World Bank) ได้นำ
แนวคิดนี้มาใช้ในรายงาน *Governance and Development* (1992) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการบริหารจัดการภาครัฐ
ที่มีประสิทธิภาพเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ต่อมาองค์การสหประชาชาติ
(United Nations Development Programme, 1997) ได้ขยายความหมายของธรรมาภิบาลให้ครอบคลุม
มิติของการมีส่วนร่วม ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และหลักนิติธรรม ซึ่งเป็นรากฐานของสังคมประชาธิปไตย
และการพัฒนาที่ยั่งยืน

โดยภาพรวม ธรรมนูญบาล หมายถึง การบริหารจัดการที่ดีขององค์กรที่ตั้งอยู่บนหลักการสำคัญ ได้แก่ ความโปร่งใส คือการเปิดเผยข้อมูลและการดำเนินงานที่สามารถตรวจสอบได้ ความรับผิดชอบ คือการยอมรับผลของการกระทำและพร้อมตอบคำถามต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การมีส่วนร่วม คือการเปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ นิติธรรม คือการบริหารจัดการภายใต้กรอบกฎหมายและระเบียบที่ชัดเจน ความเสมอภาค คือการปฏิบัติต่อสมาชิกทุกคนอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม และ ประสิทธิภาพ คือการบรรลุเป้าหมายด้วยการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า (Congress of Local and Regional Authorities, 2025; United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 2025) องค์กรที่มีธรรมนูญบาลจะสามารถสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งภายในและภายนอก ลดความเสี่ยงจากการทุจริตและความขัดแย้ง และนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว

ในบริบทของประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (ก.พ.ร.) ได้กำหนดหลักธรรมนูญบาลสำหรับองค์กรภาครัฐไว้ 6 หลัก ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และหลักความคุ้มค่า (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2551) ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสากลและสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการนำแนวคิดธรรมนูญบาลมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย

2. ความท้าทายขององค์กรยุคใหม่

องค์กรร่วมสมัยเผชิญกับความท้าทายหลายประการที่ส่งผลต่อการสร้างธรรมนูญบาล ซึ่งอาจจำแนกออกเป็นประเด็นสำคัญดังนี้

1) กระแสโลกาภิวัตน์และการแข่งขันที่สูงขึ้น โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการแข่งขันที่รุนแรงทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ องค์กรต่างต้องเผชิญกับแรงกดดันในการเพิ่มผลกำไรและความได้เปรียบในการแข่งขัน ซึ่งในบางกรณีนำไปสู่การละเลยจริยธรรมและการตัดสินใจที่แสวงหาผลประโยชน์ระยะสั้นมากกว่าความยั่งยืนระยะยาว การศึกษาพบว่าองค์กรที่ขาดธรรมนูญบาลมักประสบปัญหาการทุจริตและสูญเสียชื่อเสียงในระยะยาว (World Economic Forum, 2024)

2) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัล การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 (Industry 4.0) และการพัฒนาปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence) ก่อให้เกิดประเด็นใหม่ ๆ ด้านจริยธรรมและธรรมนูญบาล อาทิ ความเป็นส่วนตัวของข้อมูลความปลอดภัยทางไซเบอร์ อคติของอัลกอริทึม และผลกระทบของการใช้ระบบอัตโนมัติต่อการจ้างงาน (Floridi et al., 2018) องค์กรที่ใช้เทคโนโลยีเหล่านี้จำเป็นต้องมีกรอบจริยธรรมที่ชัดเจนเพื่อป้องกันการละเมิดสิทธิและสร้างความไว้วางใจให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

3) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความแตกต่างระหว่างรุ่น สังคมและองค์กรในปัจจุบันมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ศาสนา และเพศสภาพมากขึ้น การบริหารจัดการความหลากหลายจึงกลายเป็นความท้าทายสำคัญขององค์กรยุคใหม่ ขณะเดียวกันความแตกต่างระหว่างรุ่น ทั้งในด้านค่านิยมทัศนคติ และรูปแบบการทำงาน สร้างความท้าทายในการสื่อสารและสร้างความสามัคคีภายในองค์กร (Steinberg, 2016; Kelley, 2017) การขาดความเข้าใจและความเคารพต่อความแตกต่างเหล่านี้อาจนำไปสู่ความขัดแย้งและการสูญเสียบุคลากรที่มีคุณค่า

4) วัฒนธรรมองค์กรที่ขาดความโปร่งใสและความรับผิดชอบ วัฒนธรรมองค์กร (Organizational Culture) เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในองค์กร องค์กรที่วัฒนธรรมขาดความโปร่งใสและความรับผิดชอบมักเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของการทุจริตและความขัดแย้งภายใน การศึกษา

พบว่าวัฒนธรรมองค์กรที่เข้มแข็งและมีจริยธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยป้องกันการทุจริตและส่งเสริมธรรมาภิบาล (Jorm, 2012; Bernal & Domenech Rodríguez, 2012)

5) ความไม่แน่นอนและวิกฤตการณ์ระดับโลก โลกในศตวรรษที่ 21 เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน ทั้งจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การแพร่ระบาดของโรค และความขัดแย้งทางภูมิรัฐศาสตร์ องค์กรต้องมีความสามารถในการปรับตัวและฟื้นตัวจากวิกฤต ซึ่งจำเป็นต้องมีรากฐานของธรรมาภิบาลที่แข็งแกร่งเพื่อให้สามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้องในสถานการณ์ที่กดดัน (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2025)

ความท้าทายเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าองค์กรยุคใหม่ต้องการมากกว่าโครงสร้างและกระบวนการบริหารจัดการที่เข้มแข็ง แต่ยังต้องการรากฐานทางจิตวิญญาณและจริยธรรมที่จะหล่อหลอมวัฒนธรรมองค์กรและพฤติกรรมของสมาชิกทุกคนในองค์กร หลักธรรมาภิบาลสากลแม้จะเป็นกรอบแนวคิดที่มีคุณค่า แต่ยังขาดมิติทางจิตวิญญาณที่จะสร้างแรงจูงใจภายใน (intrinsic motivation) ให้สมาชิกในองค์กรประพฤติปฏิบัติอย่างมีจริยธรรมโดยไม่ต้องมีกลไกควบคุมจากภายนอก ซึ่งเป็นจุดที่หลักการบริหารนิยธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถเข้ามาเติมเต็มได้อย่างมีนัยสำคัญ

3. ความเชื่อมโยงระหว่างการบริหารนิยธรรม 7 กับธรรมาภิบาลร่วมสมัย

เมื่อพิจารณาการบริหารนิยธรรม 7 ภายใต้กรอบแนวคิดธรรมาภิบาลร่วมสมัย จะพบความเชื่อมโยงและความสอดคล้องในหลายมิติ ดังจะได้วิเคราะห์ในรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 การมีส่วนร่วมและการประชุมอย่างสม่ำเสมอ

การบริหารนิยธรรมข้อแรกที่ทำให้หมั่นประชุมกันเนื่องด้วยข้อที่สองที่ให้พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจ สอดคล้องโดยตรงกับหลัก การมีส่วนร่วม (Participation) และ ความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งเป็นหัวใจของธรรมาภิบาล (United Nations Development Programme, 1997) การประชุมอย่างสม่ำเสมอช่วยให้สมาชิกทุกคนในองค์กรมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันแก้ปัญหา และปรึกษาหารือในกิจการต่าง ๆ ซึ่งเป็นการสร้างพื้นที่สาธารณะภายในองค์กรที่เปิดโอกาสให้เกิดการสื่อสารสองทางระหว่างผู้บริหารและพนักงาน

นอกจากนี้ การพร้อมเพรียงกันประชุมและพร้อมเพรียงกันทำกิจยังสะท้อนถึงวัฒนธรรมแห่งความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งช่วยลดความขัดแย้งและเสริมสร้างความสามัคคี องค์กรที่มีการประชุมอย่างสม่ำเสมอและเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจจะสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของและความผูกพันต่อองค์กร อีกทั้งการประชุมที่พร้อมเพรียงและการปฏิบัติตามมติอย่างเป็นเอกภาพยังช่วยลดความขัดแย้งและเสริมสร้างความสามัคคี ซึ่งเป็นพื้นฐานของความมั่นคงขององค์กร ดังที่งานวิจัยของพระมหาสุทนต์ พิชัย สิริขโย และจิตติวุฒิ หนัมนี (2561) พบว่า การนำหลักการบริหารนิยธรรมด้านการประชุมและการมีส่วนร่วมมาใช้ในการบริหารงานบุคคลช่วยเสริมสร้างความสามัคคีและประสิทธิภาพในการทำงาน

3.2 นิติธรรมและการเคารพกฎกติกา

การบริหารนิยธรรมข้อที่สามที่ให้ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ สอดคล้องกับหลัก นิติธรรม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของธรรมาภิบาล (World Bank, 1992; Congress of Local and Regional Authorities, 2025) องค์กรที่ดีต้องมีกฎระเบียบที่ชัดเจน เป็นธรรม และทุกคนยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด การไม่บัญญัติกฎเกณฑ์ใหม่ที่ขัดต่อของเดิมและการไม่ล้มล้างสิ่งที่วางไว้แล้วช่วยสร้างความมั่นคง

และความต่อเนื่องในการบริหารจัดการ ขณะเดียวกันก็ป้องกันไม่ให้ผู้บริหารใช้อำนาจตามอำเภอใจหรือเลือกปฏิบัติ

หลักการนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความคาดหวังได้ ในธรรมาภิบาล ซึ่งหมายถึงการที่สมาชิกในองค์กรสามารถคาดการณ์ผลของการกระทำของตนภายใต้กฎเกณฑ์ที่มีอยู่ได้อย่างแน่นอน การรักษาความต่อเนื่องของกฎเกณฑ์ช่วยสร้างความไว้วางใจและความยุติธรรมในองค์กร ขณะเดียวกันการไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติยังสะท้อนถึงหลักการไม่มีกฎหมาย ไม่มีความผิด (nullum crimen, nulla poena sine lege) ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของนิติธรรม

3.3 การเคารพผู้มีอาวุโสและผู้ทรงคุณวุฒิ

อภิธานิธรรมข้อที่สี่ที่ให้เคารพนับถือผู้ใหญ่และข้อที่เจ็ดที่ให้อุปถัมภ์ผู้ทรงธรรม สอดคล้องกับหลัก การเคารพในภูมิปัญญาและประสบการณ์ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมองค์กรที่ดี องค์กรที่ให้ ความสำคัญกับผู้มีอาวุโสและผู้ทรงคุณวุฒิจะสามารถอนุรักษ์ภูมิปัญญาและประสบการณ์อันมีค่า ไม่ปล่อยให้ ความรู้สูญหายไปตามกาลเวลา (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551)

ในบริบทของการบริหารจัดการสมัยใหม่ หลักการนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการจัดการ ความรู้และระบบพี่เลี้ยง ซึ่งให้ผู้มีประสบการณ์สูงได้ถ่ายทอดความรู้และทักษะให้แก่รุ่นใหม่ ขณะเดียวกันการ อุปถัมภ์ผู้ทรงธรรมหรือผู้ประพฤติดีช่วยสร้างแรงจูงใจเชิงบวกและธรรมาภิบาลทางจริยธรรมภายในองค์กร กล่าวคือการยกย่องและสนับสนุนผู้ที่มีความประพฤติดีเป็นแบบอย่าง ช่วยเสริมสร้างวัฒนธรรมแห่งคุณธรรม และจริยธรรมในองค์กร

3.4 ความเสมอภาคและสิทธิสตรี

อภิธานิธรรมข้อที่ห้าที่ให้ไม่ข่มเหงสตรี สอดคล้องกับหลัก ความเสมอภาคทางเพศ และ การไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของธรรมาภิบาลสมัยใหม่ (United Nations, 2015) ในยุคที่ประเด็น ความเท่าเทียมทางเพศและการป้องกันการคุกคามทางเพศในที่ทำงานได้รับความสนใจมากขึ้น การให้เกียรติ และไม่ละเมิดสิทธิสตรีช่วยให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงโอกาสและพัฒนาศักยภาพของตนได้อย่างเต็มที่

งานวิจัยของสินีนาถ ฉลาดล้ำ และคณะ (2562) พบว่าหลักการไม่ข่มเหงสตรีในอภิธานิ ธรรมสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลด้านความเสมอภาค และการไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของความ ยั่งยืนขององค์กร นอกจากนี้ องค์กรที่ส่งเสริมความหลากหลายทางเพศและสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย สำหรับทุกเพศภาวะยังมีแนวโน้มที่จะมีนวัตกรรมและประสิทธิภาพที่สูงกว่า (World Economic Forum, 2025)

3.5 การเคารพวัฒนธรรมและคุณค่าร่วม

อภิธานิธรรมข้อที่หกที่ให้เคารพบูชาสถานสอดคล้องกับหลัก การเคารพในวัฒนธรรม และความหลากหลาย และการมีส่วนร่วมกับสังคม ซึ่งเป็นมิติสำคัญของธรรมาภิบาลในยุคปัจจุบัน (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2005) องค์กรที่ดีไม่เพียงบริหารจัดการ ภายในให้มีประสิทธิภาพ แต่ยังต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมโดยรวม และรักษาความสัมพันธ์ ที่ดีกับชุมชนและสังคม

การเคารพบูชาสถานและสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรมสะท้อนถึงการให้คุณค่าแก่มรดกทาง วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างความชอบธรรมทางสังคมให้แก่องค์กร องค์กรที่แสดงความ

รับผิดชอบต่อสังคม และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมย่อมได้รับความไว้วางใจและการสนับสนุนจากสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของความยั่งยืนในระยะยาว

3.6 สรุปความเชื่อมโยง

จากการวิเคราะห์ข้างต้น สามารถสรุปความเชื่อมโยงระหว่างอธิปไตยธรรม 7 กับหลักธรรมาภิบาลร่วมสมัยได้ดังตารางต่อไปนี้

อธิปไตยธรรม 7	หลักธรรมาภิบาลร่วมสมัย
1. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์	การมีส่วนร่วม (Participation)
2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจ	ความรับผิดชอบร่วมกัน (Shared Responsibility)
3. ไม่บัญญัติสิ่งใหม่ ไม่ลบล้างสิ่งเก่า	นิติธรรม (Rule of Law)
4. เคารพนักถือผู้ใหญ่	การเคารพภูมิปัญญาและประสบการณ์
5. ไม่ข่มเหงสตรี	ความเสมอภาคทางเพศ (Gender Equality)
6. เคารพผู้นิยสถาน	การเคารพวัฒนธรรมและความหลากหลาย
7. อุปถัมภ์ผู้ทรงธรรม	การสนับสนุนคุณธรรมและจริยธรรม

ความเชื่อมโยงนี้แสดงให้เห็นว่าอธิปไตยธรรม 7 มิได้เป็นเพียงหลักธรรมทางศาสนาที่ล้าสมัย แต่เป็นภูมิปัญญาสากลที่ครอบคลุมหลักการสำคัญของธรรมาภิบาลในทุกมิติ การนำอธิปไตยธรรมมาประยุกต์ใช้ในองค์กรยุคใหม่จึงไม่ใช่การย้อนกลับไปสู่อดีต แต่เป็นการเชื่อมโยงภูมิปัญญาดั้งเดิมกับแนวคิดการบริหารจัดการสมัยใหม่เพื่อสร้างองค์กรที่เข้มแข็ง โปร่งใส และยั่งยืน

4. การประยุกต์ใช้อธิปไตยธรรม 7 ในการสร้างธรรมาภิบาลองค์กรร่วมสมัย

การนำอธิปไตยธรรม 7 มาประยุกต์ใช้ในองค์กรยุคใหม่มิใช่เพียงการนำหลักธรรมมาใช้ในเชิงทฤษฎี แต่เป็นการนำหลักปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมมาปรับใช้กับบริบทและความท้าทายเฉพาะของแต่ละองค์กร การประยุกต์ใช้ที่ประสบความสำเร็จต้องอาศัยความเข้าใจในหลักการของอธิปไตยธรรมแต่ละข้ออย่างลึกซึ้ง และการปรับให้สอดคล้องกับโครงสร้าง วัฒนธรรม และบริบทขององค์กร บทความนี้จะเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ใน 5 มิติหลัก ดังนี้

4.1 การสร้างวัฒนธรรมการประชุมและการมีส่วนร่วม

องค์กรสามารถนำหลักหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์และพร้อมเพรียงกันประชุม มาประยุกต์ใช้โดยการกำหนดให้มีการประชุมอย่างสม่ำเสมอทุกระดับ ตั้งแต่ระดับบริหารจนถึงระดับปฏิบัติการ การประชุมควรมีลักษณะสำคัญคือการเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะผู้ที่มักถูกมองข้ามหรือเป็นเสียงข้างน้อย ผู้นำองค์กรควรสร้างบรรยากาศที่ปลอดภัยในการพูดคุย ส่งเสริมการฟังอย่างลึกซึ้ง และเคารพความคิดเห็นที่แตกต่าง การตัดสินใจควรเป็นไปอย่างโปร่งใสและมีส่วนร่วม ไม่ใช่การตัดสินใจเพียงฝ่ายเดียว

แนวทางปฏิบัติที่แนะนำ

1. การกำหนดวาระการประชุมแบบมีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนเสนอประเด็นที่ต้องการหารือล่วงหน้า ไม่ใช้กำหนดโดยผู้บริหารเพียงฝ่ายเดียว

2. การสร้างพื้นที่ปลอดภัยในการแสดงความคิดเห็น ผู้นำควรเปิดรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างโดยไม่ลงโทษหรือแสดงสีหน้าไม่พอใจ สร้างบรรยากาศที่สมาชิกรู้สึกปลอดภัยที่จะพูดความจริง

3. การใช้กระบวนการประชุมที่มีประสิทธิภาพ เช่น การประชุมแบบวงกลม ที่ทุกคนมีสถานะเท่าเทียมกัน การใช้เวลาในการพูดอย่างเท่าเทียม และการสรุปอย่างชัดเจน

4. การติดตามผลการประชุม มีการบันทึกมติและมอบหมายผู้รับผิดชอบชัดเจน รวมถึงการติดตามผลในคราวต่อไป เพื่อให้การประชุมไม่สูญเปล่า

การนำหลักการนี้ไปปฏิบัติช่วยสร้างวัฒนธรรมแห่งการมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของธรรมาภิบาล ดังที่งานวิจัยของเขมานันท์ ขบวนฉลาด (2564) พบว่าองค์การบริหารส่วนตำบลที่นำหลักการบริหารนิยธรรมด้านการประชุมและการมีส่วนร่วมมาประยุกต์ใช้สามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการและลดความขัดแย้งภายในองค์กรได้อย่างมีนัยสำคัญ

4.2 การสร้างระบบกฎเกณฑ์ที่มั่นคงและเป็นธรรม

อุปนิยธรรมข้อที่สามที่ให้ "ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้" สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างระบบกฎเกณฑ์ที่มั่นคงและเป็นธรรม องค์กรควรมีกฎระเบียบและข้อบังคับที่ชัดเจน เป็นลายลักษณ์อักษร และทุกคนในองค์กรรับทราบและเข้าใจตรงกัน กฎระเบียบควรมีความมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงตามอำเภอใจของผู้บริหาร แต่ก็ต้องมีความยืดหยุ่นเพียงพอที่จะปรับปรุงให้ทันสมัยตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ควรทำผ่านกระบวนการที่มีส่วนร่วมและโปร่งใส ไม่ใช่การบัญญัติขึ้นมาโดยพลการ

แนวทางปฏิบัติที่แนะนำ

1. การจัดทำคู่มือจริยธรรมและข้อบังคับองค์กร ควรมีคู่มือที่ชัดเจน ครอบคลุม และเผยแพร่ให้สมาชิกทุกคนได้รับทราบอย่างทั่วถึง

2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ที่โปร่งใส การแก้ไขหรือเพิ่มเติมกฎระเบียบควรผ่านกระบวนการที่มีส่วนร่วม เช่น การประชุมรับฟังความคิดเห็น การจัดทำร่าง และการให้สมาชิกทุกคนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นก่อนการตัดสินใจ

3. การรักษาความต่อเนื่องของกฎเกณฑ์ ไม่ควรเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์บ่อยครั้งโดยไม่มีเหตุผลอันสมควร เพราะจะทำให้สมาชิกเกิดความสับสนและสูญเสียความเชื่อมั่น

4. การบังคับใช้กฎเกณฑ์อย่างเท่าเทียม กฎเกณฑ์ควรถูกนำไปใช้กับสมาชิกทุกคนอย่างเสมอภาค ไม่เว้นแม้แต่ผู้บริหารระดับสูง เพื่อสร้างความยุติธรรมและความไว้วางใจ

5. การประเมินและทบทวนกฎเกณฑ์เป็นระยะ แม้จะมีความมั่นคง แต่ก็ควรมีการประเมินและทบทวนเป็นระยะเพื่อให้ทันสมัยและเหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลง

หลักการนี้สอดคล้องกับแนวคิดนิยธรรมในธรรมาภิบาลร่วมสมัย ซึ่งเป็นรากฐานของความยุติธรรมและความไว้วางใจในองค์กร ดังที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2551) ได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการมีกฎระเบียบที่ชัดเจนและเป็นธรรมในการบริหารจัดการภาครัฐ

4.3 การสร้างระบบพี่เลี้ยงและการส่งต่อภูมิปัญญา

อุปนิยธรรมข้อที่สี่ที่ให้ "เคารพนับถือผู้ใหญ่" และข้อที่เจ็ดที่ให้ "อุปถัมภ์ผู้ทรงธรรม" สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างระบบพี่เลี้ยง (Mentoring System) และการส่งต่อภูมิปัญญาในองค์กร องค์กรควรมีระบบที่ให้ผู้มีประสบการณ์สูงได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่รุ่นใหม่ การให้ความเคารพและรับฟังผู้มีอาวุโสไม่ใช่เพียงเรื่องของมารยาท แต่เป็นการอนุรักษ์ทุนทางปัญญาขององค์กร

ขณะเดียวกันก็ควรสร้างระบบยกย่องเชิดชูผู้ประพฤติดีและมีคุณธรรม เพื่อเป็นแบบอย่างและสร้างแรงบันดาลใจให้แก่สมาชิกคนอื่น ๆ

แนวทางปฏิบัติที่แนะนำ

1. การจัดตั้งระบบพี่เลี้ยง จับคู่พนักงานรุ่นใหม่กับพนักงานรุ่นอาวุโสที่มีประสบการณ์ เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และวัฒนธรรมองค์กร
2. การสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามรุ่น จัดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้สมาชิกต่างรุ่นได้แลกเปลี่ยนมุมมองและประสบการณ์ เช่น เวทีเสวนา การประชุมเชิงปฏิบัติการ หรือกิจกรรมพัฒนาบุคลากร
3. ระบบยกย่องผู้มีคุณธรรมและผู้ประพฤติดี จัดให้มีการยกย่องเชิดชูเกียรติแก่สมาชิกที่มีความประพฤติดี เป็นแบบอย่างทางจริยธรรม หรือมีผลงานโดดเด่นที่เป็นประโยชน์ต่อองค์กรและสังคม
4. การสืบทอดภูมิปัญญาองค์กร จัดทำฐานความรู้ที่รวบรวมภูมิปัญญาและประสบการณ์ของสมาชิกอาวุโสไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้สมาชิกรุ่นหลังสามารถศึกษาและสืบทอดได้
5. การให้คุณค่ากับผู้มีอาวุโสอย่างเหมาะสม ไม่เพียงให้ความเคารพ แต่ยังเปิดโอกาสให้ผู้มีอาวุโสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดทิศทางขององค์กร

องค์กรที่นำหลักการนี้ไปปฏิบัติจะสามารถอนุรักษ์ทุนทางปัญญาและสร้างความต่อเนื่องในการพัฒนา ดังที่พบในงานวิจัยของพระมหาสุทนต์ สิริธโร และธิดาภูมิ หนัมนิ (2561) ที่ชี้ให้เห็นว่าการนำหลักการบริหารนิยธรรมมาใช้ในการบริหารงานบุคคลช่วยสร้างความสามัคคีและประสิทธิภาพในการทำงาน

4.4 การส่งเสริมความเสมอภาคและความหลากหลาย

อุปนิยธรรมข้อที่ห้าที่ให้ "ไม่ข่มเหงสตรี" สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมความเสมอภาคและความหลากหลายในองค์กร องค์กรควรมีนโยบายที่ชัดเจนในการป้องกันการเลือกปฏิบัติและการคุกคามทุกรูปแบบ การให้ความสำคัญกับความหลากหลาย (Diversity) และความเท่าเทียม (Equity) ควรสะท้อนให้เห็นตั้งแต่การรับสมัครบุคลากร การเลื่อนตำแหน่ง การพัฒนาบุคลากร ไปจนถึงการประเมินผลการทำงาน

แนวทางปฏิบัติที่แนะนำ

1. นโยบายต่อต้านการเลือกปฏิบัติ กำหนดนโยบายที่ชัดเจนในการป้องกันการเลือกปฏิบัติทางเพศ อายุ เชื้อชาติ ศาสนา สภาพร่างกาย หรือความแตกต่างอื่น ๆ
2. ระบบการรับสมัครและเลื่อนตำแหน่งที่เป็นธรรม ใช้เกณฑ์ที่ชัดเจนและเป็นกลางในการรับสมัครและเลื่อนตำแหน่ง มีการตรวจสอบเพื่อป้องกันอคติและการเลือกปฏิบัติ
3. การสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย มีระบบป้องกันและจัดการกับการคุกคามทางเพศและการกลั่นแกล้งในที่ทำงาน รวมถึงช่องทางร้องเรียนที่ปลอดภัยและเป็นธรรม
4. การส่งเสริมความหลากหลายในทุกระดับ สนับสนุนให้ผู้หญิงและกลุ่มที่หลากหลายได้มีโอกาสดำรงตำแหน่งบริหารและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกระดับ
5. การสร้างความตระหนักรู้ จัดฝึกอบรมเพื่อสร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับความหลากหลาย การไม่เลือกปฏิบัติ และการป้องกันการคุกคามทางเพศในที่ทำงาน

หลักการนี้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ข้อที่ 5 ว่าด้วยความเสมอภาคทางเพศ และข้อที่ 10 ว่าด้วยความไม่เท่าเทียมที่ลดลง (United Nations, 2015) ซึ่งเป็นกรอบนโยบายระดับโลกที่องค์กรยุคใหม่ควรให้ความสำคัญ

4.5 การสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมและวัฒนธรรม

อปริหานิยธรรมข้อที่หกที่ให้เคารพปวงชนียสถาน สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมและวัฒนธรรม องค์กรควรมีบทบาทในการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมและคุณค่าอันดีของสังคม การทำ CSR (Corporate Social Responsibility) ไม่ควรเป็นเพียงกิจกรรมเพื่อภาพลักษณ์ แต่ควรเป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง การเคารพในสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรมและศาสนาของชุมชนรอบข้างช่วยสร้างความไว้วางใจและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างองค์กรกับสังคม

แนวทางปฏิบัติที่แนะนำ

1. นโยบายด้านความรับผิดชอบต่อสังคม กำหนดนโยบาย CSR ที่เป็นรูปธรรมและสอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชนและสังคม
2. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรม สนับสนุนกิจกรรมที่ช่วยอนุรักษ์และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. ความเคารพต่อศาสนสถานและสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในกรณีที่ต้องก่อสร้างอยู่ใกล้สถานที่สำคัญทางศาสนา ควรเคารพและไม่กระทำการใด ๆ ที่เป็นการละเมิดหรือดูหมิ่น
4. การดำเนินธุรกิจอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม — ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม และเมื่อเกิดผลกระทบก็ต้องมีความรับผิดชอบในการเยียวยา
5. การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน — มีการสื่อสารและร่วมมือกับชุมชนรอบข้างอย่างสม่ำเสมอ ไม่ใช่เฉพาะเมื่อต้องการให้ชุมชนสนับสนุนโครงการขององค์กร

องค์กรที่นำหลักการนี้ไปปฏิบัติจะได้รับความไว้วางใจและการสนับสนุนจากสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของความยั่งยืนในระยะยาว ดังที่พบในงานวิจัยของสินีนาก ฉลาดล้ำ และคณะ (2562) ที่ชี้ให้เห็นว่าองค์กรที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมและวัฒนธรรมมีแนวโน้มที่จะประสบความสำเร็จและยั่งยืนมากกว่าองค์กรที่ขาดความรับผิดชอบต่อสังคม

4.6 สรุปแนวทางการประยุกต์ใช้

จากแนวทางการประยุกต์ใช้ทั้ง 5 มิติข้างต้น สามารถสรุปเป็นกรอบแนวทางปฏิบัติสำหรับองค์กรได้ดังนี้

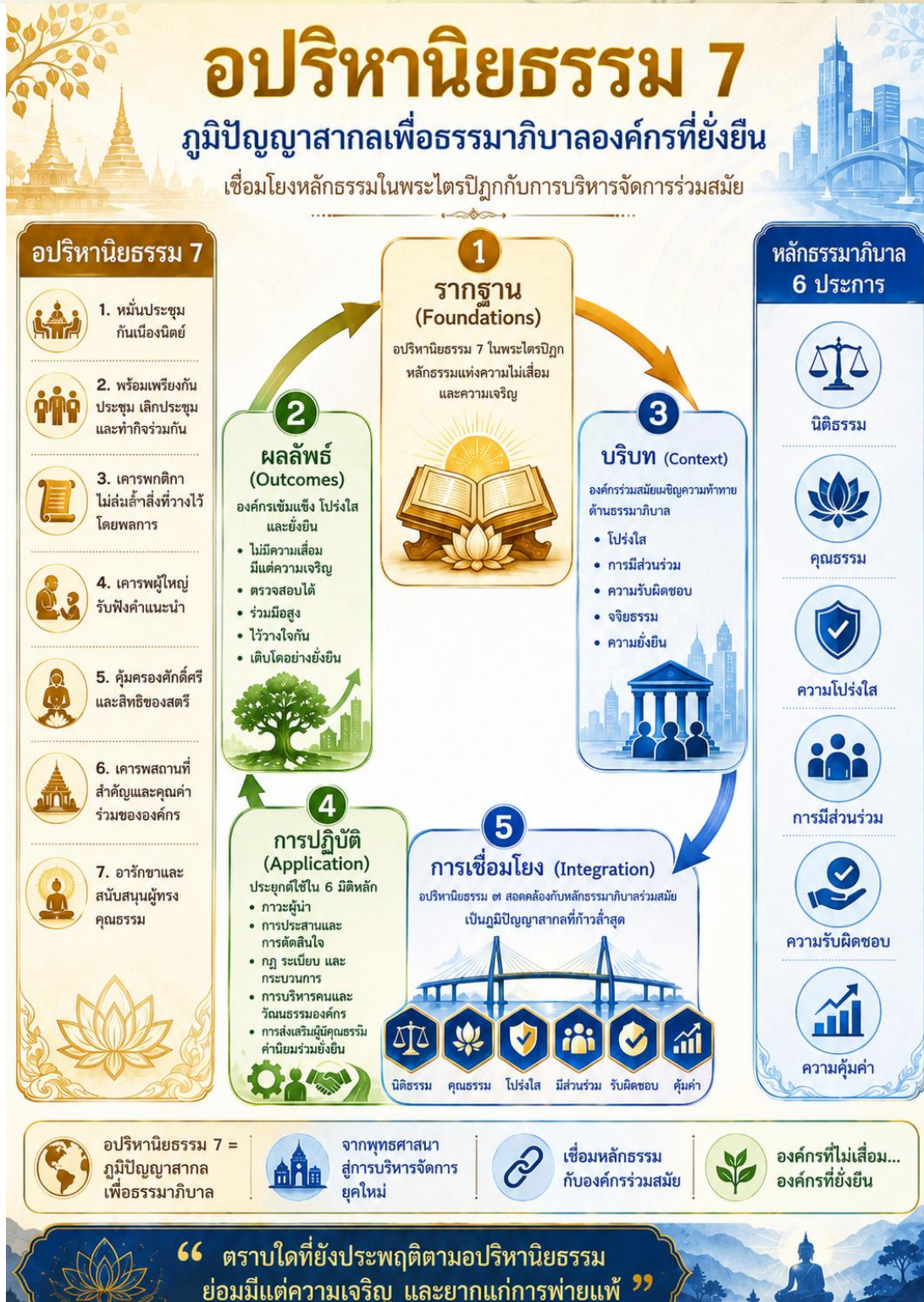
อปริหานิยธรรม	แนวทางปฏิบัติในองค์กร	หลักธรรมาภิบาลที่สอดคล้อง
หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์	กำหนดการประชุมสม่ำเสมอทุกระดับ สร้างพื้นที่ปลอดภัย	การมีส่วนร่วม
พร้อมเพรียงกันประชุมและทำกิจ	การตัดสินใจร่วมกัน การปฏิบัติตามมติอย่างเป็นเอกภาพ	ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม
ไม่บัญญัติสิ่งใหม่ ไม่ล้มล้างสิ่งเก่า	กฎระเบียบที่มั่นคงและเป็นธรรม กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่โปร่งใส	นิติธรรม
เคารพนับถือผู้ใหญ่	ระบบพี่เลี้ยง การสืบทอดภูมิปัญญา การยกย่องผู้มีอาวุโส	การเคารพภูมิปัญญา
ไม่ข่มเหงสตรี	นโยบายความเสมอภาค การป้องกันการเลือกปฏิบัติ	ความเสมอภาคทางเพศ

อธิปไตยธรรม	แนวทางปฏิบัติในองค์กร	หลักธรรมาภิบาลที่สอดคล้อง
เคารพผู้อื่น	CSR เพื่อสังคมและวัฒนธรรม การเคารพสถานที่สำคัญ	ความรับผิดชอบต่อสังคม
อุปถัมภ์ผู้ทรงธรรม	การยกย่องผู้ประพฤติดี การสร้างแรงจูงใจเชิงจริยธรรม	คุณธรรมและจริยธรรม

บทสรุป

อธิปไตยธรรม 7 เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้กว่า 2,500 ปีมาแล้ว แต่ความเกี่ยวข้องและความทันสมัยของหลักธรรมนี้ยังคงปรากฏชัดในบริบทขององค์กรร่วมสมัย หลักธรรมทั้ง 7 ประการมิได้เป็นเพียงคำสอนทางศาสนาที่เก็บไว้บนหิ้งบูชา แต่เป็น blueprint หรือพิมพ์เขียวแห่งความยั่งยืนที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างธรรมาภิบาลในองค์กรได้อย่างเป็นรูปธรรม ความเชื่อมโยงระหว่างอธิปไตยธรรมกับแนวคิดธรรมาภิบาลร่วมสมัยแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนามีได้ล้ำสมัย หากแต่เป็นภูมิปัญญาสากลที่ก้าวล้ำยุคสมัย การนำอธิปไตยธรรม 7 มาใช้ในองค์กรไม่เพียงช่วยเสริมสร้างธรรมาภิบาล ความโปร่งใส และความรับผิดชอบต่อสังคม แต่ยังช่วยสร้างความสามัคคี ความไว้วางใจ และความยั่งยืนให้แก่องค์กรที่สามารถนำหลักอธิปไตยธรรมทั้ง 7 ประการมาปฏิบัติได้อย่างครบถ้วน จะไม่มีความเสื่อม มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ดังที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันแก่ชาววัชชีว่า ตราบใดที่พวกเขายังประพฤติตามหลักธรรมนี้ พวกเขาจะไม่มีผู้ใดสามารถเอาชนะได้ ในโลกแห่งการแข่งขันและความไม่แน่นอนในปัจจุบัน หลักธรรมนี้จึงเป็นทั้งเกราะป้องกันและเข็มทิศนำทาง ที่จะพาองค์กรไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริง

ภาพที่ 1 อปริหานิยธรรม ภูมิปัญญาสากลเพื่อธรรมาภิบาลองค์กรที่ยั่งยืน

จากการศึกษาสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดที่เชื่อมโยงกันเป็นวงจร (Cycle) ได้ดังนี้

1. รากฐาน (Foundations) อปริหานิยธรรม 7 ในพระไตรปิฎกเป็นรากฐานของหลักธรรมที่ว่าด้วยความไม่เสื่อมและความเจริญ
2. บริบท (Context) องค์กรรมสมัยเผชิญกับความท้าทายด้านธรรมาภิบาล 5 ประการที่ต้องการเครื่องมือทางจริยธรรมและการบริหารจัดการ
3. การเชื่อมโยง (Integration) การวิเคราะห์พบว่าอปริหานิยธรรม 7 สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลร่วมสมัยในทุกมิติ แสดงให้เห็นว่าเป็นภูมิปัญญาสากลที่ก้าวล้ำยุคสมัย
4. การปฏิบัติ (Application) การประยุกต์ใช้ใน 5 มิติหลักช่วยสร้างองค์กรที่เข้มแข็ง โปร่งใส และยั่งยืน
5. ผลลัพธ์ (Outcomes) องค์กรที่นำอปริหานิยธรรม 7 มาประยุกต์ใช้จะไม่มีเสื่อม มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ดังที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันแก่ชาววัชชีว่า トラปาโตที่ยังประพฤติตามอปริหานิยธรรม จะไม่มีผู้ใดสามารถเอาชนะได้

เอกสารอ้างอิง

- ขมานันท์ ขบวนฉลาด. (2564). การประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมเพื่อการบริหารจัดการขององค์การบริหารส่วนตำบลประตึก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์*, 12(1), 133-142.
- พนม คงกลิ่น. (2567). อปริหานิยธรรม 7 หลักความสามัคคี. *วารสารนวัตวิทย์ศาสตร์ปริทัศน์*, 2(2), 110-121.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* (พิมพ์ครั้งที่ 11). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาธนวัฒน์ ปริยัติเมธี. (2568). ธรรมาภิบาลเชิงพุทธ : แนวทางการสร้างธรรมรัฐในสังคมไทยร่วมสมัย. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 12(1), 1-15.
- พระมหาพุทธพิชัย สิริชัย, & อธิวุฒิ หนัมนี. (2561). การบริหารงานตามหลักอปริหานิยธรรม. *วารสารสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 7(2), 139-150.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (45 เล่ม). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ. (2551). *คู่มือแนวทางและวิธีการพัฒนาระบบราชการ*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.
- สินีนารถ ฉลาดล้ำ, สุกิจ ชัยมุสิก, มานะ วงศ์จิตรบุญตา, ปณทิพาณ์ ธาราภิบาล, & ฐานิกา บุชมงคล. (2562). การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนา. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 12(4), 900-914.
- Bernal, G., & Domenech Rodríguez, M. M. (Eds.). (2012). *Cultural adaptations: Tools for evidence-based practice with diverse populations*. American Psychological Association.
- Buddhistdoor Global. (2020, August 28). *The seven essential dharmas: Principles of unity and good governance*. <https://www.buddhistdoor.net/features/the-seven-essential-dharmas-principles-of-unity-and-good-governance/>

- Congress of Local and Regional Authorities. (2025). *12 principles of good democratic governance*. Council of Europe. <https://www.coe.int>
- Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... & Vayena, E. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*, 28(4), 689–707.
- Jorm, A. F. (2012). Mental health literacy: Empowering the community to take action for better mental health. *American Psychologist*, 67(3), 231–243.
- Kelley, D. L. (2017). *Just relationships: Living out social justice as mentor, family, friend, and lover*. Routledge.
- Steinberg, L. (2016). *Adolescence* (11th ed.). McGraw-Hill Education.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2025). *World economic situation and prospects 2025*. United Nations.
- United Nations Development Programme. (1997). *Governance for sustainable human development*. UNDP.
- United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. (2025). *What is good governance?*. UNESCAP.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2005). *Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions*. UNESCO.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations.
- World Bank. (1992). *Governance and development*. World Bank.
- World Economic Forum. (2024). *Global risks report 2024*. WEF.
- World Economic Forum. (2025). *3 opportunities to strengthen good governance worldwide*. <https://www.weforum.org>

ภพภูมิเชิงกระบวนการทางจิต : วิเคราะห์จากภวสูตร

PSYCHOLOGICAL REALMS: AN ANALYTICAL STUDY OF BHAVA SUTTA

ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ

Thanasith Chatsuwan

มหาวิทยาลัยเกรวาทราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahavajiralongkornpalithervādarājavidyālaya, Thailand

Corresponding Author's Email: vorvat20143245@gmail.com

Received 18 June 2026; Revised 22 June 2026; Accepted 30 June 2026

ภพภูมิเชิงกระบวนการทางจิต : วิเคราะห์จากภพสูตร

ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ความหมายและกลไกการเกิดขึ้นของภพ โดยมุ่งเน้นการตีความเชิงกระบวนการทางจิตในปัจจุบันขณะ ผ่านการศึกษาเปรียบเทียบเชิงลึกในปฐมภพสูตรและทุติยภพสูตร รวมถึงคัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ในขณะที่กระแสน้ำกระแสหลักมักเข้าใจภพภูมิในลักษณะของสถานที่ทางกายภาพ 31 ภพภูมิหลังความตายตามคติไตรภูมิ ซึ่งยากต่อการพิสูจน์เชิงประจักษ์ แต่ภพที่ปรากฏในภพสูตรทั้งสองกลับแสดงให้เห็นถึงกลไกทางจิตวิทยาที่สอดคล้องกับหลักปัจจุสมุปบาทอย่างเด่นชัด โดยพระพุทธองค์ทรงอุปมาว่า กรรมคือเนื่อ นาค วิญญาณคือเมล็ดพืช ตัณหาคือยางเหนียว และมีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น เมื่อการรับรู้ (วิญญาณ) เข้าไปผูกติดและตั้งมั่นในอารมณ์ (เนื่อนากรรม) ด้วยแรงขับของความอยาก (ตัณหา) และความหลงผิด (อวิชชา) ภพหรือสภาวะทางอารมณ์ย่อมก่อตัวขึ้นทันทีในปัจจุบันขณะ ไม่ว่าจะเป็นกามภพ รูปภพ หรืออรูปภพ การทำความเข้าใจภพภูมิในมิติเชิงกระบวนการทางจิตนี้ ไม่เพียงแต่ช่วยถอดรหัสคำสอนให้มีความเป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถตรวจสอบได้ด้วยตนเอง (สันติภูมิโก) เท่านั้น แต่ยังเป็นกุญแจสำคัญในการปฏิบัติธรรมเพื่อเท่าทันจิตและตัดวงจรแห่งความทุกข์ได้จริงในชีวิตประจำวัน

คำสำคัญ: ภพสูตร; ภพภูมิเชิงกระบวนการทางจิต; ตัณหา; อวิชชา; ปัจจุสมุปบาท

PSYCHOLOGICAL REALMS: AN ANALYTICAL STUDY OF BHAVA SUTTA

Thanasith Chatsuwan

Abstract

This article aims to analyze the definition and mechanism of Bhava (becoming/existence), focusing on its interpretation as an immediate psychological process. This is achieved through an in-depth comparative study of the Pathama Bhava Sutta, the Dutiya Bhava Sutta, and their relevant commentaries. The study reveals that while mainstream Buddhist society often perceives the 31 realms of existence as physical post-mortem destinations according to traditional cosmologies which are empirically difficult to verify the concept of Bhava in both Bhava Suttas explicitly demonstrates a psychological mechanism aligned with the principle of Patīccasamuppāda (Dependent Origination). The Buddha utilized the metaphor of kamma as the field, viññāna (consciousness) as the seed, tanha (craving) as the moisture/sap, and avijja (ignorance) as the hindrance. When consciousness becomes established and grows in an object (the field of kamma) driven by craving and ignorance, Bhava—becoming an emotional or mental state is instantly manifested in the present moment as either Kāma-bhava, Rūpa-bhava, or Arūpa-bhava. Understanding the realms of existence through this psychological dimension not only decodes the teaching into a self-verifiable (Sanditthiko) science of the mind but also serves as a crucial key for Dhamma practitioners to remain mindful of mental processes and effectively terminate the cycle of suffering in daily life.

Keywords: Bhava Sutta; Psychological Realms; Tanha (Craving); Avijja (Ignorance);
Patīccasamuppādat

บทนำ

ในบริบทของสังคมไทยร่วมสมัย เมื่อมีการกล่าวถึงคำว่า “ภพภูมิ” ภาพจำหลักในมโนทัศน์ของพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มักจะผูกติดอยู่กับโครงสร้างจักรวาลวิทยาเชิงกายภาพ 31 ภพภูมิ ดังที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่อง ไตรภูมิภิกษา หรือ ไตรภูมิพระร่วง ของพญาลิไท (พญาลิไท, 2554) คติความเชื่อดังกล่าวจัดจำแนกโลกหลังความตายออกเป็นมิติต่าง ๆ อย่างเป็นรูปธรรม ตั้งแต่รภูมิอันเต็มไปด้วยการทัณฑ์ทรมาน เปרתอสุรกาย มนุษย์โลก สวรรค์ชั้นกามาจร ไปจนถึงพรหมโลกชั้นรูปภูมิและอรุณภูมิ การรับรู้ในลักษณะนี้ถูกส่งต่อผ่านวัฒนธรรม ประเพณี และจิตรกรรมฝาผนังตามวัดวาอาราม โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นกุศโลบายทางจริยธรรมในการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ชี้ให้เห็นผลลัพธ์ของกรรมดีและกรรมชั่วที่จะส่งผลในอนาคตอันยาวไกลหลังการตัดร่างทำลายขันธ์ (พระพุทธโฆษาจารย์, 2548)

อย่างไรก็ดี ในยุคแห่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสารสนเทศ การทำความเข้าใจเรื่องภพภูมิในมิติของสถานที่หรือแดนเกิดหลังความตายเพียงด้านเดียว กลับเผชิญกับความท้าทายเชิงระเบียบวิธีวิทยาอย่างรุนแรง คนรุ่นใหม่และนักคิดร่วมสมัยเริ่มตั้งคำถามต่อความมีอยู่จริงของภพภูมิต่าง ๆ เนื่องจากเป็นสภาวะที่อยู่พ้นไปจากขอบเขตประจักษ์พยานและการตรวจสอบทางวิทยาศาสตร์ เมื่อปราศจากการอธิบายที่เชื่อมโยงกับประสบการณ์ตรงในปัจจุบัน ชีวิตในภพภูมิต่าง ๆ จึงมักถูกลดทอนคุณค่าให้เป็นเพียงเรื่องเล่าเชิงอภินิหาร เทพปรกณาม หรือเป็นเพียงอุบายปลอบประโลมใจให้ละเว้นความชั่ว ซึ่งส่งผลให้แก่นแท้ของพุทธธรรมถูกมองข้าม และทำให้เกิดช่องว่างระหว่างหลักการทางศาสนากับการดำเนินชีวิตจริง

ปัญหาสำคัญจึงอยู่ที่ว่า หากชาวพุทธยังคงจำกัดความหมายของภพไว้เพียงแค่อุปัติภพ (ภพอันเป็นที่อุปัติหลังความตาย) พุทธศาสนาก็จะถูกลดทอนความสำคัญลงเหลือเพียงระบบความเชื่อเพื่อโลกหน้า ทว่าในความเป็นจริงแล้ว ระบบปรัชญาและจิตวิทยาพุทธศาสนามุ่งเน้นสภาวะที่เป็นปัจจุบัตและพิสูจน์ได้ในปัจจุบันขณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการของหลัก ปฏิจจสมุปบาทที่ระบุไว้ชัดเจนว่า “...เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ...” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.นิ. (ไทย) 16/1/1-2) ซึ่งสะท้อนว่าการก่อตัวของภพนั้น แท้จริงแล้วเป็นสภาวะที่เกิดขึ้น ดับไป และแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาภายในโครงสร้างจิตใจของมนุษย์ทุกเมื่อเชื่อวัน

เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดในการตีความเชิงจักรวาลวิทยา และดึงพุทธธรรมกลับมาสู่พื้นที่ที่สามารถพิสูจน์ได้ บทความวิชาการฉบับนี้จึงเสนอแนวทางการศึกษาและการอธิบายภพภูมิใหม่ผ่านมิติเชิงกระบวนการทางจิตในปัจจุบันขณะ โดยมุ่งศึกษาผ่านคัมภีร์พุทธพจน์ชั้นปฐมภูมิอันเป็นรากฐานสำคัญ ได้แก่ ปฐมภาวนสูตร และ ทุติยภาวนสูตร ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อ.ต.ก. (ไทย) 20/77-78/300-302) ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงตอบคำถามของพระอานนท์เกี่ยวกับเหตุปัจจัยของการมีอยู่แห่งภพ

ภพภูมิในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและคติความเชื่อในสังคมไทย

การศึกษาเรื่องภพภูมิในพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องทบทวนโครงสร้างและการจัดประเภทที่ปรากฏในคัมภีร์แต่ละชั้น ตลอดจนพัฒนาการที่ส่งอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของพุทธศาสนิกชนชาวไทย เพื่อให้เห็นภาพสะท้อนจากคัมภีร์ดั้งเดิมจนถึงคติความเชื่อในปัจจุบัน โดยสามารถแบ่งการทบทวนวรรณกรรมออกเป็น 4 ส่วนสำคัญ ดังนี้

1. ภพภูมิในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ในคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิหรือพระไตรปิฎก คำว่า ภพ (Bhava) และ ภูมิ (Bhūmi) มักถูกกล่าวถึงในสองนัยสำคัญ นัยแรกคือ มิติเชิงพื้นที่หรือแดนเกิด (อุปัตติภพ) และนัยที่สองคือ มิติเชิงพฤติกรรมการปรุงแต่งของจิต (กัมมภพ) ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในฐานะเหตุและผล ในภาพรวมของพระไตรปิฎกทรงจัดจำแนกโครงสร้างของโลกธาตุและภพภูมิออกเป็น 3 ระดับใหญ่ เรียกว่า ไตรธาตุหรือไตรภพ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ม.ม. (ไทย) 12/94/89) ได้แก่

1) กามธาตุ (กามภพ) สภาวะหรือแดนเกิดของผู้ที่ยังพัวพันอยู่ในกามคุณทั้ง 5 (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่สัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ ไปจนถึงเทวดาในสวรรค์ฉกามาพจรทั้ง 6 ชั้น

2) รูปธาตุ (รูปภพ) สภาวะหรือแดนเกิดของพรหมผู้ได้บรรลุรูปฌานที่ 1 ถึง 4 มีรูปขั้นที่ประณีต ไม่พัวพันด้วยกามารมณ์หยาบ

3) อรูปธาตุ (อรูปภพ) สภาวะหรือแดนเกิดของพรหมผู้บรรลุรูปฌานที่ 1 ถึง 4 เป็นภพภูมิที่มีเพียงนามขั้น ไม่มีรูปกาย

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาส่วนของพระอภิธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อภิ.วิ. (ไทย) 35/234/221) มีการจำแนกภูมิไว้อย่างเป็นระบบในวิภังคปกรณ์ โดยระบุว่าภูมิเป็นที่ตั้งแห่งการใช้ชีวิตและการทำงานของจิตวิญญาณ ซึ่งโยงใยโดยตรงกับระดับของจิต (กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560, อภิ.วิ.อ. (ไทย) -/234/306-308) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างภพภูมิในพระไตรปิฎกนั้นหยั่งรากอยู่บนพื้นฐานของสภาวะจิตใจเป็นสำคัญ

2. ภพภูมิในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ชั้นรอง

เมื่อเข้าสู่ยุคพระอรรถกถาจารย์และคัมภีร์ชั้นรอง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์ และ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะของพระอนรรุทธาจารย์ รายละเอียดของภพภูมิถูกขยายความและจัดระเบียบให้มีความชัดเจนและเป็นระบบตัวเลขที่นิ่งขึ้น จนกลายเป็นสูตรสำเร็จเรื่อง 31 ภพภูมิ (พระอนรรุทธาจารย์, 2542) โดยมีการจัดกลุ่มอย่างเป็นหมวดหมู่ ดังนี้

1) อบายภูมิ 4 (นिरยภูมิ, ตีรัจฉานภูมิ, ปิตติวิสัยภูมิ, อสุรกายภูมิ)

2) กามสุคติภูมิ 7 (มนุสสภูมิ 1, เทวภูมิ 6) (รวมกามภูมิเป็น 11 ภูมิ)

3) รูปภูมิ 16 (แบ่งตามระดับของรูปฌานและพรหมผู้ประเสริฐ เช่น ชั้นสุทธาวาส 5 สำหรับพระอนาคามี)

4) อรูปภูมิ 4 (แบ่งตามอรูปฌาน 4)

คัมภีร์อรรถกถา เช่น มโนรทปุณนิ (อรรถกถาอังคุตตรนิกาย) ได้ทำหน้าที่อธิบายขยายความคำอุปมาของพระพุทธองค์ในพระสูตรต่าง ๆ ให้แจ่มชัดขึ้น โดยเน้นย้ำว่า การที่สัตว์จะไปอุบัติ (อุปัตติภพ) ในภูมิใดภูมิหนึ่งนั้นเป็นสิ่งที่ตรึงแน่นอยู่กับเจตนาในกัมมภพ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, อ.ต.ก.อ. (ไทย) 2/77-78/306-308) อรรถกถาจึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานสภาวะจิตที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นภาพลักษณ์ของภพภูมิที่จับต้องได้ง่ายขึ้น

3. ไตรภูมิพระร่วงการแปลงหลักธรรมสู่จักรวาลวิทยาเชิงรูปธรรม

ในบริบทของประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย คัมภีร์ที่มีอิทธิพลสูงสุดต่อความเชื่อเรื่องภพภูมิคือ ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเรียบเรียงโดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) แห่งกรุงสุโขทัย

วรรณกรรมชิ้นนี้จัดเป็นตำราจักรวาลวิทยาพุทธศาสนาเล่มแรกของไทยที่ประมวลเนื้อหาจากคัมภีร์บาลีและอรรถกถาว่า 30 คัมภีร์ (พญาลิไท, 2554)

ไตรภูมิพระร่วงได้ทำการเปลี่ยนผ่านหลักธรรมเรื่องภพภูมิที่เป็นนามธรรมในพระอภิธรรม ให้กลายเป็นจักรวาลวิทยาเชิงกายภาพและภูมิศาสตร์อย่างพรรณนาพิสดาร มีการระบุตำแหน่งที่ตั้งของเขาพระสุเมรุ กำแพงจักรวาล มหาสมุทรทั้ง 7 และลักษณะทางกายภาพของสัตว์ในภพภูมิหรือสวรรค์ชั้นต่างๆ อย่างละเอียดลออ วรรณกรรมชิ้นนี้ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงแค่อธิบายธรรมะ แต่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคมและการเมืองในการสถาปนาความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์ผ่านแนวคิดเรื่อง พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมหรือพระมหากษัตริย์พรตริราช และใช้เป็นกุศโลบายควบคุมสังคมด้วยความกลัวต่อบาปกรรมและการไฝฝืนถึงความสุขสบายในสวรรค์

4. คติความเชื่อเรื่องภพภูมิหลังความตายของชาวพุทธในสังคมไทย

ผลจากการสืบทอดคติไตรภูมิพระร่วงผ่านงานจิตรกรรมฝาผนัง วรรณกรรม เทศนาและการจำเริญรอยตามชนบประเพณี (เช่น ประเพณีงานศพ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับ) ส่งผลให้ชาวพุทธไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีแนวคิดเกี่ยวกับภพภูมิในลักษณะสภาวะหลังความตายแบบสุดโต่ง

จากงานวิเคราะห์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ชั้นสุพรรณบัฏ เป็นที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยมักมองภาพภพภูมิแยกขาดจากชีวิตปัจจุบัน โดยเชื่อว่าภพภูมิคือนรก-สวรรค์ที่เป็นสถานที่ ซึ่งต้องรอให้ร่างกายสิ้นลมหายใจก่อน วิญญาณจึงจะเดินทางไปจุติ ความเชื่อนี้ก่อให้เกิดพฤติกรรมทางศาสนาที่มุ่งเน้นการซื้อความมั่นคงในโลกหน้า เช่น การทำบุญตักบาตรเพื่อสะสมเสบียงไว้ในสวรรค์ หรือการทำพิธีกรรมไล่ผีและกรวดน้ำให้เปรตอสุรกาย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556)

ความเชื่อในมิตินี้แม้จะมีประโยชน์ในการประคองศีลธรรมขั้นพื้นฐาน แต่เมื่อขาดการเชื่อมโยงกับกระบวนการทางจิตในปัจจุบันขณะ (ตามแนวทางของปฏิจจสมุปบาท) จึงมักทำให้เกิดปัญหาในสังคมร่วมสมัย คือ การทำบุญแบบหวังผลตอบแทน และการขาดความเข้าใจว่าสภาวะจิตที่เศร้าหมอง ชุนมัว หรือเป็นสุขในทุกลมหายใจเข้าออกนั้น แท้จริงแล้วคือการอุปติแห่งภพ ในปัจจุบันที่สามารถลิ้มรสและตรวจสอบได้ทันทีโดยไม่ต้องรอคอยโลกหน้า

เนื้อหาในหัวข้อที่ 2 นี้ เป็นการทบทวนวรรณกรรมเพื่อชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการและข้อจำกัดของมโนทัศน์เรื่องภพภูมิ ในคัมภีร์พุทธศาสนาและบริบทสังคมไทย โดยอธิบายว่าภาพจำกระแสหลักในสังคมไทยมักจำกัดความหมายของภพภูมิไว้เพียงมิติทางจักรวาลวิทยาเชิงกายภาพและภูมิศาสตร์หลังความตาย 31 ภพภูมิ ซึ่งส่งอิทธิพลมาจากคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง คติความเชื่อเชิงรูปธรรมดังกล่าวเผชิญความท้าทายอย่างรุนแรงในยุคปัจจุบันเนื่องจากยากต่อการพิสูจน์เชิงประจักษ์ คณะผู้เขียนจึงนำเสนอแนวทางการก้าวข้ามข้อจำกัดนี้ด้วยการจำแนกภพตามนัยของพระไตรปิฎกและอรรถกถา ที่หยั่งรากลึกอยู่บนกัมมภพหรือสภาวะพฤติกรรมกรรมปรุงแต่งของจิตใจ เพื่อเชื่อมโยงพุทธธรรมเข้ากับมิติเชิงกระบวนการทางจิตในปัจจุบันขณะที่สามารถตรวจสอบได้ทันที

ในหัวข้อต่อไป บทความจะนำเสนอเนื้อหาจากภพภูมิทั้งสองแห่งเพื่อชี้ให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงดึงความหมายของภพภูมิจากระบบโครงสร้างจักรวาลวิทยาที่ซับซ้อนเหล่านี้อีกครั้งคืนสู่สัจธรรมระดับจิตวิทยาภายในตัวมนุษย์อย่างไร

ภพภูมิในภวสูตร

การศึกษาแนวคิดเรื่องภพภูมิจากพระโฆสฺสโดยตรงจำเป็นต้องพิจารณาจากพระสูตรคัมภีร์ที่มีโครงสร้างเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกัน คือ ปฐมภวสูตร และ ทุตติยภวสูตร ซึ่งปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ในหัวข้อนี้จะพรรณนาถึงโครงเรื่อง ที่มา และรายละเอียดของคำสอนที่ปรากฏในพระสูตรทั้งสองแห่ง รวมถึงคำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถา เพื่อแสดงให้เห็นองค์ประกอบสำคัญและประเภทของภพตามที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ ดังนี้

1. ปฐมภวสูตร (ต้นหาคืออย่างเหนียวแห่งการก่อภพ)

ในปฐมภวสูตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อ.ต.ก. (ไทย) 20/77/300-301) เริ่มต้นเรื่องราวด้วยเหตุการณ์ที่พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ประทับ ณ วัดพระเชตุวัน มหาวิหารอโศกวนารามแล้วนั่ง ณ ที่สมควร จากนั้นได้ทูลถามปัญหาธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของสังสารวัฏว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ‘ภพ ภพ’ นี้ ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุเพียงไรหนอ?”

พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบคำถามด้วยการย้อนถามและอธิบายผ่านชุดอุปมาอุปไมยเชิงเกษตรกรรม โดยทรงแบ่งภพออกเป็น 3 ระดับ ผ่านกลไกการทำงานขององค์ประกอบ 3 ส่วนหลัก คือ

“อานนท์ กรรมเปรียบเหมือนเนื่อ น้า วิญญาณเปรียบเหมือนเมล็ดพืช ต้นหาเปรียบเหมือนยางเหนียว ในพืช วิญญาณของสัตว์ทั้งหลายที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกัน มีต้นหาเป็นเครื่องผูก ตั้มนั้นแล้วในธาตุชั้นต่ำ... ธาตุชั้นปานกลาง... ธาตุชั้นประณีต การเกิดในภพใหม่ต่อไปย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อ.ต.ก. (ไทย) 20/77/300-301)

พระพุทธองค์ทรงจำแนกความสัมพันธ์ขององค์ประกอบดังกล่าวออกเป็น 3 สถานการณ์เพื่อชี้ให้เห็นประเภทของภพ ดังนี้

- 1) กามภพ เกิดจากวิญญาณของสัตว์ทั้งหลายที่ตั้มนั้นและงอกงามลงในกามธาตุ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงระบุว่า เป็นธาตุชั้นต่ำ (หีนยา ธาตุ) โดยมีต้นหาทำหน้าที่เป็นยางเหนียวคอยหล่อเลี้ยง
- 2) รูปภพ เกิดจากวิญญาณที่ตั้มนั้นและงอกงามลงในรูปธาตุ ซึ่งทรงระบุว่า เป็นธาตุชั้นปานกลาง (มัชฌิมา ธาตุ)
- 3) อรูปภพ เกิดจากวิญญาณที่ตั้มนั้นและงอกงามลงในอรูปธาตุ ซึ่งทรงระบุว่า เป็นธาตุชั้นประณีต (ปณีตา ธาตุ)

ประเด็นสำคัญในปฐมภวสูตร คือการเน้นย้ำบทบาทของต้นหาในฐานะสินะ (ยางเหนียวหรือความชุ่มชื้น) ของเมล็ดพืช หากเมล็ดพืชขาดน้ำหรือยางเหนียว ย่อมไม่สามารถยึดเกาะและดูดซึมสารอาหารจากเนื่อ น้า เพื่อเจริญเติบโตได้ฉันใด วิญญาณก็ไม่สามารถเติบโตขึ้นเป็นภพภูมิได้หากปราศจากต้นหาฉันนั้น

2. ทุตติยภวสูตร (อวิชชาคือเครื่องกันผืนนา)

สำหรับทุตติยภวสูตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อ.ต.ก. (ไทย) 20/78/301-302) มีบริบทเริ่มเรื่องเช่นเดียวกับปฐมภวสูตร คือพระอานนท์ทูลถามคำถามเดิมว่า “ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุเพียงไร?” และพระพุทธองค์ยังคงใช้ชุดอุปมาอุปไมยเรื่อง “กรรมคือเนื่อ น้า วิญญาณคือเมล็ดพืช” เช่นเดิม รวมถึงจำแนกภพออกเป็น กามภพ รูปภพ และอรูปภพ ผ่านธาตุชั้นต่ำ ปานกลาง และประณีตตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม จุดต่างสำคัญและเป็นประเด็นหลักของทุติยภาวสูตร คือการเปลี่ยนจุดเน้นของตัวขับเคลื่อน โดยพระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำสภาวะของอวิชชาในฐานะนิรวณะ (เครื่องกั้น/เครื่องกีดขวาง) ทรงปรับถ้อยคำอธิบายว่า

“อานนท์ กรรมเปรียบเหมือนเนื่อนา วิญญานเปรียบเหมือนเมล็ดพืช เจตนาและ ความปรารถนา เปรียบเหมือนยางเหนียวในพีช วิญญานของสัตว์ทั้งหลายที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีต้นหาเป็นเครื่องผูก ตั้งมั่นแล้วในธาตุชั้นต่ำ... การเกิดในภพใหม่ต่อไปย่อมมิได้ด้วยอาการอย่างนี้” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, อัง.ตัก. (ไทย) 20/78/301-302)

ในพระสูตรที่สองนี้ ทรงขยายความว่า ตัวอย่างเหนียวในพีชคือเจตนาและความปรารถนา (เจตนา ปณิธิ) แต่องค์ประกอบที่ถูกยกขึ้นมาทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดครอบงำทัศนคติคือ อวิชชา ซึ่งทำหน้าที่ปกคลุมหรือกั้นจิตไว้ไม่ให้เห็นตามความเป็นจริง ทำให้วิญญานหลงทิศทางแล้วดิ่งลงไปปฏิสนธิตั้งมั่นในเนื่อนากรรมเหล่านั้น

3. คำอธิบายขยายความจากคัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย มโนรทปุณณิ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, อัง.ตัก.อ. (ไทย) 2/77-78/306--308) ได้ให้รายละเอียดจำแนกคำศัพท์ในพระสูตรทั้งสองไว้อย่างน่าสนใจ โดยอรรถกถาจารย์ได้อธิบายคำว่า กัมมภพ (ภพคือกรรม) และอุปปัตติภพ (ภพคือที่เกิด) เพื่อจำแนกสภาวะที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะสื่อสาร ดังนี้

กรรมคือเนื่อนา (เขตต์) อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลายที่สัตว์ได้กระทำไว้ เจตนาที่เป็นไปในฝั่งอกุศลและฝั่งกามกุศลจัดเป็นเนื่อนาชั้นต่ำ (หีนธาค) ส่วนกุศลเจตนาที่เป็นไปในรูปฌานจัดเป็นเนื่อนาชั้นปานกลาง (มัชฌิมธาค) และกุศลเจตนาที่เป็นไปในอรุฌานจัดเป็นเนื่อนาชั้นประณีต (ปณฺธิธาค)

วิญญานคือเมล็ดพืช (พีช) อรรถกถาขยายความว่า หมายถึง ตัววิญญานที่แล่นไปรับรู้อารมณ์ ซึ่งพร้อมจะงอกงามเติบโตขึ้นตามสภาพของผืนดินที่มันตกฝังลงไป

ต้นหาคือยางเหนียว (สินฺโห) และอวิชชาคือเครื่องกั้น (นิรวณฺ) อรรถกถาชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ว่า อวิชชาเปรียบเสมือนความมืดบอดที่ปิดบังตาไว้ ทำให้สัตว์มองไม่เห็นโทษของภัยในสังสารวัฏ ส่วนต้นหาทำหน้าที่ผูกมัด (สโยชนะ) และสร้างความทะยานอยากเหนียวแน่น ยึดโยงให้วิญญานไม่ยอมปล่อยมือจากเนื่อนากรรมนั้น ๆ จนกระทั่งเกิดสภาวะที่เรียกว่า ภพใหม่ปรากฏขึ้น

เนื้อหาในหัวข้อที่ 3 นี้เป็นการศึกษาหลักฐานชั้นปฐมภูมิในปฐมภาวสูตรและทุติยภาวสูตรเพื่อถอดรหัสกลไกการก่อตัวของภพ ผ่านชุดอุปมาอุปไมยเชิงเกษตรกรรมจากพระโอษฐ์ โดยระบุว่ากามภพ รูปภพ และอรุภพ เกิดขึ้นเมื่อวิญญานอันเปรียบเสมือนเมล็ดพืช เข้าไปตั้งมั่นและงอกงามในธาตุชั้นต่ำ ชั้นปานกลาง หรือชั้นประณีตอันเปรียบเสมือนผืนนากรรม ซึ่งในปฐมภาวสูตรได้เน้นย้ำบทบาทของต้นหาในฐานะยางเหนียวที่คอยหล่อเลี้ยงให้วิญญานยึดเกาะกับอารมณ์ ขณะที่ทุติยภาวสูตรมุ่งอธิบายสภาวะของอวิชชาในฐานะเครื่องกั้นที่ปิดบังจิตใจไม่ให้เห็นตามความเป็นจริงจนหลงทิศทางดิ่งลงสู่เนื่อนากรรม นอกจากนี้ยังนำคำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถามโนรทปุณณิมาจำแนกศัพท์อย่างเป็นระบบ เพื่อชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างของภพแท้จริงแล้วคือผลลัพธ์จากปฏิกริยาร่วมกันขององค์ประกอบนามธรรมเหล่านี้ในปัจจุบันขณะ เนื้อหาที่เสนอมาทิ้งหมดสามารถสรุปเป็นแผนภาพแนวคิดได้ ดังนี้

ภพภูมิในใจ: ถอดรหัส "ภวสูตร" สู่กระบวนการทางจิตในปัจจุบันขณะ

เพื่อสื่อสารแนวคิดที่ว่า "ภพภูมิ" ไม่ได้เป็นเพียงสถานที่หลังความตาย แต่เป็นสภาวะทางจิตที่เกิดขึ้นและดับไปในชีวิตประจำวันตามหลักภวสูตร

กลไกการเกิด "ภพ"

อุปมาแห่งเมล็ดพันธุ์และพื้นนา: กรรมคือนาม วิญญาณคือเมล็ดพืช ต้นหาคืออย่างเหี่ยว และอวิชชาเป็นเครื่องกัน

ภพเกิดขึ้นทันทีในปัจจุบันขณะ

เมื่อการรับรู้เข้าผูกติดกับอารมณ์ด้วยความอยาก ภพหรือสภาวะใจย่อมก่อตัวขึ้นทันที

สันติภูมิ: ธรรมที่พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

การมองภพในเชิงจิตวิทยาช่วยให้ตรวจสอบและเท่าทันความทุกข์ได้ในชีวิตจริง

อรุณภพ (Formless Sphere)

ธาตุขั้นประณีต (ปฐิตา ธาตุ): จิตที่ขยับน้อมในนามธรรม ความว่าง หรือตัวตนชั้นละเอียด

วิธีดับภพ: ถัดจากเหี่ยวและทำลายเครื่องกัน ใช้สติละต้นหาคา (ยางเหี่ยว) และใช้ปัญญาดับอวิชชา (เครื่องกัน) เพื่อให้ภพใหม่เกิดขึ้น

ไตรภพในใจและการดับวงจรทุกข์

อรุณภพ (Formless Sphere) ธาตุขั้นประณีต (ปฐิตา ธาตุ): จิตที่ขยับน้อมในนามธรรม ความว่าง หรือตัวตนชั้นละเอียด

รูปภพ (Form Sphere) ธาตุขั้นปานกลาง (เบญจมา ธาตุ): จิตที่ตั้งมั่นในรูปแบบ กฎเกณฑ์ หรือความสงบจากสมาธิ ธาตุขั้นประณีต (ปฐิตา ธาตุ): จิตที่ขยับน้อมในนามธรรม ความว่าง หรือตัวตนชั้นละเอียด

สภาพจิตผู้พ้นภพคือ "เมล็ดพืชที่ฝ่อ"

เมื่อสิ้นต้นหาคาและอวิชชา วิญญาณก็ไม่อาจงอกเงยเป็นความทุกข์บนพื้นนากรรมได้อีก

ภาพที่ 1 ภพภูมิในใจ ถอดรหัสภวสูตรสู่กระบวนการทางจิตใต้ปัจจุบันขณะ

สรุปได้ว่า จากเนื้อหาของพระสูตรทั้งสองแห่งรวมถึงอรรถกถา ประเด็นสำคัญเรื่องภพ ไม่ได้ถูกอธิบายในฐานะแดนดินที่ลอยตัวอยู่โดดเดี่ยว แต่อธิบายในฐานะผลลัพธ์ที่เกิดจากปฏิกริยาร่วมกันระหว่างกรรม วิญญาณ ต้นหา และอวิชชา ซึ่งโครงสร้างองค์ประกอบเหล่านี้เองที่จะถูกนำไปใช้วิเคราะห์เพื่อเปิดมุมมองสู่ กระบวนการทางจิตในปัจจุบันขณะในหัวข้อต่อไป

วิเคราะห์ภพภูมิเชิงกระบวนการทางจิตจากภวสูตร

จากการศึกษาตัวบทปฐมภวสูตรและทุติยภวสูตรในหัวข้อที่ 3 จะเห็นได้ว่า โครงสร้างการเกิดขึ้นของภพภูมิพึ่งพาอาศัยปัจจัยหลายประการทำงานร่วมกัน ในหัวข้อนี้จะเป็นการวิเคราะห์เชิงลึกโดยนำเอาองค์ประกอบในภวสูตร (กรรม วิญญาณ ต้นหา อวิชชา) มาบูรณาการร่วมกับกระบวนการของ หลักปฏิจจนสมุบาท เพื่อชี้ให้เห็นว่า ภพในพระสูตรนี้แท้จริงแล้วคือสภาวะหรือกระบวนการทางจิตใจที่หมุนวนเป็นสังสารวัฏอยู่ตลอดเวลาในปัจจุบันขณะ และวิเคราะห์แนวทางการหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านี้ตามหลักพุทธธรรม

1. การบูรณาการภวสูตรเข้ากับวงจรปฏิจจนสมุบาทในปัจจุบันขณะ

เมื่อพิจารณาวงจรปฏิจจนสมุบาทสายเกิด (สมุทวาร) ที่ว่า "...เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี... เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี..." (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.นิ. (ไทย) 16/1/1-2) จะพบว่าองค์ประกอบในภวสูตรทั้งสองสามารถสวมเข้ากับข้อต่อของปฏิจจนสมุบาทที่เกิดขึ้นในจิตปัจจุบันได้อย่างพอดี โดยแสดงให้เห็นถึงการทำงานเชิงระบบ ดังนี้

1) อวิชชาและต้นหา (แรงขับและการจำกัดกรอบการรับรู้)

ทุติยภวสูตรระบุว่าสัตว์ทั้งหลายมีอวิชชาเป็นเครื่องกันและมีต้นหาเป็นเครื่องผูก ในเชิงกระบวนการทางจิต ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อตาเห็นรูป หรือหูได้ยินเสียง (สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา) หากขาดสติปัญญาเท่าทัน อวิชชา (ความไม่รู้ตามความเป็นจริง) จะทำหน้าที่กั้นหรือตีกรอบความคิดให้มีติดบอด

จากนั้นตัณหา (ความทะยานอยาก) จะทำหน้าที่เป็นเครื่องผูกหรือยางเหนียว (สินะ) ตรึงจิตไว้กับอารมณ์นั้น ๆ สภาวะนี้เทียบได้กับช่วงต่อของ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ในวงจรใหญ่

2) กรรมคือเนือนา (สังขาร) และวิญญานคือเมล็ดพืช

คำว่า กรรมคือเนือนาในภวสูตร หากวิเคราะห์ในปัจจุบันขณะ มันคือสังขารหรือเจตนาปรุงแต่งที่สะสมไว้จนกลายเป็นความเคยชิน คล้ายกับสภาพดินที่มีสารอาหารเฉพาะตัว เมื่อวิญญาน (เมล็ดพืช) ซึ่งก็คือความนึกคิดรับรู้ในปัจจุบันขณะ แผ่ซ่านลงไปปฏิสนธิหรือฝังตัว (ประดิษฐาน) ในอารมณ์หรือเนือนากรรมที่ถูกจรดด้วยแรงขับของตัณหา เมล็ดพืชนั้นย่อมได้รับสารอาหารและเริ่มงอกเงย สภาวะที่วิญญานหยั่งรากลงในผืนนาทางอารมณ์นี้คืออาการที่ อุปาทาน ส่งไม่ต่อให้เกิดภพในระดับจิตวิทยา

2. สังสารวัฏภายในใจ (ไตรภพที่หมุนวนในชีวิตประจำวัน)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต, 2556) ได้อธิบายไว้ว่า สังสารวัฏไม่ได้หมายถึงการเวียนเทียนเปลี่ยนสรีระหลังความตายเท่านั้น แต่คือกระแสแห่งการปรุงแต่งที่หมุนวนไม่รู้จบในใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556) ภพทั้ง 3 ระดับที่พระพุทธรองค์ทรงจำแนกไว้ในภวสูตร จึงสามารถวิเคราะห์ออกมาเป็นตารางแสดงสภาวะอารมณ์ของมนุษย์ในวันหนึ่ง ๆ ได้ ดังนี้

ภพในภวสูตร	สภาพผืนนา (ธาตุ)	กระบวนการทางจิตในปัจจุบันขณะ
กามภพ	ธาตุชั้นต่ำ (หีนธาตุ)	จิตที่ตกลงไปในเนือนาของความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือความต้องการทางประสาทสัมผัส (กามคุณ) เช่น ในขณะที่บุคคลโกรธและคิดประทุษร้าย จิตของเขาได้ปฏิสนธิเกิดเป็นสัตว์นรกหรืออสุรกายในใจเรียบร้อยแล้วด้วยอำนาจโทสญฺเจตนา
รูปภพ	ธาตุชั้นปานกลาง (มัชฌิมาธาตุ)	จิตที่พัฒนาขึ้นพ้นจากความใคร่หยาบ ๆ แต่เข้าไปตั้งมั่นในเนือนาของรูปแบบ กฎเกณฑ์ อุดมการณ์ ความหลงใหลในความสำเร็จ หรือความสงบจากสมาธิขั้นรูปฌาน เป็นสภาวะที่มีความสุขความสงบแบบมีเงื่อนไข และยังมีตัวตน (อัตตา) แผงอยู่หนาแน่น
อรุภพ	ธาตุชั้นประณีต (ปณีตาธาตุ)	จิตที่ปล่อยวางรูปทรงภายนอก แต่กลับเข้าไปฝังตัวในเนือนาของความว่างเปล่า นามธรรมอันลึกซึ้ง หรือความสุขอันเอกจากอรุพสมบัตติ เป็นสภาวะที่จิตมีทัศนคติแบบปล่อยวางแต่ยังยึดมั่นในตัวผู้รู้ หรืออัตตาขั้นประณีตอย่างเหนียวแน่น

กระบวนการนี้หมุนวนต่อเนื่องตลอดเวลาตราบเท่าที่มนุษย์ยังมีมหายใจ วินาทีนี้เกิดกามภพ (อยากได้สิ่งของ) วินาทีถัดไปเกิดรูปภพ (ภาคภูมิใจในเกียรติยศ) สังสารวัฏจึงทำหน้าที่ขับเคลื่อนตัวมันเองอยู่ภายในใจของมนุษย์ในทุกปัจจุบันขณะ

3. แนวทางการหลุดพ้นจากภพภูมิ (การสลายเนือนาและตัณหาเหนียว)

เมื่อทราบแล้วว่ากลไกการเกิดภพพึ่งพาอาศัยปัจจัย 4 ประการ พระพุทธศาสนาจึงเสนอแนวทางในการดับภพภูมิ (ภวนิโรธ) ผ่านกระบวนการของ ปฏิจจสมุปบาทสายดับ (นิโรธวาร) และหลักไตรสิกขา เพื่อทำลายข้อต่อของระบบนี้อย่างถอนรากถอนโคน

1) การตัดยางเหนียว (ละตัณหา) ด้วยสมถกรรมฐานและสติปัฏฐาน

ในปฐมภพสูตรชี้ว่าภพจะเกิดได้ต้องมียางเหนียวคือตัณหา พระพุทธศาสนาจึงเสนอให้ใช้สติในการเท่าทันผัสสะและเวทนา เพื่อไม่ให้เวทนาพัฒนาไปเป็นตัณหา การฝึกจิตให้มีสมาธิ (สมถะ) ช่วยระงับกามฉันทะและความดิ้นรนชั่วครวญ เปรียบเสมือนการทำให้ผิวนาแห้งแล้งจนยางเหนียวในเมล็ดพืชไม่ทำงาน เมื่อมีयरูเท่าทันอารมณ์ ยางเหนียว (ตัณหา) ถูกสลายไป วิญญาณย่อมไม่เกิดความทะยานอยากยึดมั่น (อุปาทาน) ภพในปัจจุบันขณะย่อมไม่อาจก่อตัวขึ้นได้

2) การทำลายเครื่องกั้น (ดับอวิชชา) ด้วยวิปัสสนาปัญญา

ในทุติยภพสูตรเน้นว่าอวิชชาคือเครื่องกั้นที่ทำให้จิตหลงทาง การแก้ปัญหาที่ต้นตอจึงต้องใช้วิปัสสนาปัญญาเพื่อเข้าไปรู้แจ้งในอริยสัจ 4 และไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เมื่อจิตเกิดปัญญาญาณเห็นตามความเป็นจริงว่า ภพทั้ง 3 (กาม รูป อรูป) แท้จริงแล้วเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน เครื่องกั้นคืออวิชชาก็จะถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง ซึ่งสอดคล้องกับหลักปฏิจจสมุปบาทสายดับที่ว่า “...เพราะอวิชชาดับโดยไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ... วิญญาณจึงดับ... ภพจึงดับ...” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, ส.นิ. (ไทย) 16/1/2-3)

3) สภาพจิตผู้พ้นภพ (เมล็ดพืชที่ไม่งอกงาม)

คัมภีร์อรรถกถาโมรณปุรณิ ได้สรุปสภาวะของพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นจากภพไว้ว่า คือผู้ที่ทำลายเมล็ดพันธุ์แห่งวิญญาณและตัณหาแห่งตัณหาได้แล้ว (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553 อ.ก.อ. (ไทย) 2/34/169) แม้ท่านจะยังดำเนินชีวิตอยู่ มีผัสสะ มีกรรมเก่าอันเปรียบเสมือนเนือนาอยู่รอบตัว และมีวิญญาณรับรู้ระบบประสาทตามปกติ แต่เนื่องจากเมล็ดพืช (วิญญาณ) ของท่านมียางเหนียวอันสิ้นไปแล้ว และไม่มีอวิชชาครอบงำ เมล็ดพืชนั้นก็จะเป็นเมล็ดพันธุ์ที่ฝ่อ แม้จะตกไปบนเนือนาชั้นดี ปานกลาง หรือประณีตเพียงใด ก็ไม่อาจงอกเงยขึ้นมาสร้างภพใหม่ ที่เป็นความทุกข์ได้อีกต่อไป ซึ่งเป็นสภาวะแห่งพระนิพพานในปัจจุบันขณะนั่นเอง

เนื้อหาในหัวข้อ 4 นี้เป็นการวิเคราะห์เชิงลึกด้วยการบูรณาการองค์ประกอบจากภพสูตรเข้ากับวงจรปฏิจจสมุปบาทสายเกิดในปัจจุบันขณะ โดยอธิบายว่า ภพคือกระบวนการทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้น ดับไปและหมุนวนเป็นสังสารวัฏภายในใจตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน ซึ่งกามภพ รูปภพ และอรูปภพ สามารถจำแนกสภาวะอารมณ์ได้ตามระดับความประณีตของธาตุหรือเนือนาทางจิตที่วิญญาณเข้าไปปฏิสนธิตั้งมั่นด้วยแรงขับของตัณหาและอวิชชา นอกจากนี้ บทความยังนำเสนอแนวทางการดับภพภูมิ (ภวนิโรธ) ตามหลักพุทธธรรมอย่างเป็นระบบ ผ่านการใช้สมถกรรมฐานและสติปัฏฐานเพื่อตัดยางเหนียวคือละตัณหา ควบคู่กับการเจริญวิปัสสนาปัญญาเพื่อย่อยสลายเครื่องกั้นคืออวิชชา นำไปสู่สภาวะจิตของผู้หลุดพ้นอันเปรียบเสมือนเมล็ดพืชฝ่อที่ไม่สามารถงอกเงยเป็นความทุกข์ได้อีกต่อไป เนื้อหาที่เสนอมานี้ทั้งหมดสามารถสรุปเป็นแผนภาพแนวคิดได้ ดังนี้

ภพภูมิในใจ: ถอดรหัส ‘ภพ’ จากมุมมองจิตวิทยาพุทธ

วิเคราะห์ ‘ภพ’ (Bhava) เป็นกลไกทางจิตที่เกิดจาก ธรรม วิทยญาณ ตัณหา และอวิชชา ซึ่งตรวจสอบและค้นคว้าได้จริงในปัจจุบันขณะ ไม่ใช่เพียงสถานที่หลังความตาย

กลไกการก่อตัวของภพ

การปฏิสนธิทางจิตในปัจจุบันขณะ:
เมื่อวิญญานฝังตัวในอารมณ์ด้วยแรงยึดของตัณหา
ภพจึงเกิดขึ้นทันที

- ๑ **สันติภูมิ:** ธรรมที่พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง
การเข้าใจภพในจิตวิทยาช่วยให้ดวงจิต
ความทุกข์ได้แก่โดยในจิตโลกหน้า

ไตรภพในชีวิตประจำวัน

กุญแจสู่การดับภพ (ภวนิโรธ)

บทสรุป

การศึกษาวิเคราะห์ความหมายของภพ โดยอาศัยโครงสร้างความรู้จากปฐมภูมิกถาสูตร ทุติยภาสสูตร และคัมภีร์อรรถกถาโมรณปุณณี สามารถนำมาสู่บทสรุปอันเป็นแก่นสำคัญในการเปลี่ยนผ่านมโนทัศน์เรื่องภพภูมิในพระพุทธศาสนา จากมิติทางจักรวาลวิทยาเชิงกายภาพสู่มิติเชิงกระบวนการทางจิตที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบันขณะได้อย่างสมบูรณ์ โดยสรุปประเด็นสำคัญได้ ดังนี้

ประการแรก ในบริบทสังคมพุทธไทยร่วมสมัย ความเข้าใจเรื่องภพภูมิมักถูกจำกัดอยู่เพียงอุปปัตติภพ หรือสถานที่รองรับชีวิตหลังความตาย 31 ภพภูมิ ซึ่งสืบทอดมาจากคติในวรรณคดีไตรภูมิพระร่วง การมองภาพภพภูมิในลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวมักเผชิญกับข้อจำกัดในยุคปัจจุบัน เนื่องจากยากต่อการพิสูจน์และตรวจสอบด้วยประสบการณ์ตรง ส่งผลให้คนรุ่นใหม่บางส่วนมองข้ามแก่นแท้ของคำสอน และลดทอนคุณค่าของพุทธธรรมให้เหลือเพียงระบบความเชื่อเพื่อโลกหน้าหรืออุบายควบคุมจริยธรรมขั้นพื้นฐานเท่านั้น

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาจากหลักฐานปฐมภูมิในภพภูมิกถาสูตรทั้งสองแห่ง พบว่าพระพุทธองค์ทรงตีความหมายของภพภูมิกลับคืนสู่สัจธรรมภายในใจ โดยทรงอธิบายผ่านชุดอุปมาอุปไมยเชิงนิเวศวิทยาอันทรงพลัง นั่นคือ กรรมคือเนื้อนา วิญญานคือเมล็ดพืช ตัณหาคือยากลืน และอวิชชาคือเครื่องปั้น กลไกการเกิดภพภูมิเกิดขึ้นเมื่อการรับรู้ในปัจจุบันขณะ (วิญญาน) เล่นไปเกาะกุมและตั้งมั่นในผืนนาแห่งอารมณ์และการปรุงแต่ง (กรรม) โดยมีอวิชชาคอยปิดกั้นความจริง และมีตัณหาคอยถักทอผืนดินเหนียวแน่น สภาวะจิตใจที่ถูกตรึงไว้ด้วยกระบวนการนี้เองคือการอุบัติขึ้นของภพในทันที

ประการที่สาม เมื่อนำโครงสร้างของภพภูมิตามมาบูรณาการร่วมกับวงจรปฏิสังขารสมุปบาท ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า สังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภพ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ) ทำหน้าที่หมุนวนอยู่ในภายในจิตใจของมนุษย์ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน ทุกครั้งที่เกิดความโลภ ความโกรธ หรือความหลงลงไปปะทะกับอารมณ์ จิตได้ปฏิสนธิเกิดในธาตุชั้นต่ำ (กามภพ) หรือเมื่อจิตติดใจในความสงบ รูปทรง และอุดมการณ์ จิตย่อมเกิดในธาตุชั้นปานกลางและประณีต (รูปภพและอรูปภพ) ตามลำดับ ภพภูมิในมิตินี้จึงไม่ใช่เรื่องไกลตัว แต่เป็นสภาวะอารมณ์และตัวตนที่มนุษย์สร้างขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในทุกปัจจุบันขณะ

ประการสุดท้าย พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านี้ไว้อย่างเป็นระบบและเป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถตรวจสอบได้ด้วยตนเอง (สันติภูมิวิโก) นั่นคือการตัดวงจรปฏิจจสมุปบาทสายเกิดผ่านกระบวนการไตรสิกขา การฝึกสติเท่าทันผัสสะและเวทนาช่วยทำหน้าที่ตัดอย่างเหนียวคือละตัณหาไม่ให้วิญญาณแผ่ซ่านไปยึดมั่น และการเจริญวิปัสสนาปัญญาช่วยทำหน้าที่ทำลายเครื่องกั้นคืออวิชชาให้เห็นแจ้งในไตรลักษณ์และอริยสัจ 4 เมื่ออวิชชาและตัณหาถูกกำจัดลงอย่างสิ้นเชิง เมล็ดพันธุ์แห่งวิญญาณย่อมกลายเป็นเมล็ดพืชที่ฝ่อ แม้ระบบชั้น 5 ยังทำหน้าที่อยู่บนผืนนากรรมเดิม แต่ก็ไม่อาจเจริญงอกงามเป็นภพใหม่ที่สร้างความทุกข์ใจได้อีกต่อไป

ดังนั้น การทำความเข้าใจภพภูมิในมิติเชิงกระบวนการทางจิตจากภพสูตร จึงเป็นการคืนชีวิตและคุณค่าที่แท้จริงให้แก่พุทธธรรม ทำให้ชาวพุทธสามารถมองเห็นสังขารของการเกิด-ดับแห่งภพได้ในทุกลมหายใจเข้าออก ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยให้พุทธศาสนาสอดคล้องกับหลักจิตวิทยาร่วมสมัยได้อย่างงดงาม แต่ยังเป็นกุญแจสำคัญที่นำพาผู้ปฏิบัติธรรมไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือการดับภพ ดับชาติ และสิ้นสุดความทุกข์ทั้งปวงได้จริงในชีวิตปัจจุบันนี้เอง

เอกสารอ้างอิง

- พญาลีไท. (2554). *ไตรภูมิิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง* (พิมพ์ครั้งที่ 11). สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2556). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 37). สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม.
- พระอนรุทธาจารย์. (2542). *คัมภีร์อิทธิมัตถสังคหะและปรมาตถทีปนี*. มูลนิธิสัทธรรมโชติกะ.
- พระพุทธโฆษาจารย์. (2548). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* (พิมพ์ครั้งที่ 10). มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (เล่มที่ 16). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (เล่มที่ 20). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (เล่มที่ 35). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). *อรรถกถาโมรณปุณณิ ภาค 2*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาสัมโหมะวินย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.